

1. Strona tytułowa z: Henricus Zimpelius, *Der lautere Bach, in den Heyl- und Blut-flüssenden Wunden...*, z portretem S. F. Lauterbacha, Schlichtingheim około 1728, druk Haasego, Biblioteka Kórnicka, sygn. 330820

KAMIŁA SZYMAŃSKA
MUZEUM OKRĘGOWE W LESZNIE

ŚWIATU POZOSTANIE TEN PAPIER...* **HAASE I BÖRNER – DRUKARZE POGRANICZA****

W latach 1693-1740 prasy drukarskie stanowiły integralny składnik mieszczańskiego, rzemieślniczego życia Szlichtyngowej – małego miasta na południowo-zachodniej rubieży Wielkopolski. Drukarnie mieszczańskie na ziemiach polskich funkcjonowały wówczas w warunkach silnej konkurencji ze strony ekspansywnych zakonów, przejmujących znaczące dotychczas typografie prywatne. Tylko w Prusach Królewskich i w południowo-zachodniej Wielkopolsce oficyny należące do protestanckich, głównie niemieckojęzycznych właścicieli, zdołały zachować samodzielność. Działalność małych, prowincjonalnych warsztatów w Szlichtyngowej budzi uzasadnione zainteresowanie. Spuścizna drukarska tych oficyn, jak i owoce działalności zawodowej leszczyńskich drukarzy: Wiganda Funcka i Michaela Bucka oraz innych typografów traktowana była i bywa nadal jako „element” obcy, niezwiązana – w poważnej mierze – z kulturą polską i jako taka pomijana w bibliografiach. Tę fragmentaryczność zarejestrowanych druków i przekonanie o znacznie większych rzeczywistych rozmiarach produkcji drukarskiej podkreślali autorzy jedyne jak dotąd całościowego opracowania drukarstwa wielkopolskiego¹. W istocie produkcja typograficzna szlichtyngowskich drukarzy w swej masie nie odnosiła się do aktualnych wydarzeń o randze ogólnopolskiej i niemal w całości – z wyjątkiem nielicznych tekstów łacińskich – ukazała się w języku niemieckim. Uwiecznione techniką druku rezultaty piśmienniczych ambicji autorów funkcjonujących w zasięgu oddziaływania prasy Wilda, Haasego i Börnera są nie tyle utworami o walorach literackich, co nade wszystko zapisem mieszczańskiej

---

* Z epitafium Anny Susanny Teschner zamieszczonego pod jej miedziorytowym wizerunkiem. Zob. Aneks I, poz. 27.

** Opracowanie niniejsze powstało w ramach projektu „Drukarstwo wielkopolskie XVI-XVIII wieku” realizowanego przez Bibliotekę Kórnicką PAN. Dziękuję kierownicze projektu, Pani Magdalenie Marcinkowskiej, za umożliwienie wzięcia udziału w przedsięwzięciu i zapewnienie dostępu do zachowanych druków szlichtyngowskich.

¹ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 1: *Wielkopolska*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, J. Sójka, Wrocław 1977.

obyczajowości i relacji z okoliczną szlachtą. Tym samym stanowią dziś interesujący przykład zastosowania słowa drukowanego do celów towarzyskich i memoryatywnych. Ten ostatni aspekt funkcjonowania druku, dzięki wyczerpującym życiorysom zamieszczanym często w tekstach funeralnych, sprawia, że – długo lekceważone – zyskują wartość, nierzadko jedynych, źródeł wiedzy o konkretnych ludziach i wydarzeniach.

Rzeczpospolita XVI-XVIII w. była krajem wielokulturowym. Na pograniczu wielkopolsko-śląskim obecność ludności pochodzenia niemieckiego miała swe źródło w osadnictwie średniowiecznym skutkującym lokacjami na prawie magdeburskim, przede wszystkim zaś w prześladowaniach religijnych doby wojny trzydziestoletniej. Po wielkopolskiej stronie granicy miejscowa szlachta, także katolicka, przyjmowała w swych dobrach protestanckich uchodźców i z myślą o nich lokowała nowe organizmy miejskie. W miastach tych, zbudowanych w pasie wzdłuż granicy, wyrastały „kalki” miast śląskich. Ludzie osiedlający się w nich stanowili odrębne ogniwo społeczeństwa Rzeczypospolitej: wyznawali konfesję ewangelicko-augsburską, mówili po niemiecku, kulturowali zwyczaje przeniesione z rodzinnych stron i utrzymywali kontakty z państwami Rzeszy. Reprezentowali nietypowy dla polskiego społeczeństwa model kultury miejskiej, taki, gdzie silne ekonomicznie i społecznie mieszczaństwo stanowiło realną siłę i wpływało na życie religijne i kulturalne ośrodków zamieszkania. Waga przykładana do edukacji, wypływająca z ewangelicznego nakazu czytania *Biblii*, w konsekwencji skutkowałą wykształceniem instytucji kulturotwórczych: szkół, księgozbiorów, drukarni. Realizowało się to oczywiście w różnej skali – obok miast dynamicznych – Wschowy i Leszna wyrastały małe ośrodki, jak np. Szlichtyngowa. W miastach tych funkcjonowały szkoły, a elitę intelektualną, zainteresowaną kształceniem swych synów na uniwersytetach, tworzyli duchowni oraz urzędnicy miejscy. Uruchomienie i utrzymanie przez blisko półwiecze typografii w małym prowincjonalnym miasteczku, jakim była na przełomie XVII i XVIII w. Szlichtyngowa, musiało być uwarunkowane obecnością różnorodnych czynników, wśród których znaczącą rolę odegrało przygraniczne położenie miasta, postawa dziedziców wobec typografii i przede wszystkim popyt na usługi oferowane przez drukarzy w środowisku luterańskim.

Drukarnie prowincjonalne południowo-zachodniej Wielkopolski nie doczekały się, jak dotąd, opracowania monograficznego. Artykuł niniejszy podejmuje próbę opisanego życia i działalności dwu typografów działających w jednym z tych ośrodków. Nie jest to zadanie łatwe, gdyż praktycznie jedynymi dostępnymi dziś źródłami są zachowane druki – produkcja typograficzna Johanna Gottfrieda Hasego i Gottfrieda Börnera. Publikacje te przetrwały najczęściej jako unikatowe, pojedyncze egzemplarze przechowywane w bibliotekach dysponujących dziś spuścizną znaczących protestanckich ośrodków, z których elitami mieszczańskimi,

a przynajmniej środowiskiem duchownych, bliskie związki utrzymywali Wielkopolanie. Znajdują się one w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej i Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu oraz tam, dokąd po II wojnie światowej trafiły opuszczone księgozbiory, m.in. w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Kórnickiej PAN, Bibliotece Muzeum Narodowego w Poznaniu. Wyjątkowe w dorobku Haasego teksty przeznaczone dla odbiorcy katolickiego dotrwały do naszych czasów w większej reprezentacji. Niewiele druków – z przyczyn wspomnianych na wstępie – zarejestrował Karol Estreicher w *Bibliografii polskiej*.

Nie udało się zrekonstruować życiorysów obydwu drukarzy, ich związków z innymi pracownikami książki ani usytuować ich działalności na tle życia gospodarczego Szlichtyngowej. Wysiłki te udaremnił brak stosownych źródeł archiwalnych z lat aktywności zawodowej typografów². Zachowane fragmentarycznie księgi metrykalne miejscowej parafii umożliwiły ustalenie dat ślubu Haasego z wdową po Wildzie i narodzin ich dzieci. W ograniczonym stopniu naświetliły też krąg towarzyski i pozycję typografa w lokalnej wspólnocie.

DRUKARSTWO NA POGRANICZU WIELKOPOLSKO-ŚLĄSKIM NA PRZEŁOMIE XVII I XVIII WIEKU

Szlichtyngowa należy do młodych ośrodków miejskich, które powstały w Wielkopolsce w latach wojny trzydziestoletniej³. Miasto założył sędzia wschowski Jan Jerzy Schlichting, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli rodu. Schlichtingowie pochodzili z Saksonii i Anhaltu. W pierwszej połowie XVI w. na pograniczu wielkopolsko-brandenburskim we wsi Jeziory nieopodal Świebodzina osiadł Kasper, protoplasta wszystkich Schlichtingów zamieszkujących Polskę. Wkrótce jego potomkowie posiadali m.in. Przytoczną, Pieski, Rzeczycę, Bukowiec, Przybyszewo i Kosieczynę w ziemi lubuskiej. Na terenie Wielkopolski zamieszkiwali ziemię wschowską i powiat kościański. Drogą małżeństw wchodzili w związki

² Przeprowadzono kwerendę w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze z siedzibą w Starym Kisielinie [dalej: APZG] w księgach metrykalnych parafii ewangelickiej w Szlichtyngowej. Sygn. 132/0: księgi chrztów [dalej: ACh] z lat 1645-1774, księgi ślubów [dalej: AM] z lat 1683-1742 oraz księgi zgonów [dalej: AZ] z lat 1645-1657, 1752-1945 oraz sygn. 183: *Volks-Bücher der Stadt Schlichtingsheim* z lat [1740-1829], 1820-1833. Akta te dostępne są w postaci mikrofilmów.

³ Na temat historii Szlichtyngowej brak pełnego opracowania. Na Uniwersytecie Zielonogórskim przygotowywana jest obecnie pierwsza naukowa monografia miasta. Najpełniejsze informacje – jakkolwiek bez aparatu naukowego – przekazują dwie publikacje omawiające dzieje parafii: G. Ueberfeld, *Nachrichten über die evangelische Kirche in Schlichtingsheim Kirchenkreis Fraustadt zur Jubel-Feier ihres 250 jährigen Bestehens am 22. Oktober 1895*, Glogau 1895 i M. Hannasky, *Aus Schlichtingsheims vergangenen Tagen. Bilder und Notizen aus der Geschichte von Schlichtingsheim und seiner Kirche*, Glogau [1920]. Cennych opisów dostarcza: W. Dworzaczek, *Schlichtingowie w Polsce. Szkic genealogiczno-historyczny*, Warszawa 1938.

z Lesselami, Goltzami, Leszczyńskimi, Zawadzkiemi, Bronikowskimi, Dziembowskimi, Gruszczyńskimi, Bukowieckimi, Haugwitzami i innymi protestanckimi rodami szlacheckimi zamieszkującymi pogranicze. Najbardziej znanym członkiem rodziny był kuzyn Jana Jerzego, Jonasz Schlichting (1592-1661)⁴, wybitny teolog i pisarz ariański.

Jan Jerzy Schlichting (1591-1658)⁵ – syn Kacpra i Marianny von Haugwitz – administrator dóbr Leszczyńskich, od 1632 r. sędzia wschowski był aktywnym politykiem, posłem na sejmy. Zażyłość Schlichtinga z Wieniawitami była bliska – odbyli wspólną podróż do Anglii, uczestniczyli w chrztach swych dzieci, Jan Jerzy nie tylko zarządzał Leszmem w imieniu dziedzica, ale też należał do scholarchatu leszczyńskiego gimnazjum. Organizując miasto, nazwane jego nazwiskiem, wzorował się na leszczyńskim porządku miejskim, ale też – jak można przypuszczać – na modelu mecenatu sprawowanego nad ludźmi pióra przez Rafała i Bogusława Leszczyńskich. Na mocy przywileju Władysława IV z 22 lipca 1644 r., miasto powstało na obszarze wsi Górczyna. Przywilej lokacji na prawie magdeburskim wystawił właściciel 11 lipca 1645 r. W myśl jego zapisów mieszczanie – luteranci uchodźcy śląscy uzyskali całkowitą wolność religijną, zwolnienie z podatków na osiem lat, zaś zakaz osiedlania się Żydów gwarantował szlichtyngowianom brak konkurencji gospodarczej. Starania o dobrobyt miasta wyrażały się uzyskaniem od króla przywilejów, m.in. prawa składu wszystkich towarów wiezionych przez Szlichtyngową ze Śląska i na Śląsk. Dla jego wyegzekwowania wystarał się sędzia o mandat do magistratu wschowskiego, nakazującego naprawę drogi ze Wschowy do Głogowa, na trasie której Szlichtyngowa została ulokowana. Jan Jerzy będąc świeckim seniorem Jednoty braci czeskich ufundował swym luterskim poddanym kościół, który poświęcono 22 października 1645 r. Świątynia ta była najstarszym kościołem granicznym⁶, który miał służyć nie tylko parafianom z Szlichtyngowej, ale również z pobliskich miejscowości w księstwach głogowskim i wołowskim: Wyszyny, Wilkowa, Żabina, Goli i Wronińca.

Jan Jerzy Schlichting zmarł bezpotomnie (dzieci umarły w młodym wieku). Na krótko przed śmiercią, w 1657 r. sprzedał bratankowi, rotmistrzowi Samuelowi (zm. 1705)⁷ swój majątek, zastrzegając jedynie jego dożywotnie posiadanie. Pod rządami nowego właściciela, w latach 70. XVII w., miasteczko podźwignęło się z upadku, do którego doprowadziła nie tylko niedawna wojna ze Szwecją, ale też zadłużenie na rzecz Leszczyńskich. W tym trudnym czasie, w 1660 r., zamiesz-

⁴ M. Ptaszyński, *Szlichtyng Jonasz*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], Warszawa-Kraków 2012, t. 48, s. 398-403.

⁵ M. Ptaszyński, *Szlichtyng Jan Jerzy*, [w:] *PSB*, t. 48, s. 390-395.

⁶ B. Kopaczyński, *Kościół graniczny i ucieczkowe w powiecie wschowskim*, „Przyjaciel Ludu” 2003, nr 2, s. 26-27.

⁷ W. Dworzaczek, *Szlichtyngowie w Polsce*, s. 77-83.

kiwali Szlichtyngową niemal sami rzemieślnicy w liczbie zaledwie 54. Według relacji Friedricha Lucae, podróżującego z Legnicy do Leszna, a goszczącego u Schlichtingów w Górczynie, panowały w domu polskie obyczaje w przeciwieństwie do całkowicie niemieckiego miasteczka⁸.

W czasie, gdy Szlichtyngową zasiedlali kolejni osadnicy, po obydwu stronach granicy funkcjonowały oficyny drukarskie, które znajdowały zleceniodawców zarówno wśród „swoich”, jak i za kordonem. Tradycje typograficzne sąsiadującego z Wielkopolską Śląska są długie. W wieku XVII zainteresowanie Wielkopolan śląskimi ośrodkami typograficznymi traktowanymi jako źródło pozyskiwania książek oraz miejsce lokowania nakładów było na tyle spore, że można mówić o dobrze rozwijającej się i sprawnie zorganizowanej współpracy w tym zakresie. Śląscy typografowie zmonopolizowali rynek książki na pograniczu wielkopolsko-śląskim, uruchamiając – począwszy od Wiganda Funcka – warsztaty po polskiej stronie granicy. Liczni drukarze działający na tym terenie mieli śląskie korzenie. W relacjach pomiędzy drukarzami i czytelnikami granica państwowa nie stanowiła bariery dla upowszechniania druku i rozwoju piśmiennictwa okazjonalnego. Duchowni luterańscy z miejscowości leżących w pasie przygranicznym swe liczne dzieła okolicznościowe, głównie kazania żałobne i epitalamia, ale także teksty religijne i podręczniki, oddawali do druku w oficynach Ścinawy, Oleśnicy, Legnicy, Głogowa, Wrocławia⁹.

W okresie działalności typografii w Szlichtyngowej w pobliskim Głogowie działał katolik Johann Julius Hunoldt (w latach 1703-1741)¹⁰, zapewne ojciec czynnego później w Rawiczu i Bojanowie Jana Józefa Hunoldta¹¹. Z bliskich ośrodków wspomnieć trzeba położoną nad Odrą Ścinawę, gdzie szczególnie w XVII stuleciu lokowano nakłady okolicznościowych pism upamiętniających zamieszkałych w Wielkopolsce protestantów. Po 1701 r. oficyny już w mieście nie było. Druki autorów wielkopolskich i ich dotyczące sporadycznie ukazywały się w XVIII w. w Jaworze oraz w bliższej Legnicy. W Oleśnicy, mającej długą tradycję drukowania książek i związki z autorami wielkopolskimi, do 1730 r. działała typografia, która zakończyła swą działalność wraz z pożarem miasta. W odleglejszym Brzegu działał Gottfried Tramp, u którego później znalazł zatrudnienie Börner. Szczególnie

⁸ Ibidem, s. 80.

⁹ Problematykę związków śląskich ośrodków typograficznych z wielkopolskimi środowiskami ewangelickimi porusza popularna praca: A. Mendykowa, *Dzieje książki polskiej na Śląsku*, Wrocław 1991 m.in. s. 155-159 [Wrocław], s. 164-165 [Brzeg], s. 244-247 [Głogów, Oleśnica]; B. Kocowski, *Zarys dziejów drukarstwa na Dolnym Śląsku*, Wrocław 1948. Zob. zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, Biblioteki Gdańskiej PAN i Biblioteki Narodowej w Warszawie.

¹⁰ D.L. Paisey, *Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701-1750*, Wiesbaden 1988, s. 296-297.

¹¹ K. Korotajowa, *Hunoldt Jan Józef*, [w:] PSB, Wrocław 1962-1964, t. 10, s. 108.

trwale były związki z typografami wrocławskimi. Wielkopoleanie chętnie korzystali z oficyny Baumannów, która w rękach spadkobierców dotrwała do 1730 r., a następnie wielkopolski rynek zmonopolizowali Kornowie¹².

W tym samym czasie typografie funkcjonowały także po wielkopolskiej stronie granicy. Najważniejszym ośrodkiem drukarstwa było Leszno, w którym od 1629 r. z niewielkimi przerwami, powodowanymi pożarami miasta, do końca XVIII w. działały warsztaty Daniela Vettera, Wiganda Funcka, Michela Bucka, Beniamina Friedricha Helda, trzech pokoleń Presserów i Carla Wilhelma Mehwalda¹³. W nieodległych miastach – silnych ośrodkach luterańskich i jednocześnie prężnych centrach sukiennictwa i młynarstwa: w Bojanowie, Rawiczu, Wschowie i Szlichtyngowej również uruchamiano drukarnie, jakkolwiek ze zmiennym powodzeniem. W Rawiczu na mocy przywileju Piotra Sapięhy założył tłocznię wymieniony już Jan Józef Hunold, który działał tam w latach 1750-1761 i ponownie od 1777 do 1796 r. Przerwę pomiędzy obydwojma okresami swej aktywności w Rawiczu wykorzystał na uruchomienie warsztatu w pobliskim Bojanowie, gdzie zatrzymał się w latach 1761-1777. Nie miało stałego charakteru drukarstwo w najważniejszym mieście ziemi wschowskiej – Wschowie. Przez sześć lat (1686-1692) drukował tu Johann Christoph Wild¹⁴, by z większym sukcesem osiąść w Szlichtyngowej. Po blisko stuletniej przerwie pojawił się we Wschowie pochodzący z Krakowa Jan Bogumił Hebold, który służył swymi prasami w okresie od 1779 do 1783 r. Pod koniec stulecia, po pożarze Leszna w 1790 r. przeniósł się tu z oficyną Samuel Gotllieb II Presser i jako urzędowy drukarz kamery pruskiej tłoczył do 1795 r., by w końcu osiedlić się w Poznaniu.

Wędrowniki typografów pomiędzy pobliskimi miasteczkami i krótkotrwałe okresy ich funkcjonowania w jednym miejscu sugerują, że sieć ośrodków dysponujących prasami była zbyt gęsta, a odległości pomiędzy nimi zbyt małe, by zapewnić całkowity monopol na usługi drukarskie. Z odległej czasowej perspektywy widzimy wyraźnie, że tylko Leszno i przez pewien czas Szlichtyngowa zdołały utrzymać niezachwianą pozycję. Trudno stwierdzić, jak silna była konkurencja pomiędzy typografami, bo zarówno do warsztatów leszczyńskich jak i szlichtyngowskich swe teksty oddawali autorzy z całego obszaru południowo-zachodniej Wielkopolski. Sporadycznie drukowano w Szlichtyngowej także kazania czczące pamięć leszczyńskich mieszczan i duchownych, a autorzy wschowscy – mający przecież bliżej do Wilda, Haasego i Börnera – często korzystali z drukarni w Lesznie.

Drukarze dbali o zapewnienie sobie uprzywilejowanej pozycji i monopolu, podejmując skuteczne próby wyeliminowania konkurentów. Doświadczył tego

¹² A. Mendykowa, *Kornowie*, Wrocław 1980.

¹³ *Drukarze*, s. 41-45, 58-64, 84-85, 147-148, 166-168, 194-207, 246-259; K. Szymańska, *Drukarnie Presserów w Lesznie w XVIII wieku*, Leszno 2008.

¹⁴ *Drukarze*, s. 263-265.

Johann Christoph Wild. Drukarz ten, po nieudanej próbie uruchomienia drukarni w Lesznie osiadł w 1686 r. we Wschowie i do 1692 r. wyłoczył przynajmniej 81 pozycji w 235 arkuszach. Następnie przeniósł się do Szlichtyngowej i przez 22 lata służył swą prasą środowisku pogranicznych autorów, zarówno obsługując licznych tam protestantów, jak i zakonników ze Wschowy, Kobyлина i Głogowa. Dotychczasowa rejestracja jego produkcji wydawniczej w okresie działalności w Szlichtyngowej zamyka się liczbą 154 pozycji. Po Wildzie warsztat przejął Johann Gottfried Haase, by prowadzić go w latach 1715-1735. Po nim schedę objął na krótko Gottfried Börner. Jego drukarska działalność udokumentowana jest w latach 1738-1740. Na tej dacie zamyka się historia czarnej sztuki w Szlichtyngowej.

PODSTAWY PRAWNE DZIAŁALNOŚCI

Uruchomieniem drukarni w Szlichtyngowej – jedynym swym mieście – zainteresowani byli zapewne w znacznym stopniu właściciele. Podstawowym powodem akceptowania obecności warsztatu typograficznego w mieście były zyski z uiszczanych podatków. Znaczenie miały też względy prestiżowe. Wzorem do naśladowania były ugruntowane i praktykowane na pograniczu tradycje drukowania literatury okolicznościowej. Zapewniała ona splendor właścicielom dóbr szlacheckich, których życiorysy utrwalane były w kazaniach i wierszach, autorom tych panegirycznych treści gwarantowała godziwy zarobek, zaś drukarzom stałe źródło dochodu. Drukami uwieczniano nie tylko pogrzeby, choć te miały największy udział w typograficznym dorobku, ale także śluby i jubileusze. Dobrym przykładem będzie tu obfita spuścizna literacka powstała po śmierci Samuela Schlichtinga w 1701 r., wydana w Szlichtyngowej u Wilda, jak i w innych ośrodkach drukarskich na Śląsku.

Wyrazem zainteresowania reprezentantów władzy możliwościami, jakie daje druk bywały np. nadawane drukarzom przywileje, zapewniające monopol na świadczenie usług typograficznych i handel książką. Przywilej taki uzyskał w pobliskim Lesznie Michael Buck w 1678 r.¹⁵, czym – jak już wspomniano – udaremnił uruchomienie konkurencyjnej firmy w grodzie Leszczyńskich przez Wilda. W 1741 r. ten sam dokument posłużył jako wzór do sporządzenia przywileju dla Michaela Lorentza Pressera. Czy szlichtyngowscy typografowie dysponowali podobnymi aktami, nie wiadomo. Za posiadaniem przywileju przez Wilda przemawiałby zapis adresu wydawniczego, w którym drukarz nazwę miasta uzupełniał informacją o właścicielu. Haase podpisywał swe druki w dwojaki sposób; raz podkreśleniem prawa własności Schlichtingów („Frey-Herrl. Stadt Schlichtingshe-

¹⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP]: „Gmina ewangelicka Św. Krzyża w Lesznie”, sygn. 56: „Dawna drukarnia Pressera i jej dzierżawa. Tekst przywileju dołączony w postaci uwierzytelnionego odpisu przez burmistrza Leszna, J.F. Greiffenhagena, 13 VI 1793”.

im”) innym razem wyłącznie z nazwą miasta. Trudno dopatrzeć się jakiegokolwiek prawidłowości, bo np. na publikacjach z lat 1719, 1720, 1721, 1723, 1726 i 1731 odnotowujemy zamiennie obydwa zapisy. W odniesieniu do produkcji Börnera nie mamy żadnych wątpliwości, bo wszystkie znane nam druki tego typografa podpisane są jednakowo, wskazując jedynie drukarza.

Wszystkie publikacje katolickie podlegały cenzurze prewencyjnej. W przypadku druków autorstwa zakonników, wydawanych na potrzeby klasztoru, wystarczała kontrola wewnątrzzakonna, przeprowadzana przez prowincjała lub generała zakonu. Pozytywnie zaopiniowane druki zaopatrywano w teksty aprobat cenzorskich, co gwarantowało czytelnikowi, że ma do czynienia z dziełem zgodnym z nauką Kościoła. Było to szczególnie ważne w sytuacji, gdy druk powierzono typografowi – luteraninowi. Spośród druków Haasego tylko *Statuta* z 1728 r. wyposażone zostały w stosowne adnotacje. Na karcie tytułowej wydrukowano zwyczajową formułę „De Mandato Superiorum”, natomiast teksty aprobat przytoczone zostały po zasadniczym tekście dzieła. Na s. 166 wydrukowano „Approbatio ordinis”, datowane w Rzymie 7 października 1727 r. i podpisane przez Matthaëusa a Paret i sekretarza generalnego Joannesa Antoniusa Lucensisa, zaś na s. 182 zamieszczono tekst aprobaty prowincjonalnej wraz z wyszczególnieniem nazwisk 13 uczestników kapituły, która odbyła się 16 czerwca 1728 r. w Lubawie.

JOHANN GOTTFRIED HAASE

Johann Gottfried Haase rozpoczął działalność zawodową w Szlichtyngowej w okresie dla miasta niesprzyjającym, niestabilnym, który zapoczątkowała w 1701 r. śmierć Samuela Schlichtinga, syna rotmistrza noszącego to samo imię. Dobra przejęła we władanie wdowa Anna Justyna von Bachstein (zm. 1737). Należne jej dożywocie stało się przedmiotem wieloletnich rodzinnych sporów, które nie pozostawały bez wpływu na kondycję gospodarczą miasta. Sporządzane przy okazji procesów sądowych spisy mienia dają nam opis miejscowości z około 1715 r., a więc z okresu poprzedzającego działalność Haasego. Szlichtyngowa liczyła wówczas 178 domów, z czego tylko 56 było zamieszkanych. Oprócz szlachcianki Kalkreutowej i sługi Schlichtingów, Michała Rożnowskiego, miasteczko zamieszkiwali rzemieślnicy: najliczniej szewcy, młynarze, sukiennicy, piekarze. Wykaz ten nie uwzględniał warsztatu drukarskiego¹⁶.

O Johannie Gottfriedzie Haasem wiadomo niewiele: nie znamy nawet daty jego urodzenia ani miejsca pochodzenia. Od drugiej połowy XVII stulecia kilka rodzin noszących to nazwisko zamieszkiwało pobliskie Leszno¹⁷. W latach 1689

¹⁶ W. Dworzaczek, *Schlichtingowie w Polsce*, s. 99.

¹⁷ APP, Księgi metrykalne parafii Św. Krzyża w Lesznie z l. 1707-1790 dostępne w postaci mikrofilmów Mf 0-12582, Mf 0-12585 – Mf 0-12588; H. Harms, *Lissaer Geburstbriefe 1639-1731*, Posen 1940, s. 91, poz. 300 i s. 100, poz. 339.

i 1691 odnotowano narodziny synów Elisabeth, córki cieśli Stanislausa (Stenzela) Haase żonatej z Johannem Polaske. W XVIII w. leszczyńscy Haasowie byli także młynarzami i właścicielami wiatraków. W 1735 r. w parafii luterańskiej odbył się ślub Grossbindera [?] Johanna Caspara Haase z Wąsosza z Dorotheą Cathariną Hannter¹⁸. W księgach metrykalnych parafii ewangelickiej w Szlichtyngowej nazwisko Haase pojawia się po raz pierwszy 11 marca 1712 r. Wówczas to, Anna Maria Hassin wraz z drukarzem Johannem Christophem Wildem byli świadkami na chrzcie syna miejscowego szewca¹⁹. Trzy lata później Rosina Hassin wystąpiła w tej samej roli na chrztach dzieci miejscowych rzemieślników²⁰. Nie budzi poważniejszych wątpliwości pokrewieństwo pomiędzy kobietami, choć zagadką pozostaje związek pomiędzy nimi. Nazwisko Haase odnotowywano na kartach ksiąg parafialnych w kilku różnych wersjach, również w odniesieniu do drukarza (Hase, Hasse, Haase). Sam Johann Gottfried pojawia się na kartach metryk dopiero 12 lutego 1716 r. w dniu swego ślubu z Barbarą Wild „pana Johanna Christoph Wilda [...] drukarza tutejszego pozostawioną wdową”²¹. Haase nazwany został mieszczaninem i drukarzem, a więc posiadał wówczas prawo miejskie Szlichtyngowej. Już 23 października 1716 r. odbył się chrzest ich córki, Barbary Rosiny²², którą to uroczystość zaszczylicili swą obecnością: nieznaną z imienia panna Hase, Johann Friedrich Winkler, Christoph Ziepke, Samuel Förster i Susanna Christina Günther. Kolejna córka Haasów przyszła na świat w roku 1719²³. Maria Elisabeth włączona została do parafialnej wspólnoty w obecności 11 świadków, co wymownie zaświadcza o pozycji jej ojca w gronie obywateli Szlichtyngowej. Haasowie doczekali się również męskich potomków. W 1723 r., 4 kwietnia urodził się Carl Gottfried²⁴, późniejszy wrocławski złotnik, zaś trzy lata później David Gottlieb²⁵. Przy chrzcie starszego z braci asystowało dziesięcioro świadków, zaś najmłodszego ośmiu. Ojca natomiast wpisano w księdze w 1726 r. jako asesora i inspektora kościelnego, co jest dowodem awansu społecznego typografa. Brak natomiast

¹⁸ APP, AM 1707-1781, s. 104.

¹⁹ APZG: sygn. 132/0: ACh 1645-1774, s. 209, poz. 18.

²⁰ APZG, ACh, s. 257, poz. 56 oraz s. 261, poz. 85.

²¹ APZG: sygn. 132/0: AM 1683-1742, s. 515, poz. 3.

²² APZG, ACh, s. 279, poz. 12.

²³ APZG, ACh, s. 319, poz. 1. Chrzest odbył się 2 stycznia. Dziewczynka mogła więc urodzić się w ostatnich dniach roku poprzedniego.

²⁴ APZG, ACh, s. 390, poz. 25. Należał do wiodących mistrzów swych czasów pracujących w srebrze. Wykonał liczne dzieła, m.in. dla katedry wrocławskiej i klasztoru w Trzebnicy. W l. 1781-87 uczył fachu swego wnuka, Davida Gottlieba Raudnera. Zmarł w 1796 r. Biogram z wykazem znanych prac: *Allgemeines Künstler Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Berlin 2010, Bd 67, s. 47-48.

²⁵ APZG, ACh, s. 439, poz. 16.

w metrykach Johanna Gotthelda, który – jak domniemywała Krystyna Korotajowa²⁶ miał być synem Johanna Gottfrieda Haasego. Małżonkowie Haase, szczególnie zaś Barbara, bywali również proszeni o asystowanie przy ceremonii chrztów dzieci różnych szlichtyngowskich rzemieślników, zarówno przeciętnych, trudniących się podstawowymi profesjami niezbędnymi w każdym miasteczku, jak i np. aptekarza Cunradiego, wraz z Anną Hedwig Loss i właścicielką miasta, Anną Justyną von Schlichting²⁷.

Prawdopodobnie drukarz do roku 1716 był pracownikiem Wildowego warsztatu i mieszkał w mieście z rodziną (matką? siostrami?). Brak ksiąg zgonów z interesujących nas lat udaremnia próby ustalenia zarówno dat śmierci Wilda i Haasego, a także pokrewieństwa tego drugiego z wymienianymi w księdze chrztów kobietami, noszącymi to samo nazwisko.

Ostatni druk sygnowany przez Haasego nosi datę roczną 1735. Jest to też ostatni ślad po nim w dostępnych źródłach.

ROZMIARY PRODUKCJI TYPOGRAFICZNEJ

Haase nie podawał w adresach wydawniczych daty druku – ustalono je orientacyjnie na podstawie zapisu na kartach tytułowych mów pogrzebowych dat zgonów i pogrzebów. Z jednoznacznym zdefiniowaniem, czy mamy do czynienia z utworami pogrzebowymi czy aniwersarzami, jest w przypadku druków Haasego zasadniczy problem. Obszerne tytuły tych publikacji odnotowują daty zgonu z – nierzadko – drobiazgowymi wyliczeniami przeżytych miesięcy, tygodni i dni, wręcz z określeniem godziny śmierci oraz czas pogrzebu. Tylko w kilku przypadkach, gdy autorzy kazań lub obszernych zbiorów druków funeralnych zdecydowali się umieścić datę pod listami dedykacyjnymi umieszczanymi często na stronie tytułowej verso, można określić, kiedy wydrukowano teksty. Jednoznacznie wiadomo, że w pierwszą rocznicę śmierci ukazał się zbiór poświęcony Menasse Jacobiemu (zmarł 7 maja 1730, druk datowany 6 kwietnia 1731 – poz. 66) i zapewne tekst upamiętniający Matthaëusa Hansiego (zm. 1714) (poz. 71) autorstwa Caspara Sommera, określony na karcie tytułowej jako „Gedächtnüss-Predigt”. Badania prowadzone w odniesieniu do bogatej spuścizny okolicznościowej literatury funeralnej Gdańska dowodzą, że pojedyncze utwory poetyckie gotowe były już w momencie pogrzebu i dołączano je do wręczanych zaproszeń lub też gromadziła je rodzina w rękopisie, by wydać je samodzielnie lub wspólnie z napisanymi na okoliczność pochówku kazaniem, co miało miejsce w czasie późniejszym²⁸. W związ-

²⁶ *Drukarze*, s. 80. Johann Gotthelf uczył się drukarstwa u J.F. Spiegla w Szczecinie, gdzie został wyzwolony w 1728 r., następnie zaś studiował prawo w Królewcu.

²⁷ APZG, ACh, s. 350, poz. 76 – 11 IX 1720.

²⁸ K. Cieślak, *Kościół – cmentarzem. Sztuka nagrobna w Gdańsku (XV-XVIII w.) „Długie trwanie” epitafium*, Gdańsk 1992, s. 92-93, 98. Zob. też obszernie i wyczerpująco z perspektywy wartości literac-

ku z tym, skoro nie potrafimy jednoznacznie określić daty druku, za podstawę do wszelkich analiz i statystyk, jako wiążące, uznane zostały daty występujące na kartach tytułowych druków, bez względu na to, czy w rzeczywistości odpowiadają czasowi wystąpienia opisywanych wydarzeń, czy dacie ich utrwalenia w postaci druku.

Na podstawie szczegółowych informacji zawartych na kartach tytułowych druków funeralnych można ustalić, że Haase samodzielnie tłoczył w Szlichtyngowej od lutego 1716 r. W dniu 15 sierpnia 1715 r. pochowany został w pobliskich Wygnańcach tamtejszy pastor, Johann Melchior Körber. Z tego powodu ukazało się kilka druków okolicznościowych: kazań i zbiorów wierszy, które wydrukowano po tej dacie. Część funeraliów dotyczących jego osoby ukazała się z adresem wydawniczym wymieniającym Haasego, zaś inne podpisała wdowa Wild²⁹. Wskazywałoby to, że niektóre z tekstów ukazały się przed ślubem 12 lutego 1716 r., zaś pozostałe, podpisane przez Haasego, po zawarciu małżeństwa. Pierwszym samodzielnym drukiem Haasego są zatem wiersze Davida Beniamina Gerbera i Christiana Körbera *Die bittere Klage...* (poz. 22).

W swej karierze typograficznej wytłoczył Haase przynajmniej 83 druki (łącznie 100 publikacji wyposażonych w odrębne karty tytułowe z adresem drukarni, współwydanych z innymi drukami). W stosunku do ustaleń autorów wielkopolskiego tomu *Drukarzy dawnej Polski*, którzy zlokalizowali 47 druków jest to ilość niemal podwojona. Bez wątpienia nie jest to pełna produkcja typograficzna Haasego. Część drobnych druków, zaledwie jednoarkuszowych – a tych jest najwięcej, uległa zagubieniu i zniszczeniu. Pięć nieznanym nam dziś publikacji, przytacza Karol Estreicher w *Bibliografii polskiej*.

Z okresu pracy zawodowej Haasego w Szlichtyngowej udokumentowane są lata: 1715 (1716), 1718-1721, 1728, 1729 i 1731. Z lat 1722, 1725 nie znamy żadnego druku, zaś w pozostałych latach wytłoczył Haase przynajmniej od 1 do 3 wydawnictw. Zdecydowanie najlepsze były lata 1719 i 1728, w których kolejno wydrukował typograf 20 (26) i 19 (21) druków. Intensywność ta podyktowana była specjalnymi okazjami, a mianowicie wiązała się wybitną osobistością, jaką był zarówno w Wielkopolsce, jak i na Śląsku Samuel Friedrich Lauterbach. W 1719 r. aż pięć druków ukazało się z okazji jego ślubu z Rosiną Kerger wdową po Hoffmannie, zaś w 1728 r., trzema tekstami uczczono śmierć wschowskiego pastora. Statystykę 1728 r. podniosła przedwczesna śmierć córki innego wschowskiego duchownego, Frantza Teschnera, 19-letniej Anny Susanny, którą żegnano zbiorkiem trzech współwydanych druków oraz zgon emerytowanego pastora z Głogowa, Augustina Witticha. Pamięć tego ostatniego uwieczniono w 5 drukach.

---

kich opracowania E. Kotarskiego: *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993; *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, Gdańsk 1997.

²⁹ Np.: T. Böckelmann, *Den treuen Dienner...*, (egz. BN XVII.4.10874 adl) oraz F. Teschner, *Den von Gott gerufenem Nathanael...*; egz. BUWr 419887)

Większość produkcji stanowią 1-arkuszowe składki (45 pozycji), półtorej składki mają dwa druki, dwa arkusze – 2 druki. Jedna pozycja ukazała się w formie plakatu. Niemal połowa pozostałych publikacji wydrukowana została w postaci obszernych kazań żałobnych, często wraz z życiorysami. W badanej grupie znajduje się 10 zbiorów rozmaitych – z uwagi na formę literacką i zawartość treściową – tekstów. Ich objętość waha się od 16 (2 druki dotyczące Andreeasa Webera, 1715) do 70 stron (6 druków współwydanych z okazji śmierci Hansa Christopha vom Berge³⁰, 1719). Publikacje ukazujące się w postaci zbiorów mają kilka wspólnych cech: ciągłą numerację stron i/lub sygnowanie kart oraz odrębne karty tytułowe, nierzadko w nietypowym miejscu, na stronie *verso* (np. poz. 59b). Zazwyczaj upamiętniano w ten sposób osobistości wybitne – częściej reprezentantów szlachty niż zasłużonych duchownych. Zdarzały się jednak wyjątki od tej zasady, bo wspomnianą już Teschnerównę – córkę pastora, uczczono 64 stronami tekstu, na które złożyły się trzy kazania i wiersze (poz. 27). Inne kazania drukowano niezależnie, bez współpracy wszystkich autorów. Sumując objętość znanych nam druków Haasego, wydrukowanych po śmierci Samuela Friedricha Lauterbacha, okaże się, że zajęły łącznie 84 strony.

Najobszerniejszą publikacją są *Statuta* (poz. 73) odbite na zlecenie franciszkanów. Książka wydana w formacie *in quarto* liczy ponad 250 stron. Ona też – zaopatrzona w przedmowę i indeks rzeczowy – w istocie jest jedyną „prawdziwą” książką w znanym dorobku Haasego.

Dawni badacze podawali, za Hoffmannem, że typografia Haasego reprezentowała wysoki poziom, jak pisał Bandtkie była „jedną z nacylniejszych”³¹. Dokonana analiza typograficzna tego druków nie potwierdza tej doskonałej oceny. Produkcja jest poprawna, ale sztamkowa, nie różniąca się zasadniczo od dzieł opuszczających prasy leszczyńskie czy śląskie.

WYPOSAŻENIE WARSZTATU I TECHNIKA PRACY

Według starszych opracowań, wszyscy drukarze w Szlichtyngowej użytkować mieli ten sam warsztat, należący pierwotnie do leszczyńskiego typografa Wiganda Funcka³². Prasę i należące do niej wyposażenie odkupił w 1664 r. od wdowy po Funcka Johann Kuntze, dotychczasowy pracownik tego typografa³³. Prowadził go samodzielnie w Ścinawie nad Odrą przez niespełna pięć lat i prawdopodobnie w 1669 r. zmarł. Następnie drukarnia miała wejść w posiadanie Erazma Rösnera³⁴,

³⁰ Formę nazwiska podano zgodnie z zapisem w drukach poświęconych H.Ch. vom Berge – zob. Aneks.

³¹ J.S. Bandtkie, *Historia drukarni w Królestwie Polskim...*, Kraków 1826, t. 2, s. 147.

³² Ibidem; *Drukarze*, s. 58-64.

³³ *Drukarze*, s. 150-151.

³⁴ Ibidem, s. 64.

zapewne pracownika Kuntzego. Ten wywiózł w 1676 r. warsztat do Głogowa, gdzie popadł w jakieś kłopoty, w konsekwencji czego znalazł się w więzieniu i zmarł około 1685 r. Według ustaleń autorów *Drukarzy dawnej Polski* wdowa po Rösnerze wywiozła resztki drukarni do Rudy (raczej Rudnej niedaleko Głogowa) i wyszła ponownie – po raz trzeci – za mąż, tym razem za Johanna Christopha Wilda³⁵. Według ksiąg metrykalnych, Wild ożenił się Barbarą (Mentzelin, Wentzelin lub Kuntzelin – zapis nieczytelny) dopiero w 1713 r., a więc dwa lata przez swą śmiercią³⁶. Niespełna rok po owdowieniu Barbara Wild ponownie wstąpiła w związek małżeński i w posagu wniosła Haasemu drukarnię³⁷. Klemens Koehler³⁸, zastanawiając się nad wiekiem wdowy po Funcku wątpił, by prawdziwa była informacja o jej kolejnych czterech małżeństwach z drukarzami na przestrzeni co najmniej 50 lat! Autorzy biogramów Wiganda Funcka³⁹ przyjęli wiarygodną wersję uznając, że warsztat został zakupiony przez Rösnera. Można się zgodzić, że warsztat Funcka, udoskonalany i uzupełniany, trafił w ręce Haasego.

Wszystkie informacje o wyposażeniu tłoczni Haasego czerpiemy z analizy typograficznej zachowanych druków, które są podobne – z uwagi na przejęty drogą ożenku materiał typograficzny w postaci czcionek, winiet i drobnych ozdobników – do wytworów Wilda. Kontynuują również styl kompozycji właściwy dla drukarstwa przełomu XVII i XVIII w.

Haase dysponował kompletami czcionek gotyckich (fraktury) w przynajmniej sześciu rozmiarach – na co wskazuje karta tytułowa tekstu D.B. Gerbera (poz. 21 w Aneksie I), do skomponowania której użyto tyle właśnie rozmiarów czcionki gotyckiej oraz łacińską antykwę. Posiadał zestaw gotyckich wersalików, z których układał partie tekstu na kartach tytułowych oraz różne inicjały. Posługiwał się również pismem łacińskim. Antykwą przydawała się do druku łacińskich wierszy w zbiorach funeralnych i całych utworów napisanych zarówno wierszem jak i prozą. Z takimi przykładami mamy do czynienia np. w tekstach Johanna Lauterbacha (poz. 39, 44), Johanna Heinricha Matthiae (poz. 53) oraz wybiórczo w zbiorach funeraliów. Kilka utworów prozą również odbito w całości pismem antykwowym, np. *Patronum...* Johanna Lauterbacha. Do złożenia tego druku zastosowano trzy rozmiary antykwy oraz sporadycznie niektóre słowa odbito pismem kursywnym. Gotyką wyróżniono jedynie nazwisko autora na stronie tytułowej. Do kompo-

³⁵ Ibidem, s. 263.

³⁶ APZG, AM, s. 513 – 22 V 1713.

³⁷ *Drukarze*, s. 256.

³⁸ K. Koehler, *Druki kościańskie Wiganda Funcka z wieku XVII z uwzględnieniem działalności tego drukarza w Lesznie*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” XXI: 1895, s. 171-172.

³⁹ Z. Grot, *Funck (Funccius) Wigand*, [w:] *PSB*, Kraków 1948-1958, t. 7, s. 183-184; J. Jachowski, *Funck Wigand*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Łódź 1972, s. 238.

zycji stron tytułowych używano czasem antykwy, którą tłoczono konkretne słowa, wskazujące na funkcje pełnione przez bohaterów utworu i wyjątkowo ich imiona. Zabieg taki powodował wyeksponowanie treści ważnych i identyfikujących opisywaną osobistość.

Haase posiadał na wyposażeniu również czcionki polskie. Przekonują o tym dwa krótkie passusy (s. 18, 180) zawarte w *Statutach* (poz. 73), gdzie zacytowano teksty polskich rot ślubowania. Drukarz użył w kilku słowach charakterystycznych polskich znaków „ż” i „ę”, w pozostałych przypadkach stosując łacińskie odpowiedniki „z” i „e”. Na tak wątlej przesłance trudno wysuwać hipotezę o ewentualnych polskich tekstach drukowanych przez Haasego, które nie zachowały się do naszych czasów. Skoro jednak drukarz dysponował skromnym kompletem polskiego alfabetu, prawdopodobnym jest, że drukował również drobne teksty w języku polskim.

W typowy sposób posługiwał się Haase ozdobnikami. Posiadał na wyposażeniu warsztatu cztery winiety nagłówkowe i sześć finalikowych. Spośród winiety nagłówkowych szczególnie powodzeniem cieszyła się kompozycja nawiązująca do barokowych wzorów. Jest to ograniczony stylizowaną roślinną kompozycją z wijących się kwiatostanów owalny medalion opierający się u dołu na splecionych gałązkach palmowych i zwieńczony banderolą z napisem *Wir tragen Leid über dir*. Wewnątrz znajduje się scena przedstawiająca dwóch aniołów z pochodniami w dłoniach czuwających nad okrytą kirem trumną spoczywającą na marach. Winieta ta pojawia się na 19 drukach funeralnych z lat 1718-1732. W zbiorze tekstów poświęconych zmarłemu w 1719 r. Hansowi Christophowi vom Berge zastosował ją Haase dwukrotnie (poz. 5, 5d). Podobną konstrukcję widzimy w użytej zaledwie dwa razy w 1723 i 1728 r. winiecie z liści akantu tworzących obramowanie dla Oka Opatrzności umieszczonego w centrum kompozycji w promieniującym okręgu. Chętnie odbijanym przez Haasego klockiem było uniwersalne przedstawienie, w którym dwaj aniołowie z gałązkami lauru i palmy unoszą koronę. Tę winieta znamy z 12 druków z lat 1717-1728. Równie uniwersalna winieta nagłówkowa z wiązki stylizowanych liści palmowych, będących otoczką dla promieniującego Oka Opatrzności, zdobiła sześć druków – funeralnych i upamiętniających śluby – z lat 1719-1726.

Spośród finalików najczęściej, bo aż 20 razy w latach 1717-1728, pojawia się na drukach pogrzebowych prosta kompozycja z dwu skrzyżowanych liści palmowych. Do ozdobienia tekstów funeralnych i podkreślenia ich wymowy stosował drukarz przepelnione treścią symboliczną winiety: trupa czaszkę, na której posadowiona jest klepsydra w wieńcu z lauru flankowanego skrzydłami (13 razy w latach 1715-1731) oraz trumna na katafalku, okryta kirem, z krucyfiksem oraz lampą oliwną i czaszką z klepsydrą (10 razy w latach 1716-1731). Typograf dysponował również dwiema winieta – kompozycją o kształcie zbliżonym do od-

wróconego trójkąta utworzonego przez splecione kwiaty i owoce (m.in. granatu). W jednym z tych finalików uśmiechnięte, półnagie dzieciątko Jezus, trzymające wieniec laurowy i gałązkę palmy, rozchyła łodyżki wiosennych kwiatów (4 druki z lat 1718-1728). Winiety te zawsze odbijano w przewidywalnych miejscach: na pierwszej stronie, ponad wierszem lub tekstem kazania pogrzebowego, zaś finaliki stanowiły swego rodzaju symboliczną kropkę zamykającą tekst.

Haase posługiwał się również drobnymi elementami drukarskimi do tworzenia kompozycji ozdobnikowych. Sporadycznie, gdy na karcie brakowało miejsca na umieszczenie winiety finalikowej, kończył tekst odciskając tłoiki z motywem roślinnym, geometrycznym lub np. dłonie podane w geście zgody. Tak dekorowane były zazwyczaj utwory wierszem i mowy łacińskojęzyczne, których nigdy nie zdobił typograf barokowymi winietami. Całkowicie pozbawionym jakichkolwiek ozdobników – z wyjątkiem inicjału rozpoczynającego tekst – jest wiersz z 1719 r. autorstwa Pancratiusa Hayna (poz. 30). Jeszcze rzadziej spotykamy drzeworytowe listwy, popularne u innych typografów jako rozgraniczniki partii tytułowej i adresu wydawniczego. W celu wyodrębnienia tych stref najchętniej posługiwał się drukarz linią tworzoną z drobnych kresek. Cztery różne listwy odnajdujemy np. w drukach z lat 20. i 30. XVIII w.

Wyjątkowym sposobem zdobienia jest umieszczanie ilustracji miedziorytowych w zbiorach funeraliów czczących wybitne osobistości. W przypadku produkcji Haasego znamy cztery takie przykłady: na portretach uwieczniono Eliasa Gottfrieda Nitschkego, Hansa Christoph'a vom Berge, Samuela Friedricha Lauterbacha i Annę Susannę Teschner. Miedzioryty te zamawiała rodzina u śląskich sztycharzy. Dwa portrety wykonał Christian Winckler⁴⁰, co potwierdzają sygnatury zamieszczone na grafikach przedstawiających Teschnerównę („C. Winckler sc. Wratisl.”) i Lauterbacha („Bresl. Christian Winckler. exc.”). Autorem pierwowzoru sztychu T. Tscherninga przedstawiającego Nitschkego miał być – znany tylko z tego portretu – niejaki C. Holcke⁴¹. W przypadku konterfektu młodej kobiety autor malarskiego pierwowzoru nie pozostał w ukryciu i także jego nazwisko wyryto na płycie („F. Deinert. Pinxit”).

Wszystkie wizerunki wykonano według tego samego schematu. Przedstawiają one portretowanych w zastygłych pozach w popiersiu, zwróconych w stronę widza w ujęciu *en trois quarts*, co sprawia wrażenie niewymuszonej swobody modeli. Każda z postaci została wkomponowana w owalną ramę posadowioną na postumencie z tekstem będącym krótkim *curriculum vitae*; zaś ponad portretem zwisa swobodnie udrapowana kotara. Jedynie w przypadku młodej córki pastora,

⁴⁰ Christian Winckler (1677-1741) – syn oleśnickiego kupca. Autor licznych grafik jak: portrety, widoki miast, budowli; mapy, przyrządy naukowe, przedstawienie religijne i alegoryczne, tablice genealogiczne, kopie obrazów.

⁴¹ A. Brosig, *Materiały do historii sztuki wielkopolskiej*, Poznań 1934, s. 304.

z prawej strony kobiety znajduje się wazon z bukietem kwitnących kwiatów, zaś na postumencie wyryto słowa skargi nieutulonego w bólu ojca. Bujne i żywotne kwiecie symbolizuje najlepszy okres w życiu człowieka, tu dramatycznie ucięty przez bezlitosną śmierć. Zarówno Teschnerówna ubrana w strojną, wydekoltowaną suknię z upiętymi wysoko jasnymi włosami, jak i pozostali mężczyźni, ukazani zostali w strojach stosownych do zajmowanej pozycji. Sportretowanego z dostojnością Hansa Christoph'a vom Berge i leszczyńskiego medyka Eliasa Gottfrieda Nitschke dowartościowano podobiznami rodowych herbów. Vom Berge wyróżniony został dodatkowo tablicą miedziorytową przedstawiającą jego rodowód rozrysowany w postaci drzewa rosnącego na tle rozległej panoramy pól. W portrecie pastora Lauterbacha rolę sztafażu, obok kotary, pełni fragment regału szczelnie wypełnionego księgami. Duchowny uwieczniony został z właściwymi dla swej profesji atrybutami, bo na stoliku z jego lewej strony znajdują się krucyfik i otwarta książka z biblijnym cytatem.

Dla porównania warto dodać, że w pobliskiej typografii leszczyńskiej nie praktykowano podobnego zwyczaju i żaden z tamtejszych drukarzy nie dołączył portretu do druków funeralnych⁴², co nie przeczy istnieniu takowych. Wiadomo, że samoistne grafiki funkcjonowały również niezależnie od funeraliów. Graficzny wizerunek, przedstawiający postać zmarłego w ujęciu popiersia, w medalionie, na tle kamiennej ściany, „odgrodzonego” od widza tablicą epitafijną w formie postumentu, uzupełnionej nierzadko herbem, pełnił funkcje pomnika⁴³.

Z uwagi na sposób kompozycji tekstu druki Haasego wyraźnie dzielą się na dwie grupy, których kryterium podziału jest język. Literatura okolicznościowa – w dominującej liczbie niemieckojęzyczne druki funeralne – komponowana była w ustalony i powielany wszędzie sposób. Skomplikowane i rozbudowane o informacje faktograficzne i biograficzne tytuły rzadko sprawiają wrażenie przejrzystości i lekkości, zadrukowane były gęsto i ciasno z użyciem czcionek wielu rozmiarów i rodzajów, by zwrócić uwagę na istotne treści. Zawsze największymi literami odbijano imiona i nazwisko osoby zmarłej, czasem dodatkowo stosując pismo antykwowe. Przykładem próby pogodzenia nadmiaru treści i prezentacji zasobów zecerskich kaszt są np. druki dzieł J.G. Albinusa (poz. 2) i D.H. Günthera (poz. 25). Do skomponowania stron tytułowych tych wydawnictw – o isticie barokowych cechach graficznych i wyposażonych w rozwlekłe tytuły – drukarz zastosował czcionki różnych rozmiarów i odmiennego kroju. Zabieg ten, jakkolwiek rzeczywiście powoduje, że czytelnik kieruje wzrok na eksponowane większą czcionką wyrazy, potęguje wrażenie ciasnoty i nieprzejrzystości. Od reguły tej odbiegają niektóre wiersze ślubne, których tytuły są zdecydowanie krótsze. Składano je jednym rodzajem czcionki, wyróżniając zasadniczo większymi literami jedynie

⁴² K. Szymańska, *Drukarnie Presserów*, s. 61-63.

⁴³ Zob. np. K. Cieślak, *Kościół – cmentarzem*, s. 100-101.

nazwiska łączących się rodzin. Rozmieszczony na arkuszu in folio tekst sprawiał wrażenie bardziej czytelnego także za sprawą większych odstępów pomiędzy wersami, szerokich marginesów i dużej ilości światła.

Generalnie zasady, którymi kierował się typograf komponując stronę tytułową obowiązują – w większości przykładów – także wewnątrz druków. W przypadku tekstów wierszowanych panuje dość duża dowolność komponowania stron. Sposób rozmieszczenia tekstu na papierze uzależniony był przede wszystkim od inwencji twórczej autora, który porządkował swój utwór w podzielonych, a czasem również numerowanych zwrotkach lub nadawał mu formę długiej szpalty. Pomysłowość drukarza ograniczały m.in. obszerność tekstu oraz koszt druku. W związku z tym spotykamy teksty tłoczone średniego rozmiaru czcionką, ściśle, bez wyodrębnienia strof, albo utwór jest podzielony na zwrotki, konsekwentnie wyjustowany do lewego marginesu. Skrajnym przykładem nadmiaru zastosowanych środków kompozycyjnych jest wysuwanie poszczególnych wierszy tekstu (najczęściej 1, 3, 5 i 6) w każdej zwrotce oraz stosowanie winiet nagłówkowych i finalikowych, inicjałów i zmiennej wielkości czcionek. Najlepszą ilustracją tego zabiegu jest całkowity brak konsekwencji, jaki obserwujemy w epitalamium Johanna Friedricha Keplera (poz. 36). Na tę publikację złożyły się: aria, recytacja i tutti. Na stronie pierwszej wszystkie strofy wyrównane zostały do lewej strony karty, na kolejnej co trzeci wers wysunięty został do lewej, zaś na ostatniej stronie wiersz dzieli się na zwrotki z wysuniętym 1, 3, 5 i 6 wersem. W wierszu Johanna Lauterbacha *Letzte Liebes-Thränen* (poz. 42) wymieszane zostały różne rozmiary czcionki gotyckiej, 18 strof wewnątrz utworu odbito drobnymi literami, a eksponowane przez autora wyrazy wyróżniono użyciem czcionki odpowiednio dużego rozmiaru.

Do druków rozplanowanych starannie i elegancko należą m.in. zbiory tekstów czczących pamięć dwu wybitnych postaci z Leszna i Wschowy: lekarza Elisa Gottfrieda Nitschkego (poz. 47) i seniora generalnego Samuela Friedricha Lauterbacha (poz. 83). Obszerne kazania poprzedzone listami kondolencyjnymi i w przypadku Lauterbacha zbiorem wierszy, dekorują miedziorytowe podobizny zmarłych. Solidność przygotowanych mów potwierdzają przypisy dolne odsyłające do literatury przedmiotu i ułożone na szerokich marginesach odnośniki do cytatów biblijnych. W części poetyckiej wszystkie wiersze oddzielone zostały prostą linią. Sposób skomponowania całości zdaje się korespondować z pełnymi wzniosłości i dumy życiorysami uwiecznionych. Druki te, choć ciasno wypełnione treścią, są uporządkowane, czytelne i przejrzyste.

Teksty łacińskojęzyczne tłoczono według odrębnych zasad: utwór odbijano dość ciasno, niewielkich rozmiarów czcionką z użyciem szerokiego marginesu zewnętrznego, z minimalną ilością ledwie zauważalnych wcięć akapitowych (np. poz. 43, 44). Druki te całkowicie pozbawione ozdóbek sprawiają wrażenie

ascetycznych. Od tej reguły odbiegają starannie i przejrzyście wydane katolickie *Statuta* (poz. 73), odbite bez widocznego oszczędzania papieru: na szerokich marginesach zamieszczono przypisy źródłowe, zastosowano też szeroki szlaczek z metalowych elementów kwiatowych ułożony w partii nagłówkowej na rozpoczęcie przedmowy i zasadniczej części dzieła. Treść zamyka finalik w postaci kompozycji roślinnej.

Dominującym formatem stosowanym przez Haasego jest „dwójka”. Jest to format typowy dla druków okolicznościowych wydawanych w pierwszej połowie XVIII stulecia. Wyjątkowe są na tym tle dwa druki katolickie (poz. 64, 73) odbite w formacie *in quarto* oraz druk ślubny wytłoczony w formie plakatu (poz. 8). Kompozycja tej karty rozplanowana została w orientacji poziomej. Partia tytułowa zajmuje niemal połowę jej powierzchni. Oddzielono ją linią złożoną z drobnych elementów od dwu wierszy rozgraniczonych podobną pionową „kolumną” na część męską i żeńską. Dwa odrębne utwory adresowane są bowiem do obydwu nowo poślubionych.

Istotnym składnikiem estetyki wydawnictw jest stosowany do druku papier. Z badań prowadzonych przez Jadwigę Siniarską-Czaplicką⁴⁴ wynika, że ponad połowę druków odbił Haase na papierze pochodzenia śląskiego, głównie z czerpalni wrocławskich (20). Do druku pięciu publikacji użyto papieru wielkopolskiego, z czerpalni z obszaru Rzeczypospolitej do czterech, niemieckiego do pięciu, holenderskiego do dwóch, zaś dwa druki pozbawione są filigranów. Papier ten, generalnie, był dobrej i średniej jakości (odpowiednio 14 i 18 druków). Pięć wydawnictw odbito na papierze złym, zaś jeden na bardzo dobrym. Autorka opracowania stwierdziła, że w porównaniu z pozostałymi wielkopolskimi drukami, szlichtyngowscy typografowie używali papier lepszy niż np. w Poznaniu i Kaliszu. Wiąże się to z bliskością Śląska oraz istnieniem nieznannej czerpalni w okolicy Szlichtyngowej, znaczącej swe papiery specyficznym filigranem, przedstawiającym zniekształcony herb Pobóg w odwróconej podkowie.

REPERTUAR WYDAWNICZY

LITERATURA OKOLICZNOŚCIOWA

Drukarnia Haasego nastawiona była niemal wyłącznie na druk tekstów okolicznościowych. Spośród zarejestrowanych 83 druków zaledwie trzy mają zdecydowanie odmienny charakter. Są to dwie publikacje wydrukowane na zlecenie katolików i śpiewnik adwentowy dla protestantów. Prócz dwu publikacji adresow-

⁴⁴ J. Siniarska-Czaplicka, *Papier druków tłoczonych w XVIII wieku na ziemiach Pomorza i Wielkopolski*, „Roczniki Biblioteczne” R. 27, 1983, s. 209-225. Jakkolwiek badania papieru przeprowadziła autorka na 38 drukach, co w obecnym stanie wiedzy stanowi mniej niż połowę znanej produkcji typograficznej Haasego, ustalenia te można przyjąć jako reprezentatywne.

wanych do katolików wszystkie pozostałe odzwierciedlają życie rodzinne, towarzyskie i parafialne wspólnot luterskich na pograniczu wielkopolsko-śląskim, szczególnie zaś na styku ziemi wschowskiej, księstw głogowskiego i wołowskiego. Najczęstszymi odbiorcami drukowanych w oficynie Haasego tekstów byli wschowanie (37), mieszkańcy wymienionych księstw (30), mieszkańcy Bojanowa, Wolsztyna, Kobyлина, Międzychodu (łącznie 11), Leszna (3), inni (1). Zaledwie dwu adresatów związanych było z Szlichtyngową – August von Schlichting i żona pastora Friedricha Webera, co jest zauważalnym znakiem spadku zainteresowania drukiem w lokalnym środowisku w porównaniu z produkcją poprzednika Haasego, Wilda. Jeszcze inna klasyfikacja pokazuje, że najwięcej tekstów upamiętniło przedstawicieli stanu duchownego (37), członków ich rodzin (10) oraz szlachtę (18). Mniejsze zainteresowanie budzili miejscy urzędnicy, rzemieślnicy i zatrudnieni w szkołach (łącznie 15). Raz tylko uwieczniono urzędnika państwowego. Z uwagi na genezę, spośród tekstów okolicznościowych prym wiodą druki funeralne (60), znacząco ustępują im epitalamia (16).

Krótkie utwory wierszowane ukazywały się nierzadko w zbiorach współwydanych z kazaniem żałobnym. W przypadku Haasego mamy 7 takich publikacji, na które złożyły się teksty przynajmniej trzech autorów (np. poz. 6, 27b). Nitschkemu ofiarowano zbiór sześciu tekstów (poz. 47c), siedmiu autorów zadedykowało swe utwory Andreasowi Weberowi (poz. 3) i Menasse Jacobiemu (poz. 65a). Wdowa po pastorze Brusckie, Anna Elisabeth z zasłużonej rodziny wschowskiej Deutschländerów, zebrała po śmierci hołdy od 13 autorów (poz. 24), zaś swój żal po stracie Samuela Friedricha Lauterbacha wyraziło wierszem i prozą, za pośrednictwem prasy Haasego, aż 20 duchownych, studentów i przyjaciół (poz. 74a).

LITERATURA OKOLICZNOŚCIOWA POŚWIĘCONA MIESZCZANOM

Oficyna Haasego w znacznym stopniu realizowała zlecenia mieszczaństwa z pogranicza wielkopolsko-śląskiego. Mówiąc o stanie mieszczańskim mam na uwadze zarówno reprezentantów elity rzemieślniczej i urzędniczej, jak i członków stanu duchownego. Ci drudzy wywodzili się również z rodzin mieszczańskich, głównie rzemieślniczych, sztucznym byłoby wyłączenie ich ze środowiska, z jakiego się wywodzili i w którym funkcjonowali, jakkolwiek nie można odmówić tej warstwie własnej specyfiki.

Jak wspomniano, najczęściej drukowano teksty dotyczące duchownych i członków ich rodzin zarówno z obszaru ziemi wschowskiej, dalszych okolic Wielkopolski, jak i pastorów ze Śląska. Osobą najpopularniejszą – także w świetle produkcji

typograficznej Haasego – był Samuel Friedrich Lauterbach⁴⁵. W Szlichtyngowej ukazały się wiersze czczące pamięć jego pierwszej żony, Anny Barbary Prüfer, zmarłej w 1717 r. (poz. 9, 37, 42), gratulacje z okazji ślubu z Rosiną Hoffmann z Kergerów (poz. 8, 15, 52, 53) oraz śmierci jego samego (poz. 10, 26, 41, 44, 69, 76, 82). Łącznie wdrukował Haase 14 druków dotyczących seniora generalnego lub jego żon. Z dwoma duchownymi z najbliższego sąsiedztwa Wschowy wiążą się trzy publikacje. W Wygnańczech pochowany został w 1715 r. ówczesny pastor Johann Melchior Körber (1677-1715)⁴⁶, którego pożegnano wydrukowanymi u Haasego wierszami (poz. 21). W Starych Drzewcach pełnił posługę Tobias Böckelmann (1680-1716)⁴⁷, pamięć którego uczczono krótkim kazaniem (poz. 33) i anonimowym wierszem (poz. 7). Wielokrotnie oddano na papierze hołd Andreasowi Weberowi (1666-1715)⁴⁸, pastrowi i inspektorowi szkoły w Bojanowie, które to miasto było ważnym gniazdem luteranizmu w Wielkopolsce. Swe wiersze zadedykował pastrowi siedmiu wychowanków bojanowskiej szkoły (poz. 3), zaś kazania ułożyli: Georg Friedrich Faust ze Starych Drzewc (poz. 16), Caspar Sommer z Giżyna (poz. 16a), Johann Friedrich Neumann i Sebastian Exner (poz. 56), oraz S. Sämler (poz. 66). W odległym od Szlichtyngowej Kobylinie zakończył swój żywot Matthaus Hansi (zm. 1714)⁴⁹, proboszcz niemieckiej gminy w tym mieście, autor kilku prac z zakresu teologii. W rocznicę jego śmierci oddał do druku rozważania oparte na psalmie XVI (poz. 71) wspomniany już pastor z Giżyna – niedawny współpracownik.

⁴⁵ Por.: W. Schober, *Fraustädter Studenten bis 1800*, „Quellen und Forschungen” 1936, Heft 2, s. 99-100 przypis 168 – podano wszystkie druki dotyczące Lauterbacha, wydane w różnych ośrodkach typograficznych. W samym tylko Lesznie ukazały się cztery druki wydane z różnych okazji (na 52 urodziny, na 60 urodziny i pogrzeb), autorstwa „szkolnych kolegów” Pancratiusa Hayna i Samuela Mermutha, „kompanów od stołu” i Johanna Christopha Andersa oraz Johanna Friedricha Keplera i „niektórych kolegów z pierwszej klasy” – zob. K. Szymańska, *Drukarnie Presserów*, s. 128. Podstawowe informacje biograficzne: J. Serczyk, *Lauterbach Samuel Fryderyk*, [w:] PSB, Wrocław 1971, t. 16, s. 585-586.

⁴⁶ Urodzony w Gryfowie; ożenił się z Anną Rosiną Queisser *de domo* Gerber, wdową po poprzedniku na urzędzie pastorskim w Wygnańczech. Informacje z Personaliiów.

⁴⁷ Urodzony w Śmiglu. K. Szymańska, *Tobias Böckelmann (1680-1718). W blasku kościoła Żłóbka Chrystusa we Wschowie*, [w:] *Kościół imienia Żłóbka Chrystusa (Kripplein Christi) we Wschowie na tle procesu konfesjonalizacji w krajach Europy Środkowej*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa 2012, s. 357-373.

⁴⁸ Syn sukiennika z Bojanowa, nauczyciel domowy u Gafronów, w 1693 r. Ewa Bojanowska osadziła go na parafii w Szemzdrowie. Następnie pełnił posługę w Moczydlnicy Dworskiej w księstwie wołowskim i od 1700 r. w Bojanowie. Ożeniony z Rosiną Elisabeth Bleyel, pasierbicą rektora i pastora w Rudnej, poety. T. Wotschke, *Das evangelische Provinzialgymnasium zu Bojanowo. Ein Beitrag zur Posener Kirche-, Schul- und Literaturgeschichte*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, XXIV: 1909, s. 133.

⁴⁹ Urodzony w Blume koło Hoyerswerda na Łużycach; w Kobylinie od 1710 r. Wcześniej pracował wraz z Casparem Sommerem w Giżynie, z którym do pary wydał wiele kazań rocznicowych. A. Werner, *Geschichte der evangelischen Parochieen in der Provinz Posen*, bearb. J. Steffani, Posen 1898, s. 149.

Niemniej liczne były teksty dotyczące Ślązaków. Szanowanym pastorem był Augustin Wittich (1662-1728)⁵⁰, prymariusz i inspektor szkolny w Głogowie. Z okazji poświęconych mu uroczystości żałobnych powstało kilka tekstów, które oddano do druku Haasemu. Na komplet złożyły się kazania i wiersze współpracowników z głogowskiej parafii (poz. 4, 6, 11, 18, 45b, 49, 53) oraz emerytowanego pastora Georga Christiana Müllera. Innym głogowskim duchownym, pożegnanym okolicznościowym wierszem, był Georg Daniel Ulrich / Ulrici (1675-1733)⁵¹ (poz. 17). Spośród duchownych z śląskich parafii – obok Witticha – upamiętniono stosownymi drukami wschowianina Daniela Klesela (1670-1724)⁵², pełniącego posługę w Jemielnie w księstwie wołowskim (poz. 77).

W środowisku luterańskim popularne było publikowanie tekstów funeralnych upamiętniających zmarłe żony pastorów, rzadziej – ich dzieci. Była to również forma zaakcentowania swego szacunku wobec przełożonych, nierzadko wyrażanego z wielkim zaangażowaniem i nakładem starań. Widzimy to szczególnie w odniesieniu do liczby utworów, jakimi żegnano przedwcześnie zgasłą Annę Susannę Teschner (1709-1728)⁵³, córkę Franza Teschnera (1674-1736) i Anny Susanny Bergemann (1685-1710) (poz. 27). Młoda kobieta pochodziła z jednej z najznamienitszych wschowskich rodzin. Jej ojciec był wnukiem znanego muzyka, kantora i duchownego, Melchiora (1584-1635)⁵⁴. Imponujących rozmiarów, bo liczący 17 kart, zbiór składający się z kazania, życiorysu i epicediów upamiętnił Annę Elisabeth Bruschke, córkę pastora z Nowej Wschowy (poz. 25). Skromniej pożegnano Barbarę Elisabeth Lincke, żonę Tobiasa, pastora z Wołowa (poz. 48), ale też w bardziej wdzięczny sposób. Tu bowiem swe dziecięce rymy złożyło pięcioro wnucząt. Równie wruszającym pomnikiem jest wiersz poświęcony Annie Christinie Weber z Hoffów (poz. 81) „do grobu z połową serca wysłany” przez męża, pastora Friedricha Webera z Szlichtyngowej.

⁵⁰ Urodzony w Josephstadt nieopodal Miśni w rodzinie mistrza górniczego. Po studiach w Wittenberdze, które zwieńczył uzyskaniem tytułu magistra w 1686 r. przebywał w Jeleniej Górze, Jaworze i okolicznych miejscowościach. W 1705 r. wybrany na pomocnika pastora Langego w Głogowie. Rok później został prymariuszem i inspektorem szkolnym. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Liegnitz 1783, Th. 3, s. 90.

⁵¹ Urodzony w Wołowie w rodzinie urzędnika leśnego. Po ukończeniu gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu studiował w Lipsku i Wittenberdze. Po powrocie w rodzinne strony pełnił posługę w wiejskich parafiach i od 1725 r. w Głogowie. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Th. 3, s. 93-94.

⁵² Wschowianin. Beneficjent stypendium Herbergera, student w Gdańsku, Wittenberdze i Halle. Od 1701 r. pastor w Jemielnie. Żonaty z córką pastora z Rawicza, Aegidiusa Fäustela, Theodorą. W. Schober, *Fraustädter Studenten*, s. 104-105.

⁵³ Na Cmentarzu Staromiejskim we Wschowie znajdują się płyty nagrobne ojca i córki. *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 10: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, red. J. Zdrenka, z. 2: *Powiat wschowski*, oprac. A. Górski, P. Karp, Toruń 2007, poz. 229, s. 244 i poz. 250 s. 261-262.

⁵⁴ J. Szczepankiewicz-Battek, M. Małkus, *Tradycje muzyczne wschowskiej reformacji*, [w:] *Ziemia wschowska w czasach starosty Hieronima Radomickiego*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa-Leszno 2008, s. 198-202.

Niemal połowa wszystkich tekstów żałobnych dotyczących mieszczaństwa poświęcona została najznacznieszym mieszkańcom Wschowy. Nazwiska znamienitych obywateli wschowskich, reprezentantów rodzin kupieckich: Bergemannów, Lamprechtów i Matthiae wyznaczają miejską elitę. Rodziny te były ze sobą spokrewnione, a autorzy wierszy i rzadziej kazań dedykowali je osieroconym małżonkom, dzieciom, rodzeństwu i rodzicom. Bohaterami tych tekstów byli m.in.: 72-letnia matrona, wdowa po wschowskim kupcu, Elisabeth Lamprecht z Bergemannów (poz. 31), konsenior rady miejskiej, Matthias Bergemann (1672-1720) (poz. 30). Wydana z okazji śmierci Gottfrieda Daniela Matthiae aria oraz kantaty dołączane do tekstów funeralnych lub będące samodzielnymi tekstami (poz. 5e, 26, 35, 36) świadczą, że w upamiętnianiu zmarłych istotną rolę odgrywała muzyka⁵⁵.

Także adresaci kazań żałobnych nie pochodzący ze Wschowy mieli z tym miastem bliskie rodzinne związki. Menasse Jacobi – farbiarz tkanin delikatnych, członek rady miejskiej i asesor w Międzychodzie, uwieczniony przez swego kuzyna, wolsztyńskiego pastora Christophä Geisslera (poz. 20 i 65), jak wynika z dedykacji i szczegółowego życiorysu zamieszczonego w *Personaliach*, był zięciem wschowskiego kantora w kościele Żłóbka Chrystusa. Podobne relacje ze Wschową miał leszczyński medyk, Elias Gottfried Nitschke. Samuel Friedrich Lauterbach oraz duchowni z parafii Św. Krzyża w Lesznie dali Haasemu pod prasę obszernie mowy (poz. 46), których dedykacje ujawniają, że żona Nitschkego, pochodziła z rodziny Klepperbeinów i spokrewniona była z zarządcą dóbr w Osowej Sieni, Andreasem Renfftelem, zaś matką zmarłego była córka znanego i szanowanego lekarza z Góry, Flaminusa Gasta. Z tej samej okazji krótki utwór poetycki wydał też w Lesznie Christian Häsner⁵⁶. Podobnie uczczono innego leszczynianina – zamożnego kupca, Adama Fritscha. Poświęcone mu utwory okazjonalne oddano do druku zarówno w Lesznie⁵⁷, jak i w Szlichtyngowej (poz. 74). Spośród nielicznych druków dotyczących leszczynian wydrukował Haase wiersz upamiętniający Annę Marię Arnold z Woydów, żonę radcy dworu, Beniamina Arnolda (poz. 50). Zmarła Anna Maria pochodziła z zasłużonej leszczyńskiej rodziny, której założycielem był miejski budowniczy i rajca, Piotr (1648-1705)⁵⁸.

Momentem szczególnie ważnym w życiu dorosłego człowieka jest zawarcie związku małżeńskiego i założenie rodziny. Tę radosną chwilę świętowano także ofiarowując nowożeńcom wierszowane gratulacje. Kilka takich druków wyszło spod prasy Haasego i dotyczyły one reprezentantów wschowskiej elity mieszczańskiej, duchownych okolicznych wsi, jak również mieszkańców odleglejszych

⁵⁵ Por.: E. Kotarski, *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, s. 169-175.

⁵⁶ K. Szymańska, *Drukarnie Presserów*, poz. 80, s. 196-197.

⁵⁷ Ibidem, poz. 68, s. 192-193.

⁵⁸ H. Harms, *Die Granbsteine der Familie Woide in Lissa*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Wartheland” 1945, Heft 5-6, s. 285-292 – nie odnotowuje Anny Marii.

miast: Jawora, Międzychodu, Torunia. Zazwyczaj obdarowywani wierszami pozostawali w jakimś związku, rodzinnym lub towarzyskim ze Wschową lub okolicznymi miejscowościami.

Ożenek Friedricha Bergemanna, prawnika i członka ławy miejskiej we Wschowie z Anną Reginą Schultz, córką tutejszego kantora Davida w dniu 23 listopada 1734 r. uczcili wierszem (poz. 34) Johann Friedrich Kepler, kolega – prawnik oraz anonimowy autor (poz. 12). Siostrą Anny Reginy była Rosina Jacobi, żona wspomnianego międzychodzkiego farbiarza. Samuel Friedrich Lauterbach był żonaty dwukrotnie. Po trwającym 26 lat małżeństwie z Anną Barbarą Prüfer, ożenił się po raz wtóry z dwukrotną wdową Rosiną z Kergerów (poz. 13, 52). Z gratulacjami ślubnymi pośpieszyli duchowni i urzędnicy oraz jej syn z pierwszego małżeństwa, Johann Heinrich Matthiae, późniejszy senior generalny Wielkopolski. Ze wschowskim stanem mieszczańskim wiążą się kolejne uwiecznione drukiem ożenki. Nieznana z imienia panna Grotke, wydana została w 1721 r. za niejakiego Albinusa (poz. 2). Nowożeńcom pogratulował z tej okazji brat pana młodego – student, wysyłając wiersz z Frankfurtu nad Odrą. Znaną rodziną we Wschowie byli też Brettschneiderowie. W 1729 r. sukiennik, członek ławy miejskiej i asesor, wydał swą młodszą córkę Elisabeth za audytora ze wschowskiej szkoły, pochodzącego z Lubania Gottfrieda Trautmanna (zm. 1738)⁵⁹. Z tej okazji Haase wydrukował dwa wierszowane utwory złożone przez kolegów z grona pedagogicznego i prawnika Keplera (poz. 15, 34).

Kolejne utwory dokumentują związki zawierane poza Wschową. Drugie małżeństwo Tobiasa Friedricha Fausta (1686-1739)⁶⁰, pastora w Drzewcach pochodzącego z dynastii duchownych luterzańskich, osiadłych w Wielkopolsce w czasie wojny 30-letniej, z Sophią Wilhelminą Held upamiętnił wiersz Johanna Friedricha Füllborna (poz. 16). W 1720 r., w znacznie odleglejszym Jaworze, świętowano połączenie rodzin Lentnerów i Schwertnerów. Z wierszowanymi życzeniami pośpieszył do nowożeńców kuzyn pana młodego Tobias Wilhelm (poz. 48). Szczególnie interesującym przykładem epitalamium są wierszowane gratulacje, złożone przez anonimowego przyjaciela domu Baldów, na odbywający się w Toruniu w 1721 r. ślub (poz. 61) Michała Bogusława Ruttiga (1686-1729)⁶¹ z Barbarą Elisabeth Bal-

⁵⁹ M. Friebe, *Geschichte der ehemaligen Lateinschulen Fraustadt. Beilage zum 41. Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Fraustadt, Ostern 1894, Fraustadt 1894*, s. 16.

⁶⁰ Urodzony w Śmiglu, w rodzinie o długich tradycjach pastorskich. Od 1700 r. pastor w Bojanowie. Autor mów i drukowanych w Lesznie i Szlichtyngowej. *Corpus inscriptionum Poloniae*, nr 256, s. 265-266 – w kościele w Drzewcach zachowały się płyty upamiętniające T.F. Fausta i jego pierwszą żonę Johannę Rosę Metzel – nr 231, s. 246-247.

⁶¹ S. Salmonowicz, *Ruttich Michał Bogusław*, [w:] *PSB*, Wrocław 1991, t. 33, s. 261-262 – tu błąd: Mattheus Balde (1676-1747), teść Ruttiga nie pochodził z Wrześni, a z Międzyrzecza, zaś w Międzychodzie pełnił urząd proboszcza i seniora powiatowego. Wnuk Ruttiga, Friedrich Mattheus (1723-1771) urodzony w Toruniu od 1745 r. był diakonem w rodzinnym mieście matki. A. Werner, *Geschich-*

de. Pan młody to postać nieprzeciętna: kaznodzieja w Toruniu, profesor języka hebrajskiego i arabskiego, zwolennik petyzmu i propagator języka polskiego w toruńskim gimnazjum, tłumacz Koranu i Wahres Christenthum Johanna Arndta na język polski. Jego związek z najstarszą córką Franza Matthausa Balde, pastora w Międzychodzie, nie był dziełem przypadku. Jakkolwiek urodził się Ruttig w Wilnie, jego rodzina wywodziła się z wielkopolskiego Międzychodu, skąd to wywędrował ojciec Ruttiga, aptekarz. Epitalamia ukazały się również w Toruniu.

Nietypowa jest w tym zbiorze tekstów okazjonalnych laudacja Johanna Lauterbacha (poz. 45) poświęcona szczególnemu jubileuszowi świętowanemu we wschowskiej szkole. W łacińskiej mowie ówczesny rektor przypomniał znamienitego ucznia, który 80 lat wcześniej, w 1639 r., rozpoczął we Wschowie naukę. Był to Paul Winckler (1630-1686)⁶² – prawnik i pisarz, syn głogowskiego kupca i siostry Andreasa Gryphiusa⁶³. Przebywał we Wschowie od 1639 r., kiedy to osierocony przez rodziców trafił pod opiekę konrektora Georga Andreae, który zadbał o jego dalszą edukację. Po ukończeniu studiów zatrudnił się jako nauczyciel w domach szlacheckich oraz w służbie Johanna Wilhelma von Stubeburga, gdzie rozwinął swe zainteresowania literackie. Zasłynął przede wszystkim jako autor aforyzmów i powieści *Der Edelmann*.

LITERATURA OKOLICZNOŚCIOWA POŚWIĘCONA SZLACHCIE

Drugą znaczną grupę druków funeralnych stanowią teksty adresowane do przedstawicieli okolicznej szlachty, posiadającej swe dobra na obszarze Śląska, głównie w księstwach głogowskim i wołowskim.

Z obszarem najbliższym miejsca druku wiążą się panegiryki dotyczące rezydujących w Krzepielowie Schweinitzów: Ursuli Heleny z Zedlitzów (1688-1726)⁶⁴ pani na Krzepielowie, Pankowie w księstwie świdnickim, Wietszycach, Kwiele-szynie i Wilkowie oraz zmarłego cztery lata później jej małżonka, Hansa Christopha (1684-1730). Wyrazy żalu złożyli w formie obszernego kazania (poz. 14) i wierszy (poz. 67 i 80) duchowni z Krzepielowa i Szlichtyngowej. Wart uwagi jest wierszowany utwór Beniamina Schmolcka, ułożony ku czci zmarłej dziedziczki. 84-wersowy wiersz upamiętniający Ursulę Helenę jest dopełnieniem tekstu jego autorstwa wykutego na sarkofagu spoczywającym do dziś w cieniu krzepielow-

---

te der evangelischen Parochieen, s. 17 i T. Wotschke, *Messeritzer Studenten bis 1800*, „Grenzmärkische Heimatblätter”, 1928, s. 12.

⁶² http://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Winkler,_Paul&oldid=1690734 (odczyt 16 IV 2012).

⁶³ A. Bok, *Andreas Gryphius we Wschowie*, [w:] *Ziemia wschowska*, s.263-274.

⁶⁴ *Corpus inscriptionum Poloniae*, nr 227, s. 241-243 – sarkofagi kamienne jej i męża (nr 234, s. 149-150) zachowały się przy kościele św. Marcina w Krzepielowie.

skiego kościoła⁶⁵. Inna reprezentantka rodu Schweinitzów, Ursula Catharina po mężu von Sack, żegnana była równie uroczystie przez pastorów z Ryczenia i kuzyna jej męża (poz. 58, 58a, 58b).

Największym szacunkiem – jak wynika z produkcji Haasego – cieszył się za życia właściciel dóbr w księstwie głogowskim Hans Christoph vom Berge (1659-1719)⁶⁶, zmarły w noc noworoczną. Jego pamięć uczcili stosownymi tekstami zarówno duchowni luterańscy: Johann Lauterbach z Żukowic (poz. 5c), Christian Beer z Trzęsowa (poz. 5), nauczyciele głogowskiej szkoły (poz. 6) oraz kuzynowie: A.S. vom Berge (poz. 5b), Christoph Sigismund von Luck (poz. 5d) i Joachim Friedrich von Kietlitz (poz. 5f).

W promieniu oddziaływania szlichtyngowskiej oficyny zamieszkiwali reprezentanci innych znanych i cieszących się długą historią rodów śląskich, często wchodzący w koligacje rodzinne poprzez małżeństwa z szlachtą wielkopolską. Im to również duchowni śląskich parafii poświęcali pamięć, zaś pogrążonym w żałobie krewnym dedykowali swe pełne pociechy kazania i strofy wierszy żałobnych. Haase wydrukował je ku czci: Barbary Eleonory von Haugwitz z Kottwitzów, żony Hansa Wolfomba właściciela Niemczyc i Karowa (poz. 29); Marii Marianny von Tschammer *de domo* Büнау (poz. 22, 70) i jej męża Georga Caspara (poz. 23, 72), posiadającego Gaworzycę w księstwie głogowskim oraz Czerninę, Osetno, Daszów; Gustawa von Czischwitz, pana na Kamieniu Górskim i Pierśnie, pochowanego w Piskorzynie (poz. 55); Josephy von Rechenberg z Falckenheimów na Bęczu Wielkim i Lodenau na Górnych Łużycach (poz. 56, 62) oraz zmarłego na odrę Carola von Nimptsch (poz. 60, 65). Autorami kazań i niemal wszystkich wierszy byli duchowni z parafii, których patronami byli zmarli.

Jeden zaledwie – nie zachowany do dziś – druk upamiętnił ślub przedstawicieli dwu starych śląskich rodów: Klüxów i Üchtritzów (poz. 58). Krótka wzmianka Estreichera uniemożliwia identyfikację młodej pary. Wiadomo jedynie, że na początku XVIII w. Klüxowie władali Starym Strączem niedaleko Szlichtyngowej.

Okolo 1728 r. spuściznę po stryju Samuelu Schlichtingu objął August Konstanty (zm. 1779)⁶⁷, który nie dbał ani o majątek, ani o miasto i wchodził w zatarci z sąsiadującą z jego dobrami szlachtą i własną rodziną. We wrześniu 1731 r. oficjalnie przejął spadek. Z tej okazji sporządzono stosowny inwentarz. Z jego treści dowiadujemy się, że Szlichtyngowa posiadała wówczas rynek, 11 ulic, 166

⁶⁵ Szczegóły: P. Łachowski, *Inskrypcja na sarkofagu Ursuli Heleny von Schweinitz (zm. 1726) w Krzepielowie*, [w:] *Kultura funeralna na ziemi wschowskiej*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa 2010, s. 183-194.

⁶⁶ Pochowany został w Żukowicach, gdzie do dziś zachował się kościół z zamieszczoną wewnątrz tablicą nagrobną. Zob. www.glogow.pl/okolice/podstrony/glogowski/zukowice.htm (odczyt 22 II 2012).

⁶⁷ W. Dworzaczek, *Schlichtingowie w Polsce*, s. 96-97.

zamieszkanymi budynkami i 82 pustymi placami. August Konstanty w 1738 r. sprzedał otrzymane w spadku dobra kuzynowi Samuelowi Zygfrydowi, kładąc tym samym kres rodzinnym waśniom. Wraz z żoną, Heleną Sabiną Knobelsdorf, córką Kasprowa Joachima i Salomei Elżbiety von Schweinitz, wyjechał na Śląsk, gdzie zmarł w 1779 r. Wydarzeń tych dotyczy jeden tylko druk upamiętniający ingresa Augusta Konstantego von Schlichtinga i jego stryjenki, właścicieli Szlichtyngowej oraz sąsiadujących z miastem wsi Górczyna i Dryżyna (poz. 80) autorstwa miejscowego pastora, Friedricha Webera.

Wyjątkowym drukiem w tej kategorii jest obszerne kazanie żałobne wygłoszone przez głogowskiego duchownego Johanna Adama Rössnera poświęcone pamięci zmarłej cesarzowej, Eleonory Magdaleny Teresy, wygłoszone w kolegiacie w Głogowie 6 marca 1720 r. Test ten, zawarty na 22 stronach formatu in folio, zadedykował autor bratu nieboszczki, biskupowi wrocławskiemu, Franzowi Ludwigiowi von Pfalz-Neuburg⁶⁸ (poz. 65). Był on najdłużej urzędującym ordynariuszem wrocławskim (1682-1732), szczególnie zasłużonym dla kultury i sztuki śląskiej, fundatorem kościołów i klasztorów.

LITERATURA RELIGIJNA

Znany jeden tylko przykład luterńskiej publikacji dewocyjnej – są to nie zachowane, wydane w 1733 r., staraniem Johanna Lauterbacha, duchownego w Zdunach, *Advents-Andachten* (poz. 32) napisane przez pochodzącego z Dzierżoniowa Martina Hillera. Syn Hillera, Christian pełnił posługę duszpasterską w Zdunach i za jego przyczyną pozostające w rękopisie teksty poznał Lauterbach, młodszy współpracownik Christiana. Lauterbach miał zaopatrzyć książkę w przedmowę swego autorstwa⁶⁹.

Wymieniony już Johann Adam Rössner, kaznodzieja katedralny w Głogowie i proboszcz w kościele św. Anny w Legnicy, dał Haasemu pod prasę niewielkich rozmiarów kazanie (poz. 64). Pretekstem do jego wygłoszenia i uwiecznienia w postaci druku była uroczystość założyciela Societas Jesu, Ignacego Loyoli, którą 31 lipca 1721 r. świętowano w Legnicy w nowym, odbudowanym kościele p.w. św. Jana Chrzciciela.

Z środowiskiem wielkopolskich franciszkanów wiąże się obszerna, wydana w nietypowym dla Haasego formacie *in quarto* książka zawierająca statuty obserwantów. *Statuta Fratrum Minorum Observantium S.P.N. Francisci...* (poz. 73)⁷⁰ to zbiór przepisów regulujących funkcjonowanie wspólnoty bernardyńskiej. Książka

⁶⁸ Zob. D. Galewski, *Graficzne przedstawienia uroczystości pogrzebowych i castrum doloris Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburga*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” (20), 2011, s. 155.

⁶⁹ A. Werner, *Geschichte der evangelischen Parochieen*, s. 433-434.

⁷⁰ Za udostępnienie egzemplarza *Statutów* dziękuję serdecznie o. Alojzemu Pańczakowi OFM z klasztoru w Woźnikach.

składa się z 12 rozdziałów, w których zawarto najważniejsze zasady życia franciszkańskiego wraz z tekstami modlitw i ślubów składanych przez zakonników. Autor tego zbioru udokumentował swą pracę obficie przywołując na marginesach źródła (np. Polon 1593, Polon 1614, Urban VIII, Clemen VIII, B. Ladislai 1588). Na końcu – w ramach uzupełnienia – znalazły się również dokumenty papieży: Mikołaja III i Klemensa V odnoszące się do reguły franciszkańskiej oraz praktyczny indeks rzeczowy. Dla współczesnych badaczy cenny jest wykaz okręgów kwestarskich poszczególnych klasztorów, dostarczający informacji o zasięgu ich religijnego i kulturalnego oddziaływania. Franciszkanie ścisłej obserwacji, zwani w Polsce potocznie bernardynami, w 1629 r. powrócili do Wschowy, po 71 latach wygnania, spowodowanego przyjęciem reformacji w tym mieście⁷¹. Wydane w 1728 r. statuty – zasady funkcjonowania wspólnot, opracowane na podstawie ordynacji Władysława z Gielniowa i Rafała z Proszowic – cieszących się autorytetem pisarzy franciszkańskich – mogły mieć związek z obchodzonym zapewne jubileuszem 100-lecia działalności misyjnej franciszkanów na terenie zdominowanym przez ludność luterańską. Autorem tego opracowania był Jan Kamieński (1676-1730)⁷², jeden z najwybitniejszych dziejopisów bernardyńskich. Jego związki z klasztorem franciszkańskim we Wschowie, gdzie został gwardianem, a w 1719 r. po zakończeniu kadencji prowincjalskiej pozostał, były bardzo ścisłe i owocne. Z Warszawy sprowadził do Wschowy archiwum prowincji, uporządkował je i przygotował do druku swe *opus vitae*, pozostające nadal w rękopisie 4-tomowe „Annales Polono-Seraphici”, zawierające kroniki klasztorne bernardyńskich, wschowskich i toruńskich.

KRĄG AUTORSKI

Krąg układających rymy i kazania okolicznościowe był dość stały, zazwyczaj powtarzają się te same nazwiska duchownych, czasem tylko do grona dołączył młody student lub uczeń wschowskiej szkoły łacińskiej. Autorzy i adresaci ich tekstów pozostawali ze sobą w sieci rozlicznych powiązań i zależności, wynikających z hierarchii w Kościele, kontaktów towarzyskich, nierzadko byli ze sobą spokrewnieni lub spowinowaceni. Tak było np. w przypadku Johanna Heinricha Matthiae – syna drugiej żony seniora Lauterbacha czy Johanna Lauterbacha – kuzyna seniora. Abraham Gottlob Rosenberg był szwagrem Johanna Lauterbacha (poz. 63). Z takich samych rodzinnych powodów swe wiersze i mowy oddawali do druku reprezentanci szlachty, którzy w ten sposób upamiętniali swych zmar-

⁷¹ A. Pańczak, *Działalność rekatolizacyjna wschowskich bernardyńców*, [w:] *Ziemia wschowska...*, s. 313-335.

⁷² Ch. Frycz, A. Pańczak, L. Szymborski, *Wczoraj i dziś franciszkanów we Wschowie. Historia, przewodnik, liturgiczna postługa w kościele klasztornym*, Wschowa 2000, s. 17.

łych i wchodzących w związki małżeńskie krewnych: żony, ojców i rodzeństwo. Swe utwory, być może debiutanckie wiersze, ofiarowywali zmarłym duchownym uczniowie wschowskiej szkoły. Zamieszczano je w zbiorach epicediów oraz tekstów, upamiętniających np. Samuela Friedricha Lauterbacha i zmarłą żonę pastora Brusckhe (poz. 24). Toponimy przy nazwiskach świadczą o przestrzeni funkcjonowania szkoły i zarazem zasięgu oddziaływania drukarni również w Sławie, Legnicy, Żytawie, Złotorzy.

Aktywni literacko byli również niektórzy szlachećnie urodzeni – obok wyliczonych już kuzynów zmarłego vom Berga wiersz posłał także pobierający nauki w Lubaniu Johann Friedrich Haugwitz, kuzyn zmarłej Barbary Eleonory (poz. 29) i – również kuzyn – Hans Sigismund von Czetriz und Neuhaus składający wierszowane kondolencje Hansowi Oswaldowi von Sack z powodu śmierci żony (poz. 59b).

Interesującym zagadnieniem jest kwestia autorstwa części utworów pisanych wierszem, wydawanych samoistnie. Wielokrotnie autorzy pozostawali anonimowi, podpisując się na tyle ogólnie, by z perspektywy czasu utrudnić identyfikację, ale nie na tyle, by było to niemożliwe. Współcześni, mimo stosowanego chętnie kamuflażu, doskonale byli zorientowani, kto krył się za takimi np. określeniami: *Die Hinterlassenen betrubten Collegen* (poz. 4), *einige von Bojanowischen Schul-Jugend* (poz. 3), *Nachgesetzte* (poz. 6), *Collegio Scholastico* (poz. 7), *Gutte Freunde die Er kennt, Ob Sie gleich sind unbekennet* (poz. 12), *Collegio Musico* (poz. 37), *Zwey ergebene Diener* (poz. 38), *Zwey verbundene Freunde* (poz. 79), *condecorabat Eruditorum in Silesia Collegium Philadelphicum* (poz. 75), *Zwey innen bennante Schul-Collegen* (poz. 69).

Z racji autorytetu i pozycji w środowisku protestanckim dwaj autorzy przynieśli drukarni Haasego chlubę. Są to: Benjamin Schmolck (1672-1737)⁷³ – wybitny i płodny autor pieśni religijnych, kojarzony zwykle z kościołem pokoju w Świdnicy, w którym pełnił duchową posługę, pochodzący z wsi Chrótnik pod Lubinem i wymieniany już senior generalny Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Wielkopolsce, historyk i kaznodzieja, Samuel Friedrich Lauterbach.

Najliczniejszą grupą z uwagi na miejsce zamieszkania autorów – zleceniodawców, klientów drukarni Haasego byli głogowianie. Siedmiu autorów: duchownych protestanckich i katolickich oraz studentów pochodziło z tego miasta: Johann Friedrich Füllborn / Fülleborn (1707-1770)⁷⁴, David Benjamin Gerber (1670-

⁷³ Ch.F. Erdmann, *Schmolck Benjamin*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1891, Bd. 32, s. 53-58.

⁷⁴ Głogowianin, po ukończeniu studiów zatrudnił się u Kretschmarów w Lubinie jako nauczyciel domowy. Z woli von Nostiza w 1738 r. ordynowany do Trzmielowa, później do Domanic k. Świdnicy. Zajmował się geografią, historią; pozostawił znaczną bibliotekę, wystawioną po jego śmierci na aukcji. Był autorem wydanej we Wrocławiu genealogii rodu Seher Thoss. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Th. 3, s. 386-387.

1725)⁷⁵, Samuel Lucius (1678-1728)⁷⁶, Johann Friedrich Neumann (1697-1747)⁷⁷, medyk Johann Christoph Petzold, George Daniel Ulrich i katolicki duchowny Johann Adam Rössner. Z odleglejszych miejscowości nadesłał do druku wiersz weselny złotoryjanin Johann Georg Reissel.

Najpłodniejszym klientem drukarni Haasego był wschowianin, Johann Lauterbach (1693-1758)⁷⁸. Spod jego pióra wyszło osiem utworów poetyckich upamiętniających jego kuzyna Samuela Friedricha Lauterbacha i jego obydwie żony, oraz zmarłych: Annę Elisabeth Brusckhe i Hansa Christoph von Berge. Chętnie posługiwał się językiem łacińskim – napisał trzy utwory w tym języku, m.in. dotyczący kierowanej przez siebie szkoły. Lauterbach był postacią cenioną w lokalnym środowisku, głównie z powodu kompetencji pedagogicznych i bogatej twórczości literackiej, zawierającej również sztuki teatralne. Spośród wschowskich autorów liczbą tekstów oddanych pod prasę Haasego ustępowali mu wszyscy. Davida Heinricha Günthera (zm. 1742)⁷⁹ znamy jako autora wierszy i kazań czczących zmarłe wschowianki – córkę i żony wybitnych duchownych. Po śmierci Samuela Friedricha Lauterbacha ułożył obszernie kazanie mu poświęcone. Christian Brusckhe (zm. 1729)⁸⁰ – pastor w Nowej Wschowie opublikował trzy wiersze dotyczące najbardziej szanowanej postaci w mieście – seniora generalnego Lauterbacha.

---

⁷⁵ Urodzony w Linda na Łużycach w rodzinie kaznodziei. Po ukończeniu studiów kolejno: nauczyciel domowy u von Mauschwitzów w Rochowie, pastor w Jerzmanicach k. Złotoryi, w 1708 r. diakon w Głogowie, od 1716 r. senior i od 1723 r. prymariusz. Autor pism z zakresu teologii. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Th. 3, s. 90-91.

⁷⁶ Z Żar, syn miejscowego rektora. Po ukończeniu studiów w Wittenberdze był adiunktem fakultetu teologicznego, profesorem wymowy w Gdańsku. Erdmann von Promitz osadził go w 1705 r. na stanowisku pastora w Pięknej Wsi nad Kiswą. W 1708 r. przybył do Głogowa, gdzie jako jeden z 4 kaznodziejów pracował do 1725 r., gdy objął pastoraat po Gerberze. Pozostawił po sobie drukowane rozprawy teologiczne. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Th. 3, s. 92-93.

⁷⁷ Urodzony w Lubinie w rodzinie handlarza solą. Po ukończeniu studiów przez 12 lat uczył w rodzinnym mieście. Od 1709 r. rektor gimnazjum w Bojanowie; w l. 1741-47 diakon w Głogowie. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Th. 3, s. 120-121; T. Wotschke, *Das evangelische Provinzialgymnasium zu Bojanowo*, s. 150.

⁷⁸ Syn starszego cechu szewców i rajcy Johanna i Rosiny Thomas. Po odbyciu edukacji we Wschowie i Brzegu kontynuował studia w Lipsku. Następnie odbył podróż po miastach niemieckich. W 1717 r. został konrektorem wschowskiej szkoły; a dwa lata późniejrektorem i bibliotekarzem. W 1731 r. został pastorem w Zdunach, a 20 lat później prymariuszem i inspektorem szkolnym. Żonaty od 1719 r. z Christiną Elisabeth Rosenberg, córką konseniora z Rudnej w księstwie głogowskim. W. Schober, *Fraustädter Studenten*, s. 109-110.

⁷⁹ Pochodził z Miśni. W l. 1694-1703 pełnił posługę w Ciemnicach i Sądowie, od 1718 r. diakon we Wschowie, w l. 1728-32 pełnił funkcję rektora miejscowej szkoły. Od 1733 r. pastor i inspektor szkolny w Fürstenwalde w Marchii. D. Dolański, *Duchowni protestancy w księstwie krośnieńskim w XVI-XVIII wieku (według Siegmunda Justusa Ehrhardta)*, „Rocznik Lubuski” 26, cz. 2, 2000, s. 189; M. Friebe, *Geschichte der ehemaligen Lateinschule*, s. 14.

⁸⁰ Urodzony w Ścinawie, w l. 1683-92 kantor w Kripplein Christi, później pastor w Nowej Wschowie. Żonaty z Anną Elisabeth Deutschländer (zm. 1723) – zob. poz. 42.

Pojedyncze lub po dwa utwory ulokowali u Haasego ówcześni studenci, urzędnicy miejscy i nauczyciele: Pancratius Hein (zm. 1725)⁸¹, Franz Hödelhofer (1693-1751)⁸², Johann Heinrich Matthiae (1699-1765)⁸³, Franz Teschner, Johann Christoph Schultz (1692-1733)⁸⁴, Gottfried Trauttmann, Samuel Thiel i Johann Jacob Degner⁸⁵. W gronie autorów znalazł się też przedstawiciel profesji medycznej. Georg Adam Logan (1699-1734) pochodził z rodziny o tradycjach lekarskich. On sam zdobył stopień doktora medycyny i od 1718 r. pełnił funkcję w Lesznie fizyka miejskiego⁸⁶.

Niewielki jest udział autorów szlichtyngowskich w produkcji miejscowej drukarni. Trzy utwory oddał Haasemu pod prasę Friedrich Weber (1658-1739)⁸⁷ rodem z Kwidzyna, którymi uwiecznił ingres dziedzica Szlichtyngowej w 1731 r., dziedziczkę pobliskiego Krzepielowa Ursulę Helenę von Schweinitz oraz swą żonę, Annę Christinę z Hoffów. Z pobliskich miast mamy tylko: rawiczanina Aegidiusa Fäustela, wolsztynianina Christopha Geisslera (1691-1747)⁸⁸, duchownego w Międzychodzie Johanna Michaela Rückera⁸⁹. Z kręgu bojanowskiego gimnazjum z drukarnią Haasego współpracowali: Johann Friedrich Neumann (zm.

⁸¹ W l. 1685-1704 auditor, następnie do 1725 r. bakałarz we wschowskiej szkole, później nauczyciel w Międzychodzie. M. Friebe, *Geschichte der ehemaligen Lateinschulen*, s. 16.

⁸² Syn kupca Gottfrieda i Anny Theodory Hoffkuntze. W l. 1723-33 pastor w Chycinach, następnie do 1751 r. diakon we Wschowie. W. Schober, *Fraustädter Studenten*, s. 111.

⁸³ Syn białoskórnika Heinricha i Rosiny Kerger. Od 1727 r. pastor w Nowej Wschowie, od 1738 r. pastor w Przyczynie Górnej, od 1739 r. pastor w Bojanowie. W 1752 r. został seniorem generalnym. Żonaty z Johanną Susanną Böckelmann, córką pastora w Starych Drzewcach, późniejszego diakona we Wschowie. W. Schober, *Fraustädter Studenten*, s. 112.

⁸⁴ W l. 1725-32 bakałarz, następnie do śmierci w 1733 r. konrektor wschowskiej szkoły. W. Schober, *Fraustädter Studenten*, s. 108; M. Friebe, *Geschichte der ehemaligen Lateinschulen*, s. 14.

⁸⁵ Zapewne jego imiennika (syna?) dotyczy informacja podana przez M. Friebe, *Geschichte der ehemaligen Lateinschulen*, s. 14. Wg niej Degner był wschowianinem, po okresie rektoratu w Wolsztynie, w l. 1756-1769 kantor we Wschowie, w l. 1769-70 konrektor, od 1770 r. pastor w Sławie. Na tej samej stronie, podając lata rektoratu Johanna Lauterbacha pisze: „Wahrscheinlich verwaltete von 1719 an der in diesem Jahre na die Schule berufene Adjunctus Johann Jakob Degner die Konrektorstelle”. Ta wzmianka odpowiada rzeczywistości, a potwierdzają ją druki autorstwa Degnera.

⁸⁶ C.S. Thomas, *Lesna erudita Lutherana*, hrsg. von G. Smend, ergänzt M. Rutz, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen”, 1938, Heft 35, s. 154.

⁸⁷ Syn kantora i nauczyciela w Kwidzynie. W Szlichtyngowej przebywał po wcześniejszym pobycie we Wschowie (gdzie pełnił obowiązki rektora szkoły) i pastoraacie w Olbrachcicach. W uznaniu zasług i umiejętności został w 1728 r. obrany seniorem okręgowym. S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Th. 3, s. 247; G. Ueberfeld, *Nachrichten über die evangelische Kirche in Schlichtingsheim*, s. 94.

⁸⁸ Urodzony w rodzinie szlacheckiej w Marchii w 1691 r., rektor w Międzychodzie do 1718 r., następnie pastor w Wolsztynie. A. Werner, *Geschichte der evangelischen Parochieen*, s. 419.

⁸⁹ Pochodził z Heinersdorf koło Görlitz. W Międzychodzie w l. 1729-1735. A. Werner, *Geschichte der evangelischen Parochieen*, s. 18.

1719)⁹⁰, Sebastian Exner⁹¹ i niejaki Sämler⁹². Z Leszna oddali swe teksty do druku w Szlichtyngowej tamtejsi duchowni: Samuel Lorentz Puschmann (1685-1723)⁹³, i Samuel Steigemann⁹⁴ oraz duchowni z Bojanowa – wspomniany już Georg Friedrich Faust i Heinrich Zimpel (1687-1737)⁹⁵. Miasta śląskie reprezentował duchowny z Wąsosz – Christian Kloss oraz pochodzący z Rudnej Abraham Gottlob Rosenberg (1709-1764)⁹⁶ – pastor, tłumacz i badacz przyrody, w czasach studenckich „szczerzy przyjaciel i sługa” Johanna Lauterbacha (poz. 63).

Pisarstwu oddawali się chętnie duchowni z śląskich parafii wiejskich z okolic Głogowa, Góry i Wąsosz: Luboszyc (poz. 53), Sądowla (poz. 1), Żukowic (poz. 5), Radosława (poz. 23), Giżyna (poz. 38), Ryczenia i (poz. 55, 56, 59, 70-72), Piskorzyny (poz. 78). Do incydentalnych nie należała aktywność pisarska pastorów z Ryczenia i Giżyna. Josias Gottfreid Neander (1681-1748)⁹⁷, jego zastępca Wenzeslaus Sigismund Gerhard⁹⁸, Georg Petzold (1690-1761)⁹⁹ i wrocławianin Caspar Sommer¹⁰⁰ byli kontynuatorami tradycji literackich w swych wspólnotach.

⁹⁰ Wrocławianin, do 1719 r. rektor w Bojanowie. T. Wotschke, *Das evangelische Provinzialgymnasium zu Bojanowo*, s. 151.

⁹¹ Studiował od 1701 r. we Frankfurcie nad Odrą, w l. 1719-1753 rektor gimnazjum w Bojanowie. T. Wotschke, *Das evangelische Provinzialgymnasium zu Bojanowo*, s. 151.

⁹² Autor wierszy okolicznościowych oraz sztuki wystawionej w pałacu Bothmerów w Trzeboszu przez uczniów szkoły bojanowskiej. Zob. K. Szymańska, *Drukarnie Presserów*, s. 220-221, poz. 169-170 oraz T. Wotschke, *Das evangelische Provinzialgymnasium zu Bojanowo*, s. 151.

⁹³ Pochodził z rodziny o tradycjach pastorskich: syn duchownego leszczyńskiego Samuela Lorentza, wnuk Samuela Henschela, zięć Zachariasza Herrmanna. Od 1717 r. archidiakon w luteranckim kościele św. Krzyża w Lesznie. Ch.S. Thomas, *Lesna erudita Lutherana*, s. 158.

⁹⁴ Leszczyńnianin, syn rymarza. Pastor w Chycinach, Rakoniewicach i Waszkowie k. Ponieca. Ch.S. Thomas, *Lesna erudita Lutherana*, s. 159-160.

⁹⁵ Leszczyńnianin, Od 1713 r. konrektor w leszczyńskiej szkole luteranckiej, od 1716 r. do śmierci związany z parafią w Bojanowie. Ch.S. Thomas, *Lesna erudita Lutherana*, s. 161.

⁹⁶ Syn pastora z Rudnej. Po ukończeniu studiów w Lipsku zatrudnił się w charakterze nauczyciela w domach szlacheckich, m.in. u vom Bergów. Od 1737 r. pastor w Oborze i od 1738 r. w Mierczycach koło Legnicy. Był członkiem towarzystw naukowych w Lipsku i Królewcu. Autor *Schlesische Reformations-Geschichte* (Breslau 1767). J.S. Ehrhardt, *Presbyterologie*, Liegnitz 1789, Th. 4, s. 699-701.

⁹⁷ Urodzony w Schönbrunn koło Görlitz, pastor w Oborze, w l. 1720-30 pastor w Luboszycach i Ryczeniu, następnie w Rawczu. M. Runge, *Kirchenchronik von Rützen. Festschrift zum zweihundert-fünfzigjährigen Jubiläum der Rützener Kirche*, Rützen 1912, s. 55.

⁹⁸ Pochodził z Ruska koło Środy Śląskiej. Po uzyskaniu magisterium kolejno pełnił posługę duszpasterską w Warzęgowie koło Wołowa, Lewinie Brzeskim i od 1730 r. był prymariuszem w Luboszycach. Żonaty z Evą Heleną Hermann, córką autora *Massographie* Leonharda Davida, pastora w Masłowie. Syn Gerharda, David związał swe dorosłe życie z parafią św. Elżbiety we Wrocławiu. M. Runge, *Kirchenchronik von Rützen*, s. 55. M. Mencfel, *Skarbnice natury i sztuki. Prywatne gabinety osobliwości, kolekcje sztuki i naturalistów na Śląsku w wiekach XVII i XVIII*, Warszawa 2010, s. 265-266.

⁹⁹ Urodzony w Lubinie, syn stolarza. Pastor w Baszynie i Oborze, w l. 1727-42 secundarius w Luboszycach i Ryczeniu, później u Hochbergów w Roztoce. M. Runge, *Kirchenchronik von Rützen*, s. 55.

¹⁰⁰ W l. 1682-1730 pastor w Giżynie.

Do wyjątkowych oraz nietypowych autorów zaklasyfikować należy wnuczęta pastora Lincke z Wołowa oraz Gottfrieda Obsta (1695-1741)¹⁰¹ – duchownego i lekarza w jednej osobie.

GOTTFRIED BÖRNER

Wiadomości biograficzne dotyczące Börnera są nadzwyczaj skąpe. Wiadomo, że urodził się ok. 1709 r.¹⁰² Słyszymy o nim po raz pierwszy w 1736 r., gdy kupił od wdowy po Haasem szlichtyngowską oficynę drukarską. Kolejna informacja pochodzi z 1740 r. Wówczas, jako jeden z nielicznych typografów w ówczesnej Rzeczypospolitej, uczestniczył Börner w obchodach jubileuszu wynalazku druku¹⁰³.

Pozostał w Szlichtyngowej zaledwie do 1740 lub 1741 r., kiedy to wyjechał do Brzegu, by po śmierci tamtejszego typografa, Gottfrieda Trampa, przejąć obowiązki kierownika drukarni. W 1755 r. nadarzyła się sposobność rozpoczęcia pracy na własny rachunek – otrzymawszy prawo założenia własnej drukarni w Opolu z okazji tej skorzystał. W latach 1755-1763 tłoczył na mocy przywileju Fryderyka II na zlecenie władz pruskich. Gdy siedzibę władz lokalnych przeniesiono do Brzegu, wraz z warsztatem podążył tam i Börner, gdzie z powodzeniem konkurował z miejscową oficyną typograficzną prowadzoną przez spadkobierców Trampa. Produkcja z okresu opolsko-brzeskiego nie jest nam dziś znana, były to zapewne obwieszczenia, formularze, zarządzenia i inne druki urzędowe. Zmarł Börner w 1792 r., a typografię po nim przejął zięć, Friedrich Eberhardt Falch (zm. 1795), mąż jedynej znanej nam córki Börnera, Marii Elisabeth, zatrudniony w drukarni. Syn Falchów, Karl Gottfried (zm. przed 1839) wyposażył warsztat w nowe czcionki i zakupił drugą prasę. Rozszerzył prowadzoną działalność o piapiernictwo. Jego syn, a wnuk Börnera, Karl Ferdinand (ur. 1806) prowadził w Brzegu piapiernię¹⁰⁴.

Z krótkiego okresu pracy w Szlichtyngowej znamy zaledwie 8 druków (*Drukarze* notują 10 pozycji w 18 arkuszach), w tym dwa zbiory druków współwydanych – jeden składa się z 7 publikacji różnych autorów i posiada wspólne sygnowanie składek. Börner, podobnie jak Haase, podpisywał swe druki bardzo oszczędnie, używając krótkiej formułki wskazującej na miejsce i nazwisko drukarza. Również w przypadku tego typografa nie mamy pewności, kiedy ukazały się teksty żałobne

¹⁰¹ Z Jerzmanowej; studiował teologię i medycynę w Wittenberdze; pastor w Luboszycach, później praktykujący medyk w Koźuchowie. G. Förster, *Analecta Freystadiensia*, Lissa 1751, s. 339-340.

¹⁰² *Drukarze*, s. 39-41.

¹⁰³ Ch.F. Gessner, *Die als nötig als nützliche Buchdruckerkunst...*, Leipzig 1740, s. 259. Więcej na temat obchodów rocznic wynalazku druku w Lesznie: K. Szymańska, *Leszczyńskie echa jubileuszowych uroczystości wynalazienia druku w latach 1640, 1740 i 1840*, „Roczniki Leszczyńskie”, L: 2006, s. 153-166.

¹⁰⁴ B. Kocowski, *Zarys dziejów*, s. 58-61; D. Błaszczuk, R. Sachs, *Słownik piapierników śląskich do 1945 roku*, „Rocznik Muzeum Piapiernictwa”, R. 1: 2007, s. 77.

– możliwie szybko po pogrzebie, czy w rocznicę śmierci. Jedyne drobne, enigmatyczne wskazówki w tekście kart tytułowych sugerują, że mamy do czynienia z aniuersarzami.

Pod względem typograficznym druki Börnera zasadniczo nie odbiegają od prac poprzednika, choćby z tej przyczyny, że obydwaj drukarze korzystali z tego samego warsztatu i wyposażenia. Börner uzupełnił zasoby materiału zdobniczego o nowe winiety nagłówkowe. Tworzyły je prostokątne ramki wypełnione wewnątrz gęstą dekoracją. Centrum jednej tworzył medalion z czaszką z wieńcem laurowym na skroniach z sentencją na wstędze *Felix in morte* powyżej. Medalion flankowały symetrycznie rozstawione dwa wazony z kwieciami wśród gęstej dekoracji z liści akantu, zaś u góry umieszczono koronę. Winieta ta pojawiła się w również w tekście Siegmunda Gottlieba Hempela (poz. 4 w Aneksie II) i mowie Hödelhodega (poz. 3). Druga nowa winieta pojawiła się na dwu drukach w 1739 r. Występuje w śpiewniku Zachariasza Herrmanna i ponad wierszem Christiana Gottlieba Hentschela (poz. 8f). Stanowi ją symetryczna kompozycja ze stylizowanym kartuszem pośrodku, zwieńczonym motywem muszli, z liśćmi akantu i traw po bokach¹⁰⁵. Ze starego materiału typograficznego znajdujemy przestarzałą już, barokową w wymowie, winiętę finalikową wyobrażającą trumnę na katafalku okryta kirem. W tej samej roli występował niewielkich rozmiarów finalik o symbolicznym przesłaniu: z pustych oczodołów spoczywającej na kościach czaszki wyrastają gałązki palmowe. Ozdobniki te użyte zostały w tekstach funeralnych. Nowością jest natomiast zastosowanie dwukolorowego druku na karcie tytułowej śpiewnika Herrmanna z 1739 r. Pod względem kompozycji odróżnia Börnera od Haasego umiar w stosowaniu materiału zdobniczego. Jest to wyraźnie dostrzegalne na kartach tytułowych.

DOROBEK WYDAWNICZY

TEKSTY OKOLICZNOŚCIOWE

Börner kontynuował wydawanie tekstów okolicznościowych, choć ich udział w ogólnej produkcji nie był tak dominujący, jak w dorobku jego poprzednika. Wszystkie te utwory ukazały się, tradycyjnie, w formacie *in folio* i obejmowały od jednego arkusza po obszerne zbiory kilku mów i wierszy, na które złożyły się 22 karty (teksty Hempela i Hellwiga dotyczące Scholtzów) oraz 30 kart upamiętniających postać przedstawionego wcześniej Friedricha Webera, pastora z Bojanowa, autora mów drukowanych u Haasego. Dwa teksty współwydane ukazały się w całości w języku łacińskim, pozostałe wydrukowano w języku niemieckim.

¹⁰⁵ Winieta ta znana jest również z śpiewnika wydanego w 1759 r. nakładem leszczyńskiego introligatora, Johanna Gottfrieda Cundisiusa, bez podania nazwiska drukarza, realizującego druk oraz z *Kommuniongebete, nebst Morgen- und Abendandachten...* Erasmusa Benjamina Hellwiga (Leszno 1789, wyd. 2 zmienione, druk Samuela Gottlieba Pressera II).

Wszystkie znane druki okolicznościowe, które opuściły prasę Börnera to teksty żałobne dotyczące zmarłych duchownych i członków ich rodzin. Szczególnie obfita twórczość upamiętniła postać szlichtyngowskiego pastora Friedricha Webera. Kazania i wiersze dali do druku koledzy z wielkopolskich parafii ewangelickich ze Wschowy, Leszna, Szlichtyngowej i Śmigła. Z osobami tymi wiązały Webera za życia nie tylko związki zawodowe, z niektórymi był spokrewniony: Martin Adelt był teściem syna zmarłego, Samuel Friedrich Weber – synem, zaś Christian Gottlieb Hentschel – wnukiem. Ten ostatni ofiarował dziadkowi wiersze w języku niemieckim i łacińskim. Pozostałe druki żałobne dotyczyły Ślązaków. Christian Gottlob Beer po śmierci ojca, Christiana, pastora w Trzęsowie, zadedykował wiersz pogrążonym w żałobie matce, braciom i całej rodzinie.

Rodziny dramat dokumentują dwa druki, będące zapisem życia i śmierci rodziców i ich córki, zmarłych w przeciągu jednego roku. Siegmund Gottlieb Hempel, współpracownik przez 12 lat i następca na urzędzie pastorskim w Strupinie nieopodal Prusic pod Trzebnicą, pożegnał Friedricha Ernsta Scholtza i jego żonę Susannę Elisabeth z Lincków 34-stronicowym kazaniem wyposażonym w życiorysy obojga małżonków. Kazaniem uzupełnił je pastor z Jemielnia, Georg Heinrich Hellwig, które – jak podał na karcie tytułowej – wygłosił podczas uroczystości pogrzebowych. Teksty obydwu duchownych ukazały się w rocznicę pogrzebu. Hempel oddał Börnerowi jedno jeszcze kazanie, którym uwiecznił postać 19-letniej Marii Elisabeth, zmarłej po ciężkiej chorobie, zaledwie kilka tygodni po swych rodzicach. Wcześniej, w 1735 r., krewną zmarłych, wdowę po pastorze wołowskim, Barbarę Elisabeth Lincke *de domo* Hellwig żegnały wierszami wnuki (poz. 49).

POZOSTAŁE TEKSTY

Po raz kolejny, w 1740 r., bernardyni zwrócili się do szlichtyngowskiego typografa o wydanie statutów (zob. Haase poz. 72) w opracowaniu Jana Kamińskiego. Egzemplarz pozostaje dziś nieznan, można jednak wnioskować, że publikacja ukazała się w takiej postaci, jak w 1728 r.

Także środowisko luterańskie zwróciło uwagę na typografię Börnera, jako potencjalne miejsce druku obszernych śpiewników. Stulecie XVIII to czas zintensyfikowanych działań wydawniczych w zakresie literatury dewocyjnej, głównie zaś edycji autorskich wersji zbiorów pieśni i modlitewników. Daniel Herrmann (1680-1745), diakon w leszczyńskim kościele Św. Krzyża opublikował u Börnera śpiewnik *Frommer Christen seuffzende Seele und Singender Mund...* autorstwa swego ojca, Zachariasza. Na książkę złożyło się ponad 200 stron tekstów, będących wierszowanymi komentarzami do stosownych fragmentów Pisma Świętego przypisanych konkretnej niedzieli roku liturgicznego. Uzupełnieniem tego zbioru jest współwydany drugi, 100-stronicowy śpiewnik, pozbawiony karty tytułowej, poprzedzony przedmową adresowaną do „ukochanego leszczyńskiego Syjonu”, datowaną na koniec roku

kościelnego 1737; podpisał ją również Daniel Herrmann. Ta część zawiera zestaw modlitw i pieśni ułożonych w takim samym porządku – są to jednak inne teksty. Jak wytłumaczył wydawca w pierwszej przedmowie, życzeniem Zachariasza Herrmanna było, by wydrukowano obydwie części w jednym tomie pod tytułem eksponującym zarówno wartość duchową modlitw, jak i rolę śpiewu.

Publikacja ta była kolejną edycją popularnego zbioru powszechnie szanowanego autora. Zacharias Herrmann (1643-1716)¹⁰⁶, namysłowianin, przybył do Leszna w 1669 r., by podjąć obowiązki diakona w kościele Św. Krzyża. W 1681 r. został pastorem, a wkrótce seniorem generalnym. Przeszedł do historii swego zboru i literatury dewocyjnej jako autor mów okolicznościowych, wierszy i szczególnie pieśni religijnych. Spośród 300 tekstów jego autorstwa liczne weszły do kanonu ewangelickich śpiewników. Pierwowzorem Börnerowego śpiewnika był *Singe-Lust...* wydany po raz pierwszy w 1684 r. i wielokrotnie zmieniany i wydawany pod podobnymi tytułami, wyraźnie odwołującymi się do pierwszej edycji. Znaną są kolejne leszczyńskie wydania z 1720, 1723 i 1796 r. Także w innych miastach, np. we Wrocławiu, ukazał się w 1722 r. *Frommer Christen seuffzende Seele...* z inicjatywy syna, Daniela Herrmanna. W 1743 r. we Wrocławiu wydano po raz kolejny – jak wynika z licznych wznowień – potrzebny i pożądanym śpiewnik Herrmanna. Tym razem inicjatorem tego przedsięwzięcia był wnuk Zachariasza, Benjamin Daniel (1714-1751)¹⁰⁷, secundarius w Górze na Śląsku. Książka ukazała się nakładem leszczyńskiego introligatora Johanna Gottfrieda Cundisiusa pod tytułem *Andächtiges Seelen Sonn- und Festtägliche Ruhe in Gott...* (Wrocław 1743) z przedmową seniora Thomasa¹⁰⁸.

Szczególne miejsce w produkcji typograficznej Börnera zajmuje podręcznik ogrodnictwa autorstwa Johanna Georga Endlera, wydany staraniem i z dodatkiem „in verbesserter Schreib- und Redens-Art” Gottlieba Höpffnera, pastora z Gawronów koło Lubina. Zasadniczy tekst tej książki, liczącej 208 stron formatu in octavo, poprzedza przedmowa datowana 3 listopada 1635 r. zaczerpnięta z pierwszego wydania dzieła Endlera, autora związanego z Rzeczą Niebelschützów i von Reibnitzów.

Treść *Kern und Stern der Gott und Mensch wohlgefälligen Garten-Lust* podzielona jest na rozdziały i paragrafy, które omawiają rozliczne aspekty zakładania i funkcjonowania ogrodów, od kuchennych poczynając, poprzez kwiatowe, sady, oranżerie, na winnicach kończąc. Każdy z ogrodów został skrupulatnie omówio-

¹⁰⁶ G. Smend, *Lissaer Gesangbücher*, [w:] *Zacharias Herrmann. Ein frommer Sänger in schwerer Zeit. Als Denkmal seines Lebens und Wirkens in der Posener Kirche zur 200. Wiederkehr seines Todestages*, Lissa 1917, s. 26-36 oraz A. Wilecki, *Herrmann Zacharias*, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, red. B. Głowinkowska, A. Konior, Leszno 2004, s. 153-156.

¹⁰⁷ Ch.S. Thomas, *Altes und Neues vom Zustande des*, s. 114-115.

¹⁰⁸ G. Smend, *Lissaer Gesangbücher*, s. 15.

ny z uwagi na potrzeby konkretnych roślin, niezbędne wyposażenie ogrodnika, kosztorys realizacji przedsięwzięcia z uwzględnieniem warunków naturalnych i astronomicznych. Autor w swych rozważaniach odwoływał się do utraconego biblijnego raju, nadając tym samym swemu praktycznemu poradnikowi pewien walor religijny. Dopełnił go, zamieszczony – z inicjatywy wydawcy – dodatek modlitw i pieśni, adresowanych do pracujących w ogrodzie.

KRAJ AUTORSKI

Porównując zestaw autorów, korzystających z usług szlichtyngowskich drukarzy, w czasach pracy Haasego i Börnera, zauważamy zaledwie dwóch tych samych duchownych – Frantza Hödelhofera i Christiana Siegmunda Thomasa. Do tej pary dodać można jeszcze Jana Kamieńskiego, którego *Statuty* wznowiono w 1740 r.

Spośród nowych klientów – autorów, mamy Wielkopolan z Leszna, Bojanowa i położonego w powiecie kościańskim Śmigla. Przedstawieni już Thomas i Herrmann zaliczali się do elity Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Wielkopolsce. Ważne miejsce w tym gronie zajmował również Martin Adelt (1686-1772)¹⁰⁹ – proboszcz parafii śmigielskiej. Jakkolwiek nie zajmował ważnych funkcji w strukturach Kościoła, cieszył się szacunkiem i poważaniem. Zapisał się w historii jako autor pierwszej monografii swego rodzinnego miasta, w którym zawarł kronikę wspólnoty luterańskiej wraz z cennymi wykazami duchownych, rektorów i kantorów oraz opisał dzieje miejscowej gminy ariańskiej. Był także autorem utworów okolicznościowych, m.in. wiersza napisanego na cześć zmarłego teścia swej córki, Friedricha Webera (poz. 8d). Lokalną, szlichtyngowską społeczność, z tej samej okazji, reprezentował Caspar Heyn (zm. 1759)¹¹⁰, który zastąpił zmarłego Webera na stanowisku pastorskim oraz Georg Christoph Hentschel (1678-1748)¹¹¹, ówczesny diakon.

Nowi autorzy ze Śląska to również duchowni. Wzbogacili oni repertuar drukarni Haasego o kolejne poczytne kazania i wiersze żałobne: Christian Gottlob Beer, syn zmarłego Christiana, pastora z Trzęsowa – wówczas kandydat na duchownego, Siegmund Gottlieb Hempel (1693-1754)¹¹² ze Strupiny, żegnający ob-

¹⁰⁹ A. Wojtkowski, *Adelt Marcin*, [w:] *PSB*, Kraków 1935, t. 1, s. 28-29.

¹¹⁰ Pochodził z chłopskiej rodziny z Nielubi koło Głogowa. W Szlichtyngowej od 1732 r., gdzie pełnił obowiązki adiunkta do 1739 r. G. Ueberfeld, *Nachrichten über die evangelische Kirche in Schlichtingsheim*, s. 94-95.

¹¹¹ Urodzony w Lesznie, syn Samuela, seniora generalnego. Po ukończeniu studiów teologicznych i podróży zagranicznej, pełnił obowiązki nauczyciela domowego w różnych domach, m.in. u wojskiego wschowskiego, Maksymiliana Schlichtinga z Bukowca. W Szlichtyngowej od 1707 r. G. Ueberfeld, *Nachrichten über die evangelische Kirche in Schlichtingsheim*, s. 102-103.

¹¹² Z Wińska. Po studiach w Halle proboszcz w Górowie koło Trzebnicy, następnie od 1726 r. diakon i od 1738 r. proboszcz w Strupinie. [www. http://192.124.243.55/cgi-bin/gkdb.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=hempel%2C+sigmund+gottlieb+++BIOGRAFIE&reccheck=,92807](http://192.124.243.55/cgi-bin/gkdb.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=hempel%2C+sigmund+gottlieb+++BIOGRAFIE&reccheck=,92807) (odczyt: 11 IV 2012)

szernym kazaniem swego *Collegę* i poprzednika na urządzie pastorskim i koźuchowianin Georg Heinrich Hellwig¹¹³, pastor w Jemielnie. Duchownym był także Tobias Höpfner¹¹⁴ z Rudnej, który po uzyskaniu stopnia magistra teologii został ordynowany do pobliskiej wsi Gawrony. Tam popadł w konflikt z kolatorem parafii, Hansem von Schweinischen i jednym z członków rady parafialnej, w konsekwencji czego ustąpił w 1714 r. ze stanowiska.

ZAKOŃCZENIE

Poważny wpływ na kondycję miasta, a tym samym na pomyślność rzemieślników parających się zawodami nie należącymi do niezbędnych dla funkcjonowania wspólnoty miejskiej, miały nie tylko kłopoty finansowe Schlichtingów. Zrujnowały miasto pożary w 1690 i 1715 r.; panująca w Wielkopolsce epidemia dżumy w 1709 r., w przeciągu roku pochłonęła 500 ofiar spośród jego mieszkańców. Jak odnotował w swej kronice Johann Gottfried Pietsch miasto długo nie mogło podźwignąć się z tych dramatycznych przeżyć, bo jeszcze w 1745 r. wiele wymarłych domostw pozostawało w ruinie, a liczni mieszkańcy udali się na stałe do Leszna i Wschowy¹¹⁵. Upadek przypieczętowały wysokie cła ustanowione przez Fryderyka II. W wyniku dramatycznej sytuacji gospodarczej na przełomie wieków XVIII i XIX miasteczko zyskało złą sławę gniazda przemytników. U schyłku XVIII w. Szlichtyngowa liczyła zaledwie 773 mieszkańców (w tym 134 Żydów) zamieszkujących 136 domów. Do miasta należało 21 wiatraków, 7 budynków publicznych. Dominowała ludność protestancka, katolicy i Żydzi w ciągu XIX w. stanowili mniejszość. Szlichtyngowa miała wybitnie rzemieślniczy charakter – oprócz wytwórców niezbędnych towarów w miasteczku mieszkali reprezentanci duchowieństwa oraz nieliczni w tak małym ośrodku urzędnicy i aptekarz¹¹⁶.

W kontekście dokonanej analizy okazuje się, że drukarnia jako taka nie stanowiła ośrodka kulturotwórczego; jej uruchomienie i funkcjonowanie w konkretnym miejscu było odpowiedzią na pewne istniejące potrzeby środowiska. W okresie, gdy w Szlichtyngowej działały typografie Haasego i Börnera, kondycja intelektualna miejscowego środowiska nie gwarantowała sukcesów wydawniczych, a aktywność pisarska szlichtyngowian była znikoma. Zaledwie trzech mieszczańskich synów opuściło wówczas miasto, by podjąć dalszą naukę w ośrodkach akademickich. Dwu z nich pochodziło z rodzin o tradycjach muzycznych

¹¹³ Syn piekarza z Koźuchowa. W l. 1730-46 pastor w Jemielnie, później secundarius w nowym kościele w Bytomiu nad Odrą. G. Förster, *Analecta Freystadiensia*, s. 304; F. Heinze, *Heimatbuch des Kreises Guhrau/Schlesien*, Scheinfeld 1973, s. 457.

¹¹⁴ H.W. Rotermund, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexicon...*, Leipzig 1784, Bd 2, szp. 2043.

¹¹⁵ M. Hannasky, *Aus Schlichtingsheim vergangenen Tagen*, s. 13-14.

¹¹⁶ H. Wuttke, *Städtebuch des Landes Posen*, Posen 1877, s. 435-436.

i żaden nie związał swego dorosłego życia z miejscem urodzenia. Jedyne syn diakona i rektora miejscowej szkoły, Christian Gottlieb Hentschel, po ukończeniu studiów rozpoczętych w 1738 r. w Viadrinie, wrócił do Szlichtyngowej i podjął obowiązki kaznodziejskie i nauczycielskie¹¹⁷. On też i jego dziadek, Friedrich Weber, byli jedynymi aktywnymi pisarsko reprezentantami miasta w drukarniach Haasego i Börnera.

Sytuacja ta znalazła też odbicie w słabym zainteresowaniu miejscowej elity utrwalaniem na papierze postaci i czynów reprezentantów szlachty i członków swego grona. Drukarnie szlichtyngowskie utrzymywały się zatem z rutynowej wręcz twórczości autorów głogowskich, wschowskich i Ślęzaków zamieszkujących wieś pomiędzy Legnicą i Wołowem. Ci ostatni uczestnicy komunikacji literackiej zasługują na uwagę, bo w przypadku twórczości okolicznościowej kręgu protestanckiego zwyczajowo łączy się ją z aktywnością i etosem mieszczańskim, my zaś mamy do czynienia również z autorami zamieszkującymi prowincjonalne wieś. W realiach południowo-zachodniej Wielkopolski środowisko piszących tworzyli reprezentanci klasy urzędniczej, kupieckiej, pastorskiej. Głębsza analiza biografii zarówno autorów jak i bohaterów tekstów drukowanych u Haasego i Börnera jednoznacznie określa trzy zasadnicze kręgi: towarzyskie, rodzinne i wynikające z zależności społecznych. Uwiecznione w drukach postaci były ze sobą spokrewnione lub spowinowacane, należały do tych samych parafii, spotykały się w kościele, w urzędzie lub utrzymywały więzi zawarte podczas studiów w gimnazjach akademickich Wrocławia i Torunia oraz we Frankfurcie, Halle, Lipsku lub Jenie. Tę swego rodzaju familiarność dostrzegamy także w odniesieniu do samych drukarzy. Nieliczne środowisko wykonawców czarnej sztuki przemieszczało się w poszukiwaniu pracy po określonym terenie, od miasta do miasta, w których typografie się znajdowały lub w których było zapotrzebowanie na usługi drukarskie. Jeszcze inny aspekt tych bliskich relacji wynika z przedwczesnych zazwyczaj zgonów typografów, pracujących w oparach farby drukarskiej i czcionek zawierających ołów. Wdowy po drukarzach, aby zapewnić funkcjonowanie rodzinnej firmy, wychodziły ponownie za mąż za starszych i bardziej doświadczonych czeladników.

Prócz tych przyczyn, tłumaczących lokalizację drukarni prowincjonalnych istnieniem skupisk zainteresowanych uczestnictwem w komunikacji literackiej wewnątrz wspólnoty religijnej i społecznej, ważna rola przypada incydentalnym kontaktom ze środowiskiem katolickim. Pracę szlichtyngowskim typografom gwarantowało bowiem także oddalenie miejscowych klasztorów od typografii zakonnych. Wspólnoty franciszkańskie były tu liczne, natomiast najbliższe katolickie drukarnie znajdowały się wówczas w Poznaniu, Kaliszu, Wrocławiu, a lutekańscy drukarze w kwestiach zawodowych nie lekceważyli żadnego klienta.

¹¹⁷ Por.: W. Schober, *Studenten aus Schlichtingsheim*, „Quellen und Forschungen zur Heimatkunde des Fraustädter Lündchens”, 1936, Heft 2, s. 126-127.

Upadek drukarstwa w Szlichtyngowej przypieczętował bez wątpienia Michael Lorentz Presser, który w 1716 r. osiadł w pobliskim Lesznie i rozwinął zakrojoną na szerszą skalę działalność, odbierając klientów Haasemu. Jakkolwiek lata 20. i 30. XVIII w. dla leszczyńskiego typografa nie były zbyt pomyślne, co spowodowała niepewna sytuacja, będąca rezultatem abdykacji Stanisława Leszczyńskiego i sprzedaży miasta wraz z pozostałymi dobrami, to następna dekada miała decydujący wpływ na ugruntowanie pozycji monopolisty w zakresie druku. W 1738 r. majątek Wieniawity nabył Aleksander Józef Sułkowski, który rozpoczął rządy od potwierdzania przywilejów i wystawiania nowych. Presser, już okrzepły w mieście, z ustaloną klientelą i niemałym dorobkiem, wiązał z nowym panem nadzieje, które wkrótce ziściły się w postaci uzyskanego przywileju, który dawał typografowi wyłączność na druk i handel księgarski w domenie Sułkowskich, w dobrach zamieszkanym przez ludność polską i niemiecką, katolików i protestantów. Tym samym Börner – nie doświadczając podobnego wsparcia – tracił znaczną rzeszę klientów.

Przedstawiona produkcja typograficzna Haasego i Börnera w pełni zasługuje na głębszą analizę. Bogactwo treści faktograficznych, biograficznych, obyczajowych oraz z zakresu kaznodziejstwa protestanckiego, które zawarte są zarówno w wierszach jak i kazaniach – mimo powszechnego posługiwania się ich twórców schematami – świadczy nie tylko o uświadomieniu sobie roli druku w dziele upamiętniania ludzi i wydarzeń, ale i o sprawnym posługiwaniu się tym narzędziem. Nade wszystko zaś jest dowodem intensywności i aktywności literackiej na obszarach pogranicznych.

Aneks I

Wykaz skrótów

acc.	– accedit
b. m., d., r.	– bez miejsca, drukarza, roku
dat.	– datowany
def.	– defekt
k. nlb	– kart nieliczbowanych
podp.	– podpisany
sygn.	– sygnowany
AAP	– Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
APP	– Archiwum Państwowe w Poznaniu
BK	– Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
BJ	– Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
BN	– Biblioteka Narodowa
BŚ	– Biblioteka Śląska w Katowicach
BUWr	– Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
Lubiń Ben.	– Klasztor Benedyktynów w Lubiniu
MNPń	– Muzeum Narodowe w Poznaniu
E	– K. Estreicher, <i>Bibliografia Polska</i> , Kraków 1891-1939, t. 12-39
Franc. Pń	– Biblioteka Franciszkanów w Poznaniu
BUMK	– Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
Franc. Wwa	– Biblioteka Franciszkanów w Warszawie
WBPKK	– Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

Druki Johanna Gottfrieda Haasego

1. ADAMI Johann Gottfried

Ein von Gott recht wohlversorgter Seelen-Sorger ... Bey Beerdigung des M. **Caspar Sommers** treuerdientesten Pastoris in Geischen. Parentation. Epidcedia.
1730; 2° – E XII 60

2. ALBINUS Johann Gottfried

Bey dem / **ALBINUS**- / Und / **Grotkischen** / Hochzeitlichen / EHREN-FESTE, / Welches / Den 4. Novembris des Jahrs 1721. / In Fraustadt / Glücklich vollzogen ward, / Bezeugete, / Nebst hertzlichem Wunsche, alles beständigen und unverrückten / Wohlergehens, / Durch, ob wohl wenige, und in Eyl entworfenne, / Doch, hertzlich wohlgemeinte, aus Franckfurt an der Oder / überschickte Zeilen, / Seine aufrichtige Freude, / Des Herrn Bräutigams treugesinnter Bruder / Johann Gottfried Albinus. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Joh. Gottfried Haase.
1721; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany (48 wersów) – egz.: WBPCK 116320

3. ALS

Als der / Hoch-Ehrwürdige, Gross-Achtbahre und / Hochgelahrte Herr, / HERR / M. **Andreas** / **Weber**, / Hochmeritirter Seel-Sorger in Neu-Bojanowa / auch Inspector der Schulen, / Nach erlittenen kurtzen Niederlage, / in dem fünfftzigsten Jahre seines ruhmwürdigen Alters / den 10. December Anno 1715. zu Nacht umb 11. Uhr / seelig im Herrn entschlaffen, / Und dessen abgelebter Leichnam den 18. darauff / Christlichen Brauche nach / zur Erden bestattet wurde. / Suchten dessen Grabmahl dadurch zu / beehren / einige von Bojanowischer / Schul-Jugend. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen.
1715; 2°; k. nlb. 2; teksty wierszowane podp.: Balathasar Hoffmann, Carl Gottfried Helmshausen, Martin Heinrich Pohl, Andreas Wahl, Friedrich Salomon Weisshaupt, Daniel Mittmann, Johann George Heller – egz.: BUWr 570239

4. ALS

Als der / Hoch-Ehrwürdige, Gross-Achtbahre und / Hochgelahrte Herr, / HERR / M. **Augustinus** / **Wittich**, / Hochverdienter PASTOR PRIMARIUS und / INSPECTOR / Bey der Evangel. Kirchen und Schule / Vor / Grossglogau, / nach seinem den 3. Jan. 1728. erfolgten seeligen / Absterben / Den 18. ejusd. Mens. / Mit Christl. Ceremonien / beehret wurde, / Wolten / Ihre Schuldigkeit und Mitleiden / bezeigen / Die Hinterlassenen betrubten / COLLEGEN. // Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase.
1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 420061

5. BEER Christian

Die in dem Worte der Wahrheit wohlgegründete/ Auffopferung und Eroberung in den Gött- / lichen Willen, / Aus dem XXXVII. Ps. v.5. / Bey dem Ehren-Gedächtnüss / Des Weyland / Hoch und Wohlgebohrnen Ritters und / HERR, / Herrn **Hanss** / **Christoph** / vom Berge, / Auff Nieder Herrndorff, Schabitzen, Jllkowitz und Leschkowitz, / Welcher in wahrem Glauben auf das Verdienst Jesu Christi / in Schabitzen, / Den 1. Jan. früh umb 1. Uhr A.C. 1719. / sanfft und seelig eingeschlaffen, / In dem Evangelischen Gottes-Hause zu Rostersdorff den 5. Febr. / am Sonntage Septuag. / Bey vornehmer und Volckreicher Versammlung / vorgestellt / von / Christian Beern, Pastore Loci. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
1719; 2°; 30 s.

acc:

5a. ABSTERBEN

ABSTERBEN, / Leben und Geburth, / Des / Weyland Wohlgebohrnen Herrn, / HERRN, / **Hanss Christophs / vom Berge**, / Auf Nieder-Herrndorff, Schabitzen, Jiigowitz und / Leschkowitz, / Welcher in der nacht vorm Neuen-Jahre, zwischen 12. und 1. Uhr / mit Ende des 1718. und Anfang des 1719. Jahres seelig ver- / schieden, / Nachdem Er auf dieser Welt gelebet 59. Jahr, / 4. Monathe, 5 . Tage und 5. Stunden, / Und gebohren worden zu Nieder-Herrendorff Anno 1659. / den 26. Augusti / bey Celebrirung dessen letzteren / Ehren-gedächtniss / verkündigtet / zu Rostesdorff / Anno 1719. den 5. Februarii. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
s. 31-48

acc:

5b. BERGE von, A.S.

Der / Anfang im Ende / Wurde / bey dem letzten Ehren-Gedächtniss / des Weyland / Wohlgebohrnen Ritters und Herren, / HERREN / **Hanss Christophs / vom Berge**, / Erb-Herren / auff / Nieder-Herrendorff, Schabitzen, Jllckowitz / und Leschkowitz, / Am 5ten Februarii 1719. / in einer / PARENTATION / vorgestellet / Von / A.S. v. B. // Schlichtingsheim, / Gedruckt, bey Johann Gottfried Haasen
s. 49-58

acc:

5c. LUCK von Christoph Siegmund

Den / Wahren und Unsterblichen-Ruhm / des Weyland / Hoch-Edel-Wohlgebohrnen Ritters und Herrn, / HERRN / **Hanss Christophs / vom Berge**, / auf Herrndorff, Schabitzen und Leschwitz, / Als / Seines im Leben gewesenenen allerwerthesten / Herrn Vetteren, / Suchte / Durch nachgesetzte wohlmeinende Zeilen aus verbundener / Pflicht und Schuldigkeit an den Tag zu legen / Ein des Werthen Hauses Schabitzen / Anverwandter Freund / und / Treu-ergebener Diener / Christoph Siegmund von Luck. // Schlichtingsheim, / Gedruckt, bey Johann Gottfried Haasen
k. nlb 4, tekst wierszowany; tekst inskrypcji nagrobnej

acc:

5d. KITLITZ von Joachim Friedrich

Den Wohlgetrossenen / Jahres-Wechsel, / Stellte / Bey den Solennen Exequien, / des Wohlgebohrnen Ritters und Herrn, / HERRN / **Hanss Christoph / vom Berge** / Herren auff Nieder-Herrendorff, Schabitzen, Lesch- / kowitz und Jüickwitz, rc. / Welche den 5. Februarij dieses 1719. Jahres / Zu Rostersdorff mit Christ-Adelichen Ceremoni- / en vollzogen wurden, / Zu Bezeugung seines innigsten Mitteleidens / Mit trauriger Feder und bekümmertem Bemüthe / vor / dessen im Leben Lieb-gewesener Vetter und / Diener / Joachim Friedrich Baron von Kitlitz // Schlichtingsheim, / gedruckt, bey Johann Gottfried Haasen
k. nlb 2, tekst wierszowany

acc:

5e. LAUTERBACH Johann

Das rechte Besser werden, / Welches / der Weyland Hoch und Wohlgebohrne / Ritter und Herr / HERR / **Hanss Christoph / vom Berge**, / Erb-Herr auff Herrendorff, Schabitzen. Lesch- / kowitz

und Illgowitz, / den ersten Tag des 1719. Jahres im 60. Jahr seines Alters / Durch eine selige und sanffte Auflösung erlangte, / stellte / An dessen solennen / Gedächtniss-Predigt, / So eod. Anno d. 5. Febr. gehalten worden, / Vor / Ein des sämtlichen / Hoch Adelichen Hauses Schabitzen / gantz verbundenster Diener. / Johann Lauterbach. // Schlichtingsheim, / Gedruckt, bey Johann Gottfried Haasen.

k. nlb 3; teksty wierszowane – egz.: BUWr 560439

BERGER von, A.S. – zob. poz. 5b

6. BEY

Bey / den öffentlichen Exequien. / Des / Hoch-Ehrwürdigen, Gross-Achtbahren und / Hochgelahrten Herrn, / HERRN / M. **AUGUS- / TINI Wittich**, / Hochverdienten Pastoris Primarii und / Inspectoris / bey der Evangel. Kirchen und Schule / Vor / Grossglogau, / Welche / nach dem 1728. de 3. Jan. erfolgten seeligen / Hingange / Den 18. Januarij ejusd. Anni / Bey Volkreicher Versammlung / angestellt wurde, / Wolten / Ihre gehorsamste Schuldigkeit und Condolenz / ablegen / Nachgesetzte. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase

1728; 2°; k. nlb 4; teksty wierszowane podp.: Johann Gottfried Lange, David Heinrich Grossmann, Johann Jeremias Lucius – egz.: BUWr 420463

7. BEY

Bey zugedeckten Schmerz / wurde / GOTTES auff gedecktes Hertz / Als / Dem Weyland Wohl-Ehrwürdigem Gross-Acht- / bahrem Hoch- und Wohlgelahrtem / HERRN / Herrn **TOBIAE / Böckelmann** / Treu-verdientem Diacono bey dem Kripplein Christi, wie auch des / HErr-Würdigen Presbyterii in Gross-Pohlen hochverordnetem / ProtoNotario, / nachdem er Anno 1718. den 28. Augusti / Seines Alters 38. Jahr 8. Wochen weniger 1. Tag / nach einer 14. tägigen Niederlage im HErrn selig verschieden / Dom. XIV. post. Trinitatis d. 18. Septembr. / Die öffentlichen Exequien gehalten wurden / Denen Hinterlassenen höchst-schmerzlich / Betrübtesten / Zu einigem Troste / Und zur Bezeugung ihrer aufrichtigen Condolence und grossen / Estims gegen Ihren Seligen Freund / vorgestellt / Von dem sämtlichen Collegio Scholastico. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen.

1718; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPCK 116336

8. BRUSCHKE Christian

Eylfertiges Sonneten-Paar / An das Hoch-Vornehme Priesterliche Ehe-Paar / Den Hoch-Ehrwürdigen Herren Brautigam / HERREN / **Samuel Friedrich Lauterbach**, / Und dessen / Hoch-Tugend-Edle Frau Braut / Frau **ROSINAM Hoffmannin** / geb. **Kergerinn** / Am Tage Ihrer Ehelichen Verbindniss / Anno 1719. den 21. November / Glückwünschende überreicht / Von Christian Bruschkén // Schlichtingsheim druckts Johann Gottfried Haase.

1719; 2°; k. nlb 1 – plakat; tekst wierszowany w dwu kolumnach; E XIII 379 – egz.: WBPCK 116423

9. BRUSCHKE Christian

Der / Hertzzerquickende Trost-bach / Des Hoch-Ehrwürdigen, Grossachtbahren und / Hochgelahrten Herrn / HERRN / Samuel Friedrich / Lauterbaches / Hochverdienten Pastoris bey dem Kripplein Christi, rc. rc. / In Fraustadt / Welcher Ihm zu seinem höchsten Leydwesen / Durch seeliges Absterben seines getreuen Ehe-Schatzes / der Weyland Wohl-Edlen, Hoch-Ehrenreichen / Höchst-Sitt- und Tugend belobten Frauen / FRAUEN / **ANNAE BARBARAE** / **Lauterbachin** geb. **Prüferin** / Im Jahre Christi 1717. den 6. November vertrocknet nachdem er seinen / Lauff in der Wüsten dieser Welt im 52. Jahre rühmlichst geendiget / Am Tage Ihrer solennen Funeration / nemlich den 10. November / Dem höchstbetrübten Hn. Wittiber zu Trost / Umb zu Bezeugung

Christ- schuldigsten Mitteleydens in Eyl gezeigt / Von / Christian Bruschken / Evangelischen Prediger auf Fraust. Neustadt. // Schlichtingsheim, Druckts Johann Gottfried Haase 1717; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116409

10. BRUSCHKE Christian

Thränen / Des Fraustädtischen Zions, / über das seel. Absterben / Des Weyland / Hoch-Ehrwürdigen, in GOTT andächtigen, und / Hochgelahrten Herren, / Herren **Samuel Friedrich / Lauterbaches**, / Bey dem Kripplein Christi in Fraustadt Hochverdienten Pastoris, der Schulen allda / Hochansehnl. Scholarchae, der Kästlein Lazari getreuen Vorstehers, wie auch / eines Ehrwürdigen Ministerii J.C.A. Hochverdienten / General-Senioris, / Alss derselbte Anno 1728. Festo Joh. Baptistae / Dieses zeitliche Leben seel. beschlossen, / Und hierauff / Den 12. Julii unter viel tausend Thränen seiner / lieben Gemeine / Auff ehrlichste mit einer solennen / Leich-Predigt / beerdiget wurde, / Seines Ruhmwürdigen uns Ehren-vollen Alters / 65. Jahr, 34. Wochen weniger 1. Tag / Dem seel. Herren Pastoris und General-Seniori / zu Ehren / Und allen über seinen seel. Todes-Fall schmerzlich Betrübten zu Trost / In viele Zeilen gesamlet / Von / Christian Bruschken, Pastore-Emerito, / auf Fraustädtischer Neustadt. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Haase 1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XIII 379 – egz.: WBPBK 116434; BUWr 565818

CZETTRITZ Hanss Sigismund – zob. 57b

11. DA

Da / (Tit. deb.) / **Herrn Wittichs**, / Leich-Begängniss / Bey / Volck-reicher Zeit / geschicht / Wird die / Hochbetrübte Wittwe / Durch Ein / Trost-Blatt / aufgericht.

[b. m., d., r.]

1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 420462

12. DAS

Das sich liess / Herr **Bergemann** / Mit der / Jungfer **Schultzin** / trauen / (den 23. Mensis Novembr. / In der Königl. Stadt Fraustadt) / Und sich als ein Ehe-Mann, / liess in diesem Orden schauen, / Führte Er / Die junge Frau / Höchst vergnügt ins / Hochzeit Bett, / Dabey praesentiren Ihm ein schertzhaftiges / Qvodlibet / Gutte Freunde die Er kennet, / Ob Sie gleich sind unbekannet. // Schlichtingsheim, / Druckts Johann Gottfried Hase

1734; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 112757

13. DEGNER Johann Jacob

Pax optima Rerum / Oder: / Die erwünschende Ruhe, als des beste Kleynod, / Ward / Als der / Hoch-Ehrwürdige Hoch-Achtbahre und Hochge- / lahrte Herr / HERR / **Samuel Frie- / drich Lauterbach** / Hoch-meritirender Pastor beym Kripplein Christi, Hochansehnlicher Proto-Scho- / larcha und Inspector der Fraustädtischen Schulen, wie auch des Presbyterii / in Gross-Pohlen Hochverordneter Krayss-Senior / Mit der / Wohl Edlen höchst-Sitt und Tugend-begabten Fr. / FRAUEN / **Rosina Hoffmannin / geb. Kergerinn** / Des Weyland Cum Tit. Plen. Herrn / Johann Christian Hoffmanns, / Gewesenen vornehmen Bürgers und Kauffmanns, auch des Hochlöbl. Schöp- / pen-Stuhls Wohl-meritirenden Assessoris, / Nunmehr Seeligen nachgelassener Frauen Wittib / Den 21. Novembr. des 1719den Jahres in Fraustadt / Zum andern Mahl durch Priesterliche Hand sich einsegnen liess / Aus Pflicht und Schuldigkeit statt einer verbundenen Gratulation / gezeigt von / Johann Jacob Degner / Scholae Wschov. Adjuncto. // Schlichtingsheim, Druckts Johann Gottfried Haasen.

1719; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXIII 266 – egz.: WBPBK 116427

14. DÖHRING Christian Gottlieb

Das / Immerwährende Andencken / Vor / Eine hochverdiente Todte, / nehmlich vor / Die weyland Hoch- und Wohlgebohrne Frau, / Frau **Ursula Helena / Freyin von Schweinitz**, / gebohrne von Zedlitz / Frau auf Tschepplau, Wetschitz, Mühle, Wilckau, / und Panckendorff rc. / Als / Eine

Gottselige Christin, / solte und wolte, / am Abende / Deroselbten Christ-Hoch-Adelichen Beysetzung / Des 12ten Mayen-Tages im 1726. Jahre, / zu Tschepplau / In einer kurtzen und schlechten / Stand-Rede, / öffentlich bekennen / des Hochvornehmen Hoch-Freyherrlichen / Hauses von Schweinitz, / devotester Knecht / M. Christian Gottlieb Döring // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Haase
1726; 2°; 26 s; E XV, 270; E XXVII 309 – egz.: BUWr 366759

15. EHE

Den Ehe Stand / Als seine Schule des Lebens, / und als eine süsse Panacee / Des mühsamen Schul-Standes / betrachtete / Bey dem vergnügten Hochzeit-Feste, / Des Edlen und Wohlgelehrten Herrn, / Hn. **Gottfried Traut-** / **manns**, / Des Fraustädtischen Lycei treuverdienenden Collegae Auditoris / Mit der / Hoch Ehrbaren, Hoch Ehrenreichen Sitt und Tugend- / belobtesten Jungfer, / Jungfer Elisabeth / gebornen Bretschneiderin, / Des Wohl Ehrenvesten, Wohlweisen und Wohlbenamten Herrn, / HERRN / Joh. Friedrich Bretschneiders, / Vornehmen Bürgers und Tuchmachers, auch eines Löbl. Gerichts Colle- / fi in Fraustadt wohl meritirten Assessoris / Herzgeliebtesten jüngsten Jungfer Tochter, / So Anno 1729. den 22. Novembr. vollzogen wurde, / Zu einiger schuldigen Ehren Bezeugung / gegen die sämbl. Interessenten / Das Collegium Scholasticum. // Schlichtingsheim / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
1729; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPCK 116555

16. FAUST Georg Friedrich

Den sauren Eingang / eines / Treuen Lehrers / Aus der streitenden in die triumphirende / Himmels-Kirche, / Aus der Epistel S. Pauli, ad Rom. 7. Cap. v.24.25. / Hat bey der Volkreichen Pristerlichen FUNERATION / Des / Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahnen und / Wohlgelehrten / HERREN / M. **Andrä Webers**, / Treu-verdienten Predigers und Seelen-Sorgers, auch / der Schulen mit-Inspectoris allhier / Nachdem Er Anno 1715. den 10. December Abends umb II. Uhr, nach / kurtzer Niederlage, von seinem JEsu aus allem Elende der / Welt seelig erlöset worden, / In unserm Bojanowischen Gottes-Hause / Bey gehaltener / Leichen-Predigt / zu betrachten vorgestellt von / M. George Friedrich FAUSTUS, / Pastor und der Schulen Inspector. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
1715; 2°; 24 s.

acc:

16a. SOMMER CASPER

I.N.J. / Des ausgehenden Kirchen-Lichtes / Letzter Schein, / So / Aus den Worten des Ertz-Vaters Jacobs / Genes. XXXII. 10. nach sich gelassen / der weiland / Wohl-Ehrwürdige, Grossachtbahre und Wohlgelehrte / HERR / M. **Andrea Weber**, / Treu verdientgewesener Ecclesiastes bey der Evangelischen / Stadt-Kirch und Schulen Inspector in / BOJANOWA, / Bey dem Beschluss der Christpriesterlichen / EXEQVIEN, / Den 18. December Anno 1715. / vorgestellt / Von / M. Capar Sommern, VVratsl. / Pastore zu Geischen auf dem Königl. Kammer-Gutte, und der Wohl- / Ehrwürdihen Priesterschaft Herrnstädtischen Creisses Seniore. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
s. 25-40 – egz.: MNPń XVIII-96 adl.; BN XVII.4.5936; BUWr 570236

17. FÜLLBORN Johann Friedrich

Bey dem Absterben des **George Daniel Ulrich** ... welches den 9. Oct. 1733. erfolgte, Suchte sein aufrichtiges Betrünniss ... an den Tag zu legen ... // Schlichtingsheim, Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
1733; 2°; k. nlb 2; E XVI 363

18. FÜLLBORN Johann Friedrich

Bey den / Solennen Exeqvien. / Des Hoch-Ehrwürdigen, Gross-Achtbahren / Hoch- und Wohlgelehrten Herrn / M. **Augustin Wittich**, / Wohlverdienten Pastoris Primarii, und Inspectoris der Hütten Gottes, und der Evan- / gelischen Schulen vor Gross-Glogau / EMERITI, / Welche / Am 2. Sonntags post Epiphantias 1728 / Unter Volckreicher Versammlung / gehalten wurden, / Suchte / seiner Schuldigkeit gegen das betrübte / Wittichische Hauss / ein Gnügen zu thun / Ein gehorsamer Diener / Johann Friedrich Füllborn
[b. m., d., r.]; 1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 420466

19. FÜLLBORN Johann Friedrich

Das gesegnete Andencken berühmter Vor eltern bey der Vergnügung änsenlicher nachkommen wolte bey vornehmer Verbindung des ... **Tobiae Friedrich Fausts** ... Pastoris bey den evangel. Gemeinden zu Driebitz in Gross-Pohlen mit der **Sophia Wilhelmina Heldin**
[1730 lub po] – na podst. daty śmierci pierwszej żony T.F. Fausta 16 VIII 1729
2°; k. nlb 2; E XVI 363

20. GEISLER Christoph

Das / Jacobitische Vesthalten, / Wolte / Nach dem Exempel des Patriarchen Jacobs, / Bey den solennen / EXEQVIEN / Des Weyland / Wohl Edlen, Gross Achtbahren und Wohl- / benamnten HERRN, / HERRN / MENASSE / JACOBI, / Vornehmen Bürgers und E.E. Raths-Collegii lange Zeit / gewesenem Wohlansehnlichen Assessoris, / Wie auch wohlrenommirten Weyd und Schönfärbers in Birnbaum, / Welche den 12. May Anno 1730. / bey Hochansehnl. und Volckreicher Versammlung / vollzogen wurden, / In einer STATIONS-Rede / genommen aus dem I. B. Mos. cap. 32. v. 26. / compassionirt vorstellen, / des Jacobischen Hauses / treu verbundener Vetter und Gevatter, / Christoph Geissler, / Pastor der Evangelischen Gemeine in Wollstein. // Schlichtingsheim / Gedruckt bey Johann Gottfried Hasen.
1730; 2°; 10 s. – egz.: MNPń XVIII-111 adl.

21. GERBER David Benjamin

Die / Klagens- und Ehren-volle Leiche / Der weyland / Wohlgebohrnen Frauen / FRAUEN / **Maria Marjanna / Verwittibter von / Tschammer, / Geborner von Büнау**, / Erb-Frauen auf Quaritz, Frauen auf Gross-Nieder- / Tschirna, Dahse, Gross-Osten, Sacker und Petersdorff rc. / Welcher / Den 12. Februar. A.C. 1721. / In der Evangelischen Kirchen zu Geischen / Die Standes-mässige Exeqvien gehalten wurden, / Und / Den Vornehmen Hoch-Adelichen / Leichen-Conduct / empfangen / David Benjamin Gerber / Bey der Kirchen A.C. vor Gross-Glogau Senior / und Pro-Pastor // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Joh. Gottfried Haase
1721; 2°; 32 s. – egz.: BUWr 554964

22. GERBER David Benjamin, Körber Christian

Die bittere Klage / Welche bey dem Grabe / Wohl-Ehrwürdigen Grossachtbahren und Wohl- / gelahrten Herrn / M. **Johann Melchior / Körbers** / Der Evangelischen Kirch-Versammlung in / Weigmansdorff / In der Kron Pohlen gelegen / Treu verdienten PASTORIS, / Welcher / Nach 9. täglicher Krankheit den 5. Augusti 1715. in Seinem Erlöser / seelig von hinnen geschieden / Als IHM den 15. ejusdem / Der letzte Ehren- und Liebes-Dienst / geschahe / aus treuem Hertzten ausschüttete / David Benjamin Gerber / Diac. bey der Evangel. Kirchen vor Glogau. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
1715; 2°; k. nlb 3; teksty wierszowane podp.: David Benjamin Gerber, Christian Körber – egz.: BN XVII.4.10875 adl.; BUWr 419888

GERHARD Wentzel Siegmund – zob. poz. 58a**23. GERHARD Wolff Caspar**

Drey Worte / Bey dem betrübten Sarge / Des Weyland / Wohlgebohrnen Ritters und Herrn / Hn. **George Caspar / von Tschammer**, / Herrn auf Gross-Nieder-Tschirn, Gross-Osten, Dahlau, / Sacker, Wald-Vorwerck, Petersdorff und Quaritz, / Des Rütznischen Crayses in Wohlauischen Für- / stenthum Hoch-verdient-gewesenen Landes-Deputiren, und des / Glogauischen Fürstenthums Guhrauschen Crayses Hoch-An- / sehnlichen ältesten Zauden-Gerichts Assessoris, / Nachdem Derselbe / den 16. December 1719. zu Gross-Osten durch einen Schlag-Fluss / selig verschieden, der entselte Körper aber den 21. Febr. 1720. in dem Evangel. Gottes-Hause zu Geischen mit Standemässigen / Solennien beehret wurde, / In einer schlechten / Abdankung-Rede / Zu / Wohlverdientem Ruhme des Wohlseligen Herrn / Und / Christlicher Befriedigung der hierdurch Hoch- / betrübten Vornehmen Häuser, / ausgesprochen / vonden unberedten Lippen, / M. Wolff Caspar Gerhard, / Past. zu Seyfersdorff. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase
1720; 2°; 15 s.

acc:

23a. DU

Du Hoch betrübtes Hauss! / Du Hauss / Voll Schmertz und Jammer! / Schau, wie die Nachbarschafft / bedauert / Ihren **Tschammer**, / es klagt / Manch Haus und Hertz / Zugleich auch / dessen Hiel, / Der / Klag und Thränen / nur im / Stillen Samlen / wiel. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / druckts Johann Gottfried Haase.

k.nlb 3; tekst wierszowany – egz.: BUWr 569765

24. GÜNTHER David Heinrich

Die / Durch eine Plage weggenommene / Augen-Lust, / Wurde / Bey Volkreicher BeErdigung / Der / Weyland WohlEdlen, Hoch-Sitt- und Tugend-ergebensten Matronen / FRAUEN / **Anna Elisabeth / Bruschkkin / gebohrner Deutschländerin**, / Des / Hoch-WohlEhrwürdigen, Grossachtbahren und / Hoch Wohlgelahrten Herren / Herren Christian Bruschkkes / Hoch-treu meritirten Pastoris und Seelen-Sorgers der Evangel. Ge- / meine Fraustädtischer Neustadt / Vetreuen und hertzgeliebten Ehe-Frauen / Alss Selbte / Anno 1723. den 6. November / Auf Ihren Knien und mit gestaltenen Händen vom Schlage gerühret, / tod gefunden worden / den 14. Ejusdem Dom. XXV. p. Trinit. / Auss Ezech. 24. v. 16. / In / Einer gewöhnlichen Parentation gezeigt / Von / David Heinrich Günthern, / Diacono/ ad Praesepe Christi. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, gedruckt bey / Johann Gottfried Haasen.

1723; 2°; 18 s, 4 s, k. nlb 6; teksty wierszowane podp.: Johann Lauterbach; EPICEDIA ... nunnuli Fraustadiensis Lycei Alumni: Abraham Gottlob Rosenberg, David Henricus Güntherus, Tobias Eberhardus Boeckelmannus, Johann David Ritter, Johann Wilhelm Schüller, Salomon Teschner, Benjamin Leberecht Härtel, Christian Gottfried Eckhardt, David Daniel Lange, Carl Martin Grunewald, Ernst Gotfried Reich, Gottfried Heinrich Günther – egz.: BUWr 420551

25. GÜNTHER David Heinrich

Den / Von GOTT verhengten / Aber auch wieder geschenckten / Leid- und Freuden-Wechsel / Wolte / Bey der erfreulichen Ehelichen Verbindung / Des / Hoch-Ehrwürdigen, Gross-Achtbahren und Hochge- / lahrten Herren / HERREN / Samuel Frie- / drich Lauterbaches / Des Krippleins Christi Hochwertienten Pastoris, der Schulen Hochansehnl. Inspectoris, etc. / Proto-Scholarchae, der Kästlein Lazari treuen Vorstehers, und des Kirchen-Convensts / A.C.J. in Gross

Pohlen Hochverordneten Crayss-Senioris / in Fraustadt, / Mit der / Hoch Edlen, Gott-Ehr- und Tugend-liebenden Frauen / FRAUEN / **ROSINEN** / **verwitbten Hoffmannin**, / **geb. Kergerinn** / Des Weyland / Wohl Ehrenvesten, Wohlweisen und Wohlbenambten Herren / Johann Christian Hoffmannes, / Gewesenen vornehmen Bürgers und Kauffmannes, auch des Hochlöbl. Schöpffen-Stuhls / Wohl-meritirten Assessoris- numehro seel. nachgelassenen Frauen Wittwen. / Als dieselbe den 21. Novembris des ietztlauffenden 1719ten Jahres in den Kripp- / lein Christi in Anwesenheit vieler vornehmen Freude durch Priesterliche Einsee- / gnung vollzogen wurde . Herzerfreulich beglückwünschen / Seines Hoch zu Ehrenden und Hochwerthesten Hn. Collegen / Diestergebenet / David Heinrich Günther, Diac. ad Praefepo C. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase 1719; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XVII 458 – egz.: WBPCK 116422

26. GÜNTHER David Heinrich

Ein Lauterbach, / Als / Der Hoch Ehrwürdige, in Gott Andächtige / und Hochgelahrte Herr / Herr **Samuel Friedrich / Lauterbach**, / Hochverdienter Pastor der Evangel. Gemeinde am Kripplein / Christi in Fraustadt, der Schulen allda Hoch Ansehnlichen Proto-Scholarcha der Kästlein Lazari getreuer Vorsteher, / und der sämbtlichen Kirchen A.C.J. in Gross- / Pohlen Hochverordneter / SENIOR GENERALIS / Die Johannis Baptistae / Anno 1728. / Nach einer Kurtzen Niederlage von wenig Tagen / seelig im HERren eingeschlaffen / Und / Den 12. Julii hierauff bey Volckreicher Versammlung / unter vielen Thränen beerdiget ward / Wurde / Aus dessen Selbst erwehlten Leichen-Spruche / 2. Cor. I. v. 12. / Unser Ruhm is der, nemlich das Zeugniß rc. / In einer Leichen-Predigt / vergestellet / Von / David Heinrich Günthern, / Diacono ad Praesepe Christi // Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase 1728; 2°; 40 s., k. nlb 1; kondolencje dat. Wschowa, 5 XI 1728 – egz.: BUWr 420468

27. GÜNTHER David Heinrich

Eine dem Himmlichen Bräutigam / Wohlgefällige / Himmels-Braut, / Wurde / In der Person, / Der weyland / Gott und Tugend-liebenden Jungfer, / Jgfr. **Annae Susannae / gebohrne Teschnerin**, / Des / WohlEhrwürdigen in Gott andächtigen und Wohl- / gelahrten Herren, / Herren Frantz Teschners, / Wohlverdienten Seelen-Sorgers und Predigers der Kirche / zum Heil. Geiste vor Fraustadt, / Im leben hertzinnigst geliebten eintzigen / Jungfer Tochter, / Als Dieselbe den 30. Januar, Anno 1728. / An den schädlichen Kinder Blattern / In einem blühenden Alter von 19. Jahren und 28. / Tagen im Herren seel. verschied, / Und den 6. Febr. bey Volckreicher Versammlung beerdiget ward, / In einer / Stand-Rede / Aus den dazu beliebten Worten. Sap. IV. v. 7.8. / Er ist bald vollkommen worden rc. / vorgestellet / Von / David Heinrich Günthern, / Diacono ad Praesepe Christi. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Haase. 1728; 2°; 16 s; portret sygn. „C. Winckler fc. Wratisl. F. Deinert Pinxit.“ – egz.: BUWr 420552

acc:

27a. LAUTERBACH Samuel Friedrich

Eine dem Lamme nachfolgende / Jungfrau, / An dem Tugend-Bilde, / Der weyland / Gott-Ergebenen und Kind-frommen / Jungfrauen, / Jgfr. **Anna Susanna / Teschnerin**, / Seiner Wohl Ehrwürdigen, / HERREN, / Herren Frantz Teschners, / Wohlverdienten treuen Pastoris, und Seelen-Sorgers der Evangel. / Kirchen zum Heil. Geiste vor Fraustadt / Hertzinnigst-geliebten eintzigen / Jungfer Tochter, / Setzete / An Ihrem Trähnen-vollen Begräbniss-Tage, / Anno 1728, den 6. Februar. / Über ihrern Leichen-Spruch, / Hiob IXV, I.2. / Von Heiliger Städte, / Zur Betrachtung aus. / Samuel Friedrich Lauterbach, / Past. am Kripplein Christi in Fraustadt, / und Sen. Generalis. // Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase. 1728; 30 s., k. nlb 1 – egz.: BUWr 420552a

acc:

27b. THIEL Samuel

Den allerglücklichsten Tag eines Christen, / im Leben und Sterben. / Wolte / An dem höchstglücklichsten Exempel, / Der Weyland / GOTT und Tugend ergebenen / Jgfr. Anna Susanna / Teschnerin, / Herr Frantz Teschners, / Wohlverdienten Seelen-Sorgers, einer Evangel. Kirch-Versammlung zum / Heil. Geist vor Fraustadt / Im Leben hertzinnigst geliebtesten / Eintzigen Jungfer Tochter, / als Dieselbe / Anno 1728. den 30. Januar. nach Mittage halb I. Uhr in der angenehm- / sten Blüthe Ihres rühmenswürdigen Alters von 19. Jahren / und 28. Tagen / An denen / Dem Menschlichen Geschlechte fast unumbgänglichen Blattern, / seelig verschied, / Un den 6. Februarii darauff / Derselben Ehren-Gedächtniss / In gedachter Kirchen bey Volckreicher Versammlung, begangen wurde, / In einer auffgetragenden / PARENTATION / in etwas vorstellen. / Samuel Thiel. / Rev. Minist. Cand. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase.

1728; 2°; 18 s., k. nlb 6; na końcu tekstu wierszowane podp.: Johann Lauterbach, Samuel Mermuth, Johann Friedrich Kepler, Melchior Matthias Teschner oraz tekst epitafium zamieszczonego w kościele Kripplein Christi we Wschowie – egz.: BUWr 420552b

GÜNTHER Samuel – zob. poz. 46a**28. HANCKE Samuel Ludwig**

Bey der Bahre / Des Hoch-Ehrwürdigen, Gross-Achtbahren, / Hoch- und Wohlgelehrten Herrn, / M. **Augustin Wittich**, / Wohlverordneten / PASTORIS PRIMARII / Und / INSPECTORIS / Der Hütten GOTTES und der Evangelischen / Schulen vor Gross-Glogau / EMERITI, / Welcher am 2. Sonntage post Epiphaniis Anno 1728. / Mit solennen / EXEQVIEN / beehret wurde, / Wolte seine Pflicht in Acht nehmen / Ein dem Werthesten / Trauer Hause / verbundener Diener / Samuel Ludwig Hancke.

[b. m., d., r.]; 1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 420465

29. HAUGWITZ Johann Friedrich

Wehmüthige Klage, / Wodurch / Uber dem höchst-schmerzlichen Hintritte / Der Weyland Hoch- und Wohlgebohrnen Frauen / FRAUEN / **Barbara Eleonora / von Haugwitzin, / gebohrne von Kottwitzin**, / Des Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn, / HERRN / Hanss Wolfromb / von Haugwitz, / Erb-Herrn auf Nistitz und Kahlau, / Hertzinnigst-geliebtesten Frau Gemahlin, / Als dieselbe 1719. den 18. April früh umb 10. Uhr in dem 45. Jah- / re Ihres Alters in Ihrem Erloöser sanfft und seelig verschieden war, / und den 21. May, alsam Sonntage Exaudi / Die Hoch-Adelichen EXEQVIEN / gehalten wurden / Seine schuldigste Condolence bey denen sämbtlichen / Hochleidtragenden / abstetten wolte, / Ein z. Zeit in Lauban studirender gehorssamer Diener und Vetter, / Johann Friedrich von Haugwitz, Exq. Sil. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase

1719; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 564530

30. HEYN Pancratius

Alss / Die Edle, höchst-Sitt- und Tugend-belobte Frau, / und Ehren-volle Matron, / Frau **Elisabeth / Lamprechtin, / geb. Bergmannin**, / Tit. pleniss. weyland Herren, / Herren Caspar / Lamprechts, / gewesenenen vornehmen Bürgers und renommirten Kauffmanns / Hinterlassene Frau Wittib, / Nach einer kurtzen Niederlage, ihres hohen Alters, im 72. Jahre, Anno 1719. / den 5. October Abends umb 10. Uhr durch einen sanfft-seeligen Tod / aus diesem Zeitlichen ins ewige Leben / versetzt / Und den 15. darauff, war der XIX Trinitat. mit gebührenden Ceremonien / und einer Leichen-Predigt beehret wurde; / suchte durch Betrachtung, / Des durch den Tod gefundenen Lebens, / Den Hochbetrübten Hr. Sohn und Frau Tochter, / Den alten Ehrwehrtesten Hr. Bruder, / und sämbtlich leidtragende hohe Anverwandten, / einer Massen aufzurichten, / Und seine Schuldigkeit abzulegen / P. Hein. // Schlichtingsheim / Gedruckt, bey Johann Gottfried Haasen

1719; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPCK 116467

31. HAYN Pancratius

Das / Im GOTT gefundene HEREN und Gesundheit / Bey der Hochansehnlichen Sepultur. / (war der 18. Februar. Anno 1720.) / Des weyland / Wohl-Edlen, Pest, Hochweisen und Hochbe- / nampten Herren / Herren **Matthias** / **Bergemannes** / Renommirten Kauffmanns, wie auch Hoch-meritirten Raths Con-Senioris, / und der Schulen wohlverordnet gewesenen Scholarchae Emeriti / in Königl. Fraustadt / Seines Ehren-vollen Alters 68. Jahr, 31. Wochen / und 6. Tage, / Der schmerzlich betrübten Frau Wittib, / Herrn Sohne, Frau und Jungfer Tochter, / Wie auch Hoffnungs-vollen Enckeln und Enckelinnen, / nicht weniger den / Vornehmen Freunden, / zu einiger Befriedigung / schuldigst betrachtet, / Von eines verbundenen Schul-Collegii / ältestem Mitgliede, / P. Hein. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase.

1720; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116329

32. HILLER Martin

Advents-Andachten

1733; E XVIII 198

33. HÖDELHOFER Franz

M.D. / Der in die Verhöfe des Himmlichen Tempels / gehaltene Eingang / und die daselbst / abgelegte Gast-Predigt / Des Weyland / Hoch- und Wohl-Ehrwürdigen Gross-Achtbah- / ren Hoch-und Wohlbelahrten / HERREN / Herren **TOBIAE** / **Böckelmans** / Wohl-meritirten Diaconi des Krippleins Christi in Fraustadt, wie auch des / Ehrwürdigen Presbyterii in Gross-Pohlen Hochverordneten Notario / wurde / Nachdem derselbe den 28. Augusti Anno 1718. Abends Glock 10. Uhr, war / gleich der XI. Sontag p. Trinitatis an welchem der Seelige vor 2. Jahren seine / Gast-Predigt im Kripplein Christi abgelegt hatte, nach einer 14tä- / gichten schweren Krankheit in dem 39. Jahre seines Alters durch / eine sanffte Auflösung aus dieser Zeitlichkeit war / abgefordert worden / Am Tage Seines solennen Leich-Begängnisses / So den 18. September darauff war der XIV. Sontag p. Trinitatis, / mit einer Christlichen Leich-Predigt ansehnlichst geschahe, / Der schmerzlicht betrübtesten Frau Wittwe und / der gesammten Leydtragenden Freundschaft / Zu einigem Troste und zu Bezeugung seines innigsten Mitleydens betrübt entworfen / Von / FRANCISCO Hödelhofern S.S. Theol. Cult. // Schlichtingsheim, Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen.

1718; 2°; k. nlb 3 – egz.: WBPBK 116337

34. KEPLER Johann Friedrich

Bey dem / GOTT gebe glücklichen! / **Trautmann** / und / **Bretschneiderischen** / Hochzeit-Feste, / (Welches den 22 Novembr. Anno 1729. / In Fraustadt / sehr vergnügt vollzogen wurde), / Wolte / Denen beyden Verlobten / seine Gratulation durch nachgesetzte / CANTATA / abstaten / Johann Friedrich Kepler, / Advocat. jurat. Vshovens. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Johann Gottfried Hase.

1729; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116556

35. KEPLER Johann Friedrich

Bey der ansehnlichen / FUNERATION / Des weyland / Wohl Edlen, Wohl Ehrenwesten, Hoch und Wohl- / benahmten Herren, / HERREN / **Gottfried Daniel** / **Matthias**, Vornehmen Bürgers, Kauff und Handels Mannes / in Fraustadt, / Als derselbe / den 18 Februarii Anno 1727. des Abends gegen 9. Uhr / im 30. Jahr seines Alters seelig verschied, / Und den 24. darauff bey Volckreicher Versammlung / beerdiget wurde, / Wolte / gegen das Vornehme Leidtragende / Priester Hauss / Seine Schuldigkeit in acht nehmen / und nachgesetzte / Abschieds-ARIA / wohlmeinend produciren / Johann Friedrich Kepler / Jur. Pract. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Joh. Gottfried Haase.

1727; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116475

36. KEPLER Johann Friedrich

Bey der / GOTT gebe! glücklichen / Ehe-Verbindung / Und / Priesterlichen Copulation / Des Wohl Edlen, Wohlweisen und Wohl- / gelahrten Herren, / HERREN / **Friedrich Bergemann** / Vornehmen Juris Consultenten und E. Wohl Löbl. Gerichts- / Collegii der Königl. Stadt Fraustadt wohlverord- / neten Assessoris, / Mit der / Wohl Edlen, Hoch-Her-Sitt und Tugend erge- / benen Jungfer, / Jungf. **Anna Regina / geb. Schultzin**, / Des Wohl Edlen, und Wohlgelehrten Herren, / Herren David Schultzes / Wohlverdienten Cantoris, et Scholae ad Praecepte Christi Collegae, / herzlich geliebtesten jüngeren Jungfer Tochter, / (Welche den 23. Novembr. Anno 1734. in gedachten Kripplein Christi / vergnügt vollzogen wurde) / Wolte durch nachgesetzte CANTATA / den beyder Hochwerthen Verlobten / seine durch Ergebenheit bezeigen / Johann Friedrich Kepler, / Adv. Jur. Vschovens. et spblis Offici Consularis Instigator. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase. 1734; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 112656

KITLITZ von, Joachim Friedrich – zob. poz. 5d**37. KLAG**

Klag und Trost-Cantata, / Welche / über den betrübten Totes-Fall / Der Hoch-Edlen, Hoch Ehrenreichen, und Hoch-Tugend- / gebabtesten Frauen / Fr. **Anna Barbara / Lauterbachin**, / **geb. Prüferin**, / Des Hoch-Ehrwürdigen, Gross-Achtbahnen, Hoch-Wohl- / gelahrten Herrn, / HERRN / Samuel Friedrich / Lauterbachs / Treu-meritirten Pastoris bey dem Kripplein Christi in Fraustadt, und der Schu- / len dabey Hochansehnlichen Inspectoris und Proto-Scholarchae, wie auch des Ehr- / würdigen Presbyterii A. C. J. in Gross-Pohlen hochverordneten Con- / Senioris im Fraustädtischen Cräyse / Hertzgeliebtesten Ehe-Schatzes, / So Anno 1717 den 6. November selig verschied, und den 10. / darauff mit einer Leichen-Predigt ansehnlichst beerdiget wurde, / Zu Auffrichtung der schmerzlich Betrübtesten / praesentiret ward / Von / Dem COLLEGIO MUSICO. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase. 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116411

KLOSS Christan – zob. poz. 77a**38. KREBS Johann Caspar**

Als der fromme und getreue Knecht Gottes ... Herr M. **Caspar Sommer** ... Pastor der evangel. Gemeinde zu Geischen ... den 3 Nov. 1730 durch einen ... seeligen Tod ... Leichen-Predigt. Personalia 1730; 2°; 28 s; E XX 250

39. LAUTERBACH Johannes

Ad /VIRUM Maxime Reverendum & Eru-/ dissimum Dominum / DOMINUM / **SAMUELEM / FRIDERICUM / LAUTERBACHIUM** / Pastorem ad Praesepe Christi Wschovae longae meritissimum, Scholae proto- / Scholarcham gravissimum Circulique Seniore dignissimum/ Patrum Summa Pietate ad Tumbam usque / colendum / A. MDCCXVIII a. d. 7. Cal. Sept. / Onomasticum celebrantum / *Elegia* / Piae grataeque mentis testis nondivite vena / scripta / palmy / a JOANNE Lauterbach / Con-R. & Bibl. // SCHLICHTINGKOVII, / *Literis Joh. Godofredus Haasii*. 1718; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: MNPn XVIII-130 adl.

40. LAUTERBACH Johannes

Die erfreute Eusebie Und ermunternde Hoffnung Über dem Ehelichen Bande, ... **Samuel Friedrich Lauterbachs ... Und Rosinae** verwittbter Hoffmannin **geb. Kergerin** ... 1719; 2°; k. nlb 2; E XXI 127

41. LAUTERBACH Johann

Dreyfaches Ehren-Mahl, / Welches sich / Der weyland Hoch Ehrwürdige, in GOtt an- / dächtige, und Hochgelahrte Herr, / HERR / **Samuel Friedrich / Lauterbach**, / Hochtreuverdienter Pastor der Evangel. Gemeine in Fraustadt im Kripp- / lein Christi, der Schulen Hochansehnlicher Proto-Scholarcha, der Kästlein / Lazari getreuer Vorsteher, und der sämmtl. Kirchen A. C. J. in / Gross-Pohlen Hochverordneter / Senior Generalis, / Welcher Anno 1728. den 24. Junii ein Viertel auf 3. Uhr / nach Mittage / Seines Ehren vollen-Alters 65. Jahr, 34. Wochen / weniger 1. Tag, / Nach einer 8. Tägigen Niederlage / An einem hitzigem Fieber im HERRn gesegnete, / aufgerichtet, / Bey dessem den 12. Julii angestelltem öffentlichem / Leichen-Begängnisse / in kurze Betrachtung gezogen / Von / Des Wohl-Seeligen / Nahverwandtem Vetter / Johann Lauterbach, R. // Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase

1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXI 127 – egz.: WBPBK 116435; BUWr 565822

42. LAUTERBACH Johannes

Letzte Liebes-Tharänen, / Womit / Die Weyland Gott-Her- u. Tugendliebende Frau / FRAU / **Annam Barbaram Lauterbachin, / geb. Prüferin**, / Des Hoch-Ehrwürdigen, Grossachtbahren, Hoch- / Wohlgelahrten Herrn, / HERRN / **Samuel Friedrich / Lauterbachs** / Treu-meritirten Pastoris beyrn Kripplein Christi, der Schulen dabey Hoch- / ansehnlichen Inspectoris & Proto-Scholarchae, der Kästlein Lazari treuen Vorstehers, / und des Kirchen-Convents A. C. J. in Gross-Pohlen hochverordneten / Creys-Senioris / Hertzinnigst geliebteste Ehegattin / Als seine allerwerthbeste Frau Muhme / Welche durch eine sanfteund selige Auflösung Anno 1717. den 6. November im 52. / Jahr ihres Alters ableibete und den 10. ejusdem mit einer Leichen-Preedigt / ansehnlichen beerdiget wurde / beweinete, und zugleich / Den schmerzlich betrübtesten Hn. Wittwer, Frau Schwestern, / und sämmtliche Anverwandte auffzurichten suchte / Johann Lauterbach, Con-Rect. & Bibl. // Schlichtingsheim, Druckts Johann Gottfried Haase

1717; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116410

43. LAUTERBACH Johannes

A.Ω. / Mittleidige / Klag- und Trost-Worte, / Welche / über den plötzlichen Todes-Falle / Der Weyland Wohl Edlen, Hoch Sitt- und Tu- / gend-ergebensten Matrone / FRAUEN, / **Annae Elisa- / beth Bruschkın / geb. Deutschländerin**, / Des Hoch Wohl Her Würdigen, Gross Achtbahren und / HochWohlgelahrten Herrn, / Herrn Christian Bruschkes, / Hoch-treu meritirten Pastoris und Seelen-Sorgers der Evangel. Gemeine / auff Fraustädt. Neustadt, / getreuen und hertzgeliebten Ehe-Frau, / Alss selbte / Anno 1723 d. 6. November / Auf ihren Knien und mit gefalteten Händen vom Schlage gerühret todt gefunden, / und den 14. ejusdem Dom. XXV. post. Trin. / Mit einer Leichen-Predigt beehret wurde, / Im Nahmen des sämmtl. Collegii Scholastici / und aus ganz eigner Schuldigkeit / führete / Johann Lauterbach. R. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Joh. Gottfried Haase

1723; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116333

44. LAUTERBACH Johannes

OPTIMATES / ET QVOSVIS REVUM SCHOLASTICARVM / PATRONOS, FAVITORES ET AMICOS, / AD / ACTUM / DECLAMA- / TORIUM / Anno 1728 d. 21 Maji / A PERACTIS SACRIS MATUTINIS / IN LYCAEO FRAUSTADIENSIS / HABENDUM, / DEMISSE, OFFICIOSE, PERMAMENTER / INVITAT / Johann Lauterbach, / Rect. & Bibl. / *Schlichtingsheimii*, / Typis Johannis Godofredi Hasii

1728; 2°; k. nlb 2 – egz.: WBPBK 116432

45. LAUTERBACH Johannes

Q.D.B.V. / PATRONORUM FAUTORUM / ATQVE / AMICORVM / HONORIFICAM PRAESENTIAM, / VT / ORATIONES BINAS, ALTERAM / DE LAVDIBVS / **PAULI WINCK-**

LERI, / CONSILIARII BRANDENBURGICI / VIRI DOCTISSIMI ET MERITISSIMI, / ALTERAM / TE TRIBUS DISCIPULORUM BONORUM REQUISITIS, / SPECTATISSIMORVM DOMINO- / RVUM SCHOLARCHARVM / IVSSV / A.C. MDCCXIX. a. d. 19. Junii. / PUBLICE HABENDAS, / AEQVO ANIMO AUDIR / HAUD GRACENTUR / OFFICIOSISSIMIS PRECIBUS EXORAT / JOANNES Lauterbach, / destin. Rector et Biblioth. // Schlichtingshovii / Literis Joh. Godofredi Haasii.

1719; 2°; k. nlb 2 – egz.: BK 37400; MNPn XVIII-154

LAUTERBACH Johann – zob. poz. 5e

46. LAUTERBACH Samuel Friedrich

Bey ansehnlicher / Und Volckreicher Beerdigung, / der Weyland / Wohl-Edlen, Hoch Ehrenreichen, Hoch-Sitt- und / Tugend-ergebenen Matron, / FRAUEN / **Annae Elisa- / beth Bruschckin, / geb. Deutschländerin**, / des Wohl Ehrwürdigen, Grossachtbahren und Wohl- / gelahrten Herrn, / HERRN, / Christian Bruschkes, / Treu-verdienten Herrn Pastoris und Seelen-Sorgers in / Fraustädtischer Neustadt, / Hertz-innigst-geliebtesten Frauen Eheliebsten / Ward / Anno 1723. den 1. Decembr. / In einer Christlichen Leichen-Predigt, / über die Worte, Apoc. XIV. 13. / Das stille Lager frommer Sterbenden, / Im Kripplein Christi, zu betrachten vorgestellet, / Von / Samuel Friedrich Lauterbach, / Past. & Sen. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase

1723; 2°; 20 s. – egz.: BUWr 420550

47. LAUTERBACH Samuel Friedrich

Medice, cura te ipsum, / Artzt, hilf dir selber. / Aus Luca IV, 23. / war / Bey der Hoch-ansehnlichen Beerdigung / Des Weyland Hoch-Edlen, Besten, Hochgelahrten / und Hoch-erfahrensten Herren / HERREN / **Eliae Gottfried / Nitschkens**, / Philosophiae et Medicinae vornehmen Doctoris, / der Stadt Lissa wohl-verordneten Physici, und sehr be- / rühmten und beglückten Practici, / In dem Hoch-Leid-vollem Trauer-Hause, / Anno 1718. den 9. Jan. / Samuel Friedrich Lauterbachs, / Am Kripplein Christi zur Fraustadt Pastoris, der Schulen Inspectoris, und des Kraysses Senioris, / Wohlgemeinte / Stand-Rede: // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen

1718; 2°; 10 s; portret

acc:

47a. GÜNTHER Samuel

Zubrochen gewesener-Hertzen / Frolockendes Danck-Lied, / wurde / Aus Esaiae L XI, 10. / Ich freue mich im Herrn rc. / zu letzten Ehren / Des Weyland Wohl-Edlen, Gross-Achtbahren, / Wohlgelahrten und Hoch-erfahrenen / HERRE N / Hn. **Eliae Gottfried / Nitschkens**, / Weitberühmten Medicinae & Philosophiae Do- / ctoris, glücklichen Practici, und Hoch-ansehnlichen Physici / zur Lissa, / welcher / Den 4. Januarii 1718. seelig in seinem Erlöser verschieden, / und den drauff folgenden 9. dieses Monats, als Dominica 1. post Epiphantias / unter Volckreicher Begleitung zur Erden bestattet ward / in / gehaltener Leichen-Predigt / fürgestellet, / von / Samuel Günther, Pastor. / & Insp. Scholae. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase.

s. 13-36: kanzanie i tekst wierszowany

acc:

47b. PUSCHMANN Samuel Laurentius

Eine bewährte Medicin. / wider die Bitterkeit des Todes, / wurde / Bey der solennen Beerdigung / Des Wohl-Edlen, Grossachtbaren, Hochgelehr- / ten und Hoherfahren / HERRN / **ELIAE Gottfried / Nitschkens**, / Berühmten Medicinae Doctoris und Practici, / wie auch / Wohlverordneten Stadt-Physici in Lissa, / den 9. Jan. An. 1718. / Einer Hochansehnlichen / Trauer-Versammlung, / zum Zeugniß der Danckbarkeit, / vor Ihre Hochgeneigte Leichen-Begleitung / in einer / PARENTATION

/ an praesentiret / Von / Samuel LAURRENTIO Puschmann, / der Evangel. Gemeine Unveränderter Augsp. Confess. Archi Diac. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen. s. 37-63

47c. VIATOR

VIATOR / VITA MORALIS / EST / VIA AD VITAM IMMORTALEM / MARTALEM SALUTAVIT / VIR NOBILISSIMUS DOCTISSIMUS / ELIAS GOTTFRIED / NITSCHKIUS, / D. XXVIII. APR. A. MDCLXXVI / EX IMMORTALIS NOMINIS PROSAPIA / NITSCHKIORUM ET GASTONIUM / PROGRESSUS / INDUSTRIA EXPERIENTIA CLARITATE / DONEC SUMMA IN MEDICINA ET PHILOSOPHIA / HONORRE DIGNARETUR / STUDIIS PEREGRINATIONIBUS CONSILIIIS CURIS PIETATE / PAUCOS HABUIT AEQUALES / PAUCISSIMOS SUPERIORES / HINC / LESNANSIUM PHYSICUS OPTATISSIMIS / AEGRORUM ASYLUM CUM DEO TUTISSIMUM / VIXIT IN CONIUGIO MORTALI ANGELICO / ANNIS IX. MENS. X D. XXI. / CUM GENERE ET VIRTUTE NOBILISSIMA / CATHARINA TEUPITZIA, / IV. FILIIS / UNICA FILIA SED POSTHUMA DOTATVS / MORTALEM VITAM QVIVIS APTAVIT / AST IMMORTALEM ADIIT / D. IV. JAN. ANNO MDCCXVIII. / POST VITAM MORTALEM / ANNO XLI. HEBD. XXXIII. D.I. / VIVIT IN AETERNUM.

k. nłb 5; teksty wierszowane podp.: M.F.R.E., Christian Häsner, Samuel Gottlieb Schnier, C.H., Chr. H., Samuel Garve – egz.: BN XVII.4.10841

LAUTERBACH Samuel Friedrich – zob. poz. 27a

48. LENTNER Tobias Wilhelm

Den besten Collegen / Eines Schul-Mannes, / Wolte / Bey dem / **Lentnerischen** / und / **Schwerdtnerischen** / Hochzeit-FESTIN, / Welches / Den 3. Septembr. Anno 1720. / In Jauer / vergnügt vollzogen wurde, / vorstellen / Des / Werthen Schwedtnerschen Hauses / und Herrn Bräutigams / Ergebenen Diener und Vetter / Tobias Wilhelm Lentner // Schlichtingsheim in Gross-Pohlen, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen

1720; 2°; k. nłb 2; E XXI 176; tekst wierszowany – egz.: BUWr 565874

49. LINCKE

Den / Letzten-Mütter und Gross-Mütterlichen / Seegen / Welchen / Die Weyland Hoch Edle, Hoch Ehr Sitt und / Tugendreiche Frau, / FRAU / **Barbara Elisabeth Linckin** / **geb. Hellwigin**, / Des / weyland Hoch Ehr-würdigen in Gott andächtigen / und Hochgelehrten Herrn / Herrn Tobiae Linckes / der Evangel. Gemeine Gottes in Wohlau Hochverdient gewesenenen / Pastoris desselben Circuls Hochverordneten Senioris und des / Fürstenthums Hochansehnlichen Superintendentis / Nachgelassene Frau Wittib / den lieben Ihrigen / hinterlassen hat / behertzigten / An dem tage Ihrer Christüblichen Exequien / Welches der Sonntag Sexagesimae des 1735sten Jahres war / fünff betrübte Enckel Kinder / Gottfried Lincke Carl Ernst Lincke / Regina Elisabeth Linckin und / Joh. Friedrich Lincke Tobias Lincke // Schlichtingsheim, / Druckts Johann Gottfried Hase

1735; 2°; k. nłb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 555682

50. LOGAN Georg Adam

Ein schnell, doch seelig Sterben, / Bringt Christen kein Verterben. / Dieses wolte / Alss / Der weyland Tit. pleniss. Frauen, / FRAUEN / **Anna Maria** / **geböhner Woydin**, / Des Tit. pleniss. Herrn / HERRN / **Benjamin Arnoldes**, / Seiner Königl. Majest. von Pohlen und Churfürstl. Durchl. / zu Sachsen würckl. Cammer- und Hoff-Raths etc. etc. / Im Leben treu, Lieb und werthgewesene / Ehe-Gemahlin, / Im 48. Jahre Ihres Tugendhafft geführten Lebens / Den 14. Jul. Anno 1724. durch eine zwar / plötzlichen dazu aber vorher wohl bereit / seeligen Tod, dieses Zeitliche geseegnet, /

Den 16. Jul. beygesetzt, / Und / Den 10. Sept. darauff / Die solennen Exeqvien / Der Wohlseeligen / Zu letzten Ehren gehalten worden / Denen sämbl. / Hoch Leydtregenden / Zu einiger Consolation / Auss sonderbahrem Middleiden und Schuldigkeit / entwerffen. / George Adam Logan. D. Physic. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase.

1724; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: APP 01.C.3/95

51. LUCIUS Samuel

Die Stadt Gottes, / Bey Christlicher und sehr Volckreicher / Leichen Bestattung, / Des Weyl. / Hoch-Ehrwürdigen und Hochgelachrten Herrn, / HERRN / M. **AUGUSTI-** / **NI Wittichs**, / Hoch meritirten padt. prim. und Inspect. der / Evangelischen Kirchen und Schulen vor / Gross-Glogau EMERITI, / Welcher am 3ten Jan. 1728. / nach vieler ausgestandener Mühhseeligkeit in seinem Erlöser Jesu / Christo sanfft und stille eingeschlaffen, / Und darauff/ den 18. Januar. / Bey angestellten solennen Exequiis / von der gantzen Evangel. Gemeine / beklager wurde, / Aus Apoc. III. 12. / vorgestellt / Von / M. SAMUEL LUCIO, / Past. Pr. & Inspect. // Schlichtingsheim / Johann Gottfried Haase.

1728; 2°; 62 s; portret w owalu; poniżej 6-wiersz podp. Georg Christianus Müller

acc:

51a. ULRICH George Daniel

à Ω / Die rechte Zeit zum Sterben, / bey den Hoch Ansehnlich und Volckreichen/ EXEQVIEN / Des Weyland / Hoch-Ehrwürdigen, in GOTT Andächtigen / und Hochgelehrten Herrn, / HERRN M. / **AUGUSTIN** / **Wittichs**, / Hochverdienten Pastoris Primarii, der Hütten / Gottes, und treuen Inspectoris der Evan- / gelichen Schulen / Vor / Gross-Glogau / Dominica II.post. Epiphania 1728. / Von / George Daniel Ulrich / P. & Ministerii A. Conf. Seniore // Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase.

1728; 2°; k. nlb 2 – egz.: BUWr 420460

LUCK von, Christoph Siegmund – zob. poz. 5c

52. MATTHIAE Johann Heinrich

Als / Die Ehliche Verbindung, / Des Wohl-Ehrwürdigen, Gross-Achtbahren und / Hochgelahrten Herrn / **Samuel Friedrich** / **Lauterbachs**, / Hochansehnlichen Krays-Senioris in Gross-Pohlen, wie auch Wohlverord- / neten Pastoris bey dem Kripplein Christi in Fraustadt, der Schu- / len daselbst Inspectoris, und getreuen Vorstehers der / Kästlein Lazari, / Mit der / Wohl-Edlen, Viel-Her- und Tugendbegabten / FRAUEN / **Rosina Hoffmannin** / **geb. Kergerinn**, / Tit. Herren / Joh. Christian Hoffmanns, / Vornehmen Bürgers und Kauffmanns auch des Löbl. Gerichts-Stuhls wohl- / meritite-gewesenen Assessoris, / Nunmehr Seeligens, nachgelassener Frauen Wittib, / Den 21. Novembr. Anno 1719. in Fraustadt höchst- glücklich / vollzogen wurde / Wolte / Seiner Kindlichen Pflicht gemäss nachgesetzte schlechte Zeilen aus / Wittenberg einsenden / und / Den Verlobten Eltern / Hiermit von Grund des Hertzens gratuliren / Ein / biss in den Tod gehorsambster Sohn / Johann Heinrich Matthiae, S.S. Theol. Stud. // Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Haase

1719; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXII 236 – egz.: WBPCK 116428

53. MATTHIAE Johann Heinrich

Palladium Wschovense / VIRUM / SUMME REVERENDVM DOCTISSIMVM / **SAMUEL** / **FRIEDRICH** / **LAUTERBACH** / Senioremem Circuli Evangelici meritissimum, Inspecctorem Ecclesiarum atque / Scholae A.C. Schovensium gravissimum, / Pastorem ad Praecepte Christi longe dignissimum, Arcarumque lazari Praesidem / fidelissimu, redeunte Luciniarum Horarum Sidere / III Calend. Novembr. A.O.R. MDCCXVIII. / Inter pias totius Urbis acclamationes votivis applausibus

/ ab Leucoreis Oris resonatibus singulari amoris affectu / prosequi / Et ulteriori VIRI Patrocinio / se commendare voluit / ad urnam devincitissius / *JOHANNES HENRICUS MATTHIAE*, / s.S. Theol. Stud. // Schlichtingkovii / Liters Joh. Godofredi Haasi
 1719; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXII 236 – egz.: BUWr 565819

54. MÜLLER George Christian

Das Andencken Gottes, / Wenn die Welt unser vergisst / Suchte / Bey den / EXEQVIEN / Des Weyland / Wohl-Ehrwürdigen, Hoch- und Wohlge- / lahrten Herrn, / HERRN / M. **Augustin Wittich**, / Pastoris primarii, und Inspectoris der Hütten / Gottes, und der Evangel. Schulen vor / Gross-Glogau / EMERITI, / Einiger Massen zu erneuern / Des Seeligen / Auch noch im Grabe mitaller treu ergebener / Schwager / George Christian Müller / SS. Theol. Stud.
 [b. m., d., r.]; 1728; 2°; k. nlb. 4; tekst wierszowany – egz.: BUWr 420464

55. NEANDER Josias Godffried

J.G.R. / Den in Hoffnung gecrönten / PAULUM / Wolte / Bey den HochAdlichen Funeralien. / Des / Weyland Wohlgebohrnen Ritters und Herrn, / Hn. **GUSTAV / von Czischwitz**, / HERRN / Der Güter Cammin und Pirschen, / Der Anno 1729. den 4. Januar. in Christo seelig verschieden, / Und den 27. Februar. darauff, / Eben am Sonntage Estomihi / öffentlich betrauret wurde, / Aus Worten 2. Tim. 4. v. 7.8. / In Pisskorsiner Kirche / einfältig, / Aber doch Schriftmässig vorstellen, / Und auf Begehren dem Druck / übergeben, / Josias Godofried Neander, Gorl. Lusat. / Der vereinigten Kirchen Laurschitz und Ritzen, Pastor. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase.
 1729; 2°; 28, 6 s; E XXIII 72 – egz.: BUWr 562933

56. NEANDER Josias Godffried

Die letzte Rede, / Der Weyland Hoch und Wohlgebohrnen / FRAUER/ Fr. **Josepha** / Vermählter / Frey **von Rechenberg**, / Gebuhrner / Frey **von Falckenhayn**, / Frauen auff Oberbelsch, Lodenau rc. / Wolte / An Ihren solennen / Begräbniss-Tage / Den 3 Decembr. des 1721 Jahres / In der gehaltenen / Abdanckungs-Rede / kürztlich erwegen / Josias Gottfried Neander, / Pastor Secundarius der beyder vereinigten Kirchen / Herren Laurschitz und Ritzen. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Joh. Gottfried Haase
 1721; 2°; 16 s; E XXIII 72 – egz.: BUWr 567976

57. NEUMANN Johann Friedrich, EXNER Sebastian

Schuldige Klage und Pflicht, / Als der / Hoch0Wohl-Ehrwürdige, Grossachbahre, Hoch- / und Wohlgelehrte Herr / HERR / M. **Andreas Weber**, / Hoch meritirter Lehrer der gemeine GOTTES in / Bojanowa, / Und der Schulen treudewesener Inspector, / Nach kurtz vorhero hinterlegten Stufen-Jahre, und Celebrirung / seines funfftzigsten / Nahmens-Tages / Seinen wohlgeführten Lebens-Lauff mit 49. Jahren 14. / Wochen und 3. Tage, den 10. December Abends umb / 11. Uhr dieses 1715. Jahres rühmlichst beschlossen, / Und den 18. darauff mit einem ansehnlichen / Leichen-CONDUCT / zur Erden bestattet wurde, / Suchten hierdurch wehmüthigst abzustatten, und des höchst schmerzlich / Betrübe Fr. Wittib, Jungf. Töchter, / und Werthe Anverwandte, / eingermassen auffzurichten / des Priesterlichen Hauses / Zwey ergebenene Diener // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
 1715; 2°; k. nlb 2; teksty wierszowane podp.: Johann Friedrich Neumann, Sebastian Exner – egz.: BUWr 570237; BN XVII.4.5937

58. OBST Gottfried

Die Hand Gottes bey dem **Klyxischen** Glücken zeigte bey der ... Klyx- und **Ücktritzischen** Vermahlung ...
 2°; k. nlb 2; E XXIII 234

59. PETZOLD Georg

á Ω / Das Siech und Sieges Bette, / in welches sich / Das angefangene Kindbette, / Der weyland / Hoch und Wohlgebohrnen Frauen, / Fr. **Ursula Catharinae** / **gebohrnen von Schweinitz**, / Des Hoch und Wohlgebohrnen Herrn, / Herrn Hannss Oswald / Freyherrn **von Sack**, / Herrn der Güter Liebchen und Corangelwitz rc. / des Wohlaischen Fürstenthums Rütznischen Cräyses Hochansehnlichen Zau- / den Assessoris, wie auch der Evangel. Kirchen in Herren Lauersitz Hoch- / verdientesten Vorstehers, / Hochgeliebten Frau Gemahlin, / Bey Dero schmerzlichen Kranckheit, und den 23. Febr. erfolgtem / seeligen Abschiede, / verwandelte / Suchte bey denen den 13. Mertz 1732. zu Corangelwitz angestellten Exequien / In einer gehaltenen / Trauer-Rede / vorzustellen, / Und dem Hoch Freyherrlichen Herrn Wittwer / und allen Hochbetrübten hohen Anverwandten / Göttlichen Trost anzuwünschen / Dero allerseits verbundenster Diener und Vorbitter bey Gott/ George Petzold, / Past. Circ. Rizens. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Joh. Gottfried Hasen
1732; 2°; 10 s.

acc:

59a. GERHARD Wentzel Siegemund

Das / Im Seegen bleibende Gedächtniss, / Verstorbener Gerechten. / Würde / als die / Hoch und Wohlgebohrne Frau, / Frau **Ursula Catharina**, / **Freyin von Sack**, / **gebohrne von Schweinitz** / des / Hoch und Wohlgebohrnen Herrn, / Herrn Hannss Osswald, / Frey Herrn von Sack, / Erb Herrn auff Liebchen und Coranangelwitz rc. / des Wohlaischen Fürstenthums Rütznischen Cräyses, Hochansehnli- / chen Zauden Affessoris, wie auch derer vereinigten Kirchen in Herrn / Lauersitz und Rützen herrn Concollatoris und der ersteren / Hochverdienten Vostehers / innigst geliebte Frau Gemahlin, / nach Ihrem den 23. Febr. erfolgtem seel. Absterben, den 13. Mertz dieses 1732sten / Jahres, die billige Ehre Christlicher und Standes mässiger Exequien / erhielt, / Aus dem erwählten Leichen Texte (Ps. LXXIII, v. 23.24.) / Dem tiefgebügten Herrn Wittiber vornehmlich, / Und allen an diesem betrübten Todes Fall Theil nehmenden / Hochvornehmen Häusern und Personen / Zu herzlich gewünschem Troste, und zum gesegneten Gedächtniss der seel. verstorbenen / Frau BARONNE / In Schrifft-mässiger Einsalt vorgestellt, / und hernach auf Verlangen dem Druck überlassen / Von/ M. Wentzel Siegemund Gerhard, Past: Prim: / Des Rütznischen Cräyses. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase
9 s.

acc:

59b. CZETTRITZ und Neuhaus Hanss Sigismund, von

Bitteres Thränen Opfer, / Welches / bey höchst schmerzlichem Verluste. Der Hoch- Wohlgebohrnen Frauen / FRAUEN/ **Ursula Catharina**, / **verm. Freyin von Sack**, / **geb. von Schweinitz**, / Des / Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn, / Herrn Hanss Osswald / Freyherrn von Sack, / Ehrbherrn auf Liebchen und Corangelwitz rc. / Innigst-geliebtesten Frau Gemahlin, / So den 23. Febr. A. 1732. Ihr geseegnetes Wochen-Bette / mit der düstren Grusst verwechselte, / Am Tage Ihrer Standes-mässigen Exequien / Dem darüber / höchstbetrübten Herrn Gemahl / Als seinem Gnädigen Herrn Vetter und Hochzu- / shrendem Herrn Vormund, / Zu Bezieigung seines tiefen Beyleids und Respects / gebracht/ Hanss Sigismund von Czetritz und Neuhaus. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase
k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 435414

60. PETZOLD Johann Christoph

Der / Sechste Carolus / Die / Sonne dieser Erden / treibt ihre Influentz / Ins / Glogsche Fürtenthum / Wenn ER zum ewigen und unsterblichen / Ruhm / Den / Grafen **Nimptsch** / auff's neu / Lands-

Hauptmann / lässet werden. / Am / Dorotheen-Fest / Ist dieser Freuden-Schein: / Drum stellt sich diese Schrift auch unter- / thänigst ein / Von / Johann Christoph Petzold, Med. Doct. / in Glogau. // Schlichtingsheim, im Jahr 1720. / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen 1720; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BN XVII.4.5642 adl.

PUSCHMANN Samuel Lorentz – zob. poz. 46b

61. RECHTE

Die rechte Zeit zu freyen. / Welche bey dem Heyraths-Wechsel, / Des Hoch-Wohl Ehrwürdigen und Hochgelahrten / HERRN / Hn. **Michael BO-** / **GUSLAI Ruttigs**, / Hochverdienten Predigers in Thoren, und des da- / selbst befindlich-sogenannten Poln. Ministerii, wohl- / verordneten Senioris, / Und / Der Hoch-wohl Edlen, Gott und Tugend-liebenden / JUNGFER / Jgf. **Barbara Eli-** / **sabeth Baldin**, / Des Hoch-wohlEhrwürdigen und Hochgelahrten Herrn, / Hn. M. MATTHAEI Baldens, / Treufflessig-längst-meritirten Pastoris, der Evangel. Kirchen in Birnbaum, / und dasiger Schulen Hochansehnlichen Inspectoris, etc, etc. / Hertzliebtesten ältesten Jungfer Tochter, / Bestens observiret, / Wolte / Bey Dero vornehmen Hochzeit-Festin, / Welches durch Priesterl. Copulation, Anno 1721 d. 17. Junii / In Thoren, Hoherfrreundlich vollzogen wurde, / in wenigen Zeilen entwerffen / Des Hochwerthesten Baldischen Priester-Hauses, / treuer und aufrichtigen Freund und Gevatter, / Als welcher / Dem Hochwerthsten neuen Ehe-Paar, / Von Grunde seines Hertzens wünschet / Gottes / Immerwährenden Seegen. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Haase 1721; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPCK 114419

62. REISSEL Johann Georg

Bey dem Sarge, / Der / Weyland / Hoch- Wolgebohrnen Frauen, /Fr. Josepha / Vermählten / Freyin von **Rechenberg**, / **Geb. Freyin von Falckenhayn**, / Aus dem Hause **Rimberg**, / Des / Hoch-Wohlgebohrnen Herren, / HERREN/ Hanss Wolff / Frey-Herrn von Rechenberg, / Erb-Herren auf Oberbelsch, Lodebau. Neusorge. rc. / Ithro Königl. Majestät in Pohlen und Churfürstl. Durch. zu Sachsen. / Hochbestellten Cammer-Herren, / Gewesenen Höchstgeliebtesten Fr. Gemahlin, / Redete / Am 13. Dec. 1721. als am Tage Ihrer Exequien / In dem Hoch-Freyherrlichen Hause Oberbelsch / Nachstehendes, / Johann George Reissel, der Schulen, / zu Goldberg Rector. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Joh. Gottfried Haase 1721; 2°; 16 s; E XXVI 198 – egz.: BUWr 567975

63. ROSENBERG Abraham Gottlob

Der Weisheit / Cron und Lohn, / Wolte / Bey / Dem Wohl Ehrwürdigen, Grossachtbahnen, Hoch und / Wohlgelahrten Herrn / HERRN / **JOAHNN LAUTER-** / **BACHS**, / In die 15. Jahr Hochverdient gewesen Rectoris, beyder Fraustädti- / schen Schule, und Bibliothekarii daselbst. / Als Er / Im Monath November des 1731. Jahres / Zum Pastore Secundario / Bey der Evangelischen Gemeine in der Gräntz-Stadt / Zduny, / beruffen worden, / Seine aufrichtige Ergebenheit / gegen / Seinen Hochgeehrten Herrn Schwager, / zu bezeugen, / Durch diese schlechte Zeilen vorstellen, / Desselben / Aufrichtiger Freund und Diener / Abraham Gottlob Rosenberg / Rut. Siles. Rev. Minist. Candid. // Schlichtingsheim / Gedruckt bey Johann Gottfried Hasen. 1731; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: MNPń XVIII-132 adl.

64. RÖSSNER Johann Adam

Ignatius von Lojola / Stifter / Der Hochlöbl. Gesellschaft / JESU / Wurde den 31. Julii 1721. als an Seinen hohen Fest-Tage / in der Kayserl. und Königl. Stadt Liegnitz bey denen W.W.E.E. / P.P. Jesuitern in der von Ihnen GOTT, und dem Heiligen / JOANNI BAPTISTAE gewiedmeten schön erbauten / neuen Kirchen / Als / Ein Triumphirender Himmels Held / Bey Anwesenheit / Einer

Hoch-Respective Hoch Adelichen Hoch / Ansehn. Versammlung / in Einer / Lob, und Lehrreichen Predigt / vorgestellt / Von / Johann Adam Rössnern, Sil. Wratisl. / Dohm Herren, und Dohm Predigern zu Gross-Glogau, / wie auch daselbsten Probst bey S. Anna. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Joh. Gottfried Haase
1721; 4°; 28 s. – egz.: BŚ 228894 I

65. RÖSSNER Johann Adam

Die Triumphirende Tugend / So / In der Höchst-Ruhm-Preisswürdigsten Person / Der / Allerdurchl. Röm. Käysserin in Hungarn und Böh- / haimb Königin unserer gewesenenen Allergn. / Regentin und Landes-Mutter / **Eleonora Magdalena / Theresia**, / Bey DERO den 6. Martii 1720. in der Collegiat-Kirchen zu Gross-Glogau / gehaltenen höchstschmerzlichen Leichen-Begängnuss / In Anwesenheit / Ihro Hoch-Reichs-Gräffl. Excellenz / **Johann Heinrich Grafen von Nimpsch**, / allhiesigen Hn. Landes-Hauptmann, rc. / Und Ihro Hoch-Reichs-Gräffl. Excellenz / **Heinrich Wilhelm Grafen von Wilscheck**, / Allhiesigen Hn. Generalen, und Commendanten, etc. / Wie auch bey Gegenwart / der / Sämtlich Treu-gehorsamsten Hochlöbl. Herren Stände / des Glogauischen Fürstenthums / Und anderer Hochansehn. sehr Volckreichen Versammlung / aus tiefster Wohlmeinigkeit / In einer trauer-rede vorgestellt worden / Von / Johann Adam Rössnern, Siles. Wratisl- / Dohmherren, und Dohm-Predigern zu Grossglogau, / Wie auch daselbsten Probst bey S. Anna. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase.
1720; 2°; 22 s. egz.: BN XVII.4.5616 adl.

66. RÜCKER Johann Michael

Der/Nach seinem himmlischen Vaterlande reisende/JACOB/Wurde/Bey dem angestellten/solennen Begrängnüss-Tage / Des weyland / Wohl Ehren Vesten, Grossachtbahren und / Wohlbenamhten Herrn/ HERRN/ **MENASSE JACOBI**, / Wohlvornehmen Bürgers und Kunsterfahrnen Weyd / und Schönförbers / Wie auch / E.E. Wohlweisen Raths Collegii / Der Hoch Adlichen Unruhischen Stadt Birnbaum lange Jahre / treu verdienetn Mittgliedes, / Welcher / In den 57. Jahre seines rühmlichen Alters den 7. May am / Sonntage Cantate Anno 1730. / selig verschieden, / Und Freytags darauf den 12. May a.c. zuseiner Ruhe- / Städte dem Leibe nach befördert wurde, / Aus denen von Ihm selbst erwehlten Textes Worten / Gen. 32. v. 10. / Unter Hochansehnlicher und volckreicher Versammlung / in einer / Leichen-Predigt / vorgestellt / Von / Johann Michael Rücker, / Diacono bey der Evangel. Kirche zu Birnbaum. // Schlichtingsheim / Gedruckt bey Johann Gottfried Hasen
1731; 2°; k. nlb 2, 32 s; dedykacja dat.: Birnbaum, 6 IV 1731

acc:

66a. DEN LETZTEN

Den letzten Liebes Dienst/ solten und wolten, / Dem weyland / Wohl Edlen, Gross Achtbahren und Wohl- / benamhten Herrn, / Hn. **MENASSE JACOBI**, / gewesenem vornehmen Bürger, umd E.E. Raths Collegii / Wohlansehnlichen Assessori, / Wie auch / Wohl renommirten Weyd und Schön-Färber / In Birnbaum, / Welcher den 7. May Anno 1730. / Im HERRn selig verschieden, / Als Ihrem werthem Freunde / Zu Ehren, / Denen Hinterbliebenden Betrübt / Zueinigem Soulagement / erwisen und abstaten / Nachgesetzte Freunde. // Schlichtingsheim / Gedruckt bey Johann Gottfried Hasen.
1731; 4, 6 s; teksty wierszowane podp.: Christoph Geisler, Johann Lauterbach, J.F.K., Johann Friedrich Kepler, C.F. Ellinger, C.J. Eilenburg, Christoph Dienegott Geissler; tekst epitafium – egz.: MNPn XVIII-112 adl.

67. SAEMLER S.

Einen rechtschaffnen Lehrer, / Nach dem Zeugnüss Christi, und Exem- / pel JOHANNIS, / An dem Weyland / Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahren und / Wohlgelehrten Herrn / HERRN / M.

Andreas Weber, / Der Evangelischen Gemeine in Bojanowa / Wohlverdienenen Lehrer, / Welcher verwichnen 10. Decemb. dieses zu Ende lauffenden 1715. / Jahres nach einer kurtzen Niederlage / In dem 50igsten Jahre seines rühmlich geführten Lebens, sanfft / und seelig verschieden / Und den 18. December darauff / unter einem ansehnlichen / Leichen-Begängnisse / zur Erden bestätigt worden / Wolte / Nach Anleitung des Evangelii Dom.III. Advent. zu einiger / Auffrichtung des betrübten / Weberischen Hauses / Durch nachgesetzte Trost-Zeilen vorstellen S. Saemler // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen
1715; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BN XVII.4.5938; BUWr 570238

68. SCHMOLCKE Benjamin

Über / Dem unschätzbaren Verluste, / Der weyland / Hoch- und Wohlgebohrnen Frauen, / Frauen **Ursula Helena** / **Freyin von Schweinitz**, / **gebohrner von Zedlitz** / Frauen auf Tschepplau, Wetschitz, Mülche, Wilckau, / und Panckendorff rc. / einer hertzinnigst geliebtesten Gemahlin, / Des / Herren Hanss Christoph / Freyherrn von Schweinitz / Herren auf Tschepplau, Wetschitz, Mülche, Wilckau, / und Panckendorff rc. / Des / Glogauischen Fürstenthums Hochansehnlichen Mann-Gerichts / Hochverdienenen Assesoris / Welche / Am 9. Mayen Tage des 1726. Jahres / die Welt mit dem Himmel verwechselte / Solte / Dem Höchstschmertlich betrübtesten Herren Wittiber / mit ergebnstem Troste aufwarten / Seiner Hoch Freyherrlichen Gnaden / Verbundenster Vorbitter / Benjamin Schmolcke // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Haase
1726; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXVII 230 – egz.: BUWr 366757

69. SCHULTZ Johann Christoph, TRAUTTMANN Gottfried

Hochverdientes / Ehren-Gedächtniss, / Welches / Dem Weyland / Hoch Ehrwürdigen, in Gott andächtigen und Hoch- / gelahrten Herrn, / HERRN / **Samuel Friedrich / Lauterbachen**, / Getreuem und Hochverdientem Pastori am Kripplein Christi in Fraustadt, / selbiger Schulen ansehnlichem Proto-Scholarchae, auch derer Kästlein Lazari / hierselbst getreuem Vorsteher, wie auch eines sämtl. Ehrwürdigen / Ministerii A. C. J. in Gross-Pohlen / Hochverordnetem SENIORI GENERALI, / Alss derselbe am 24. Junii des 1728. Jahres in Christo JEsu / sanfft und seelig verblichen, / Und darauff / Den 12. Julii das solenne / Leich-Begängniss / gehalten ward, / Mit hertzlicher Compassion aufrichten / Zwey innen bennante / Schul-Collegen. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, druckts Johann Gottfried Hase
1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – 64 wersy; E –; por. E XXI 129 – egz.: WBPCK 116438

70. SOMMER Caspar, NEANDER Josias Gottfried

Die dem Israel Gottes benommene / Bittrigkeit zu Mara, / Bey Hoch-Adelichen Leich-Begängniss / Der Weyl. Wohlgebohrnen Frauen, / FRAUEN / **Maria Marjanna**, / **Verwittibten von Tschammer**, / **gebohrner von Büнау**, / Frauen auf Gross-Nieder-Tschirn, Osten, Dahse, / Sacker, Quartitz und Petersdorff. / Aus Ihrem erwehlten Leichen Text Ef. XXXIIX, 17. / Den 12. Februar Anno 1721. / In der Leichen-Predigt / In dem Gottes Hause des Königl. Kammer-Guthes / Geischen im Herrenstädtischen Creyse / einfältig vorgestellt, / Und auf Begehren, wie sie gehalten worden, / Zum Druck übergeben, / Von / Dero gewesenenen Beicht-Vater / M. Caspar Sommern, Wratisl. / Pastore daselbst, und E. Ehrwürd. Priesterschaft A.C. Herren- / städt- und Ritznischen Creyses unwürdigen Seniore. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckst Joh. Gottfried Haase
1721; 2°; 29, 12, 13 s. – egz.: BUWr 554965

71. SOMMER Caspar

Einen höchstvergnügten Die- / ner Gottes, / in dem weiland / Wohl-Ehrwürdigen, in GOTT Andächtigen / und Wohlgelehrten / HERRN / **MATTHAEO / Hansi**, / Hojervverda Lusato / Der Evangelischen Deutschen Kirch-Gemeine zu / Koblin in Gross-Pohlen / Treu-verdient gewesenenen Pastore, / Über seinen Leichen-Text Psalm XVI, 5.7. / Den 7. Sonntag nach Trinit. An. 1714. / in

einer / Gedächtnüss-Predigt / Auf dem Königlichen Kammer-Gut Geischen / vorgestellt / Von / M. Caspar Sommern, Wratisl. / Pastore Loci, und itzo der Ehrwürdigen Priesterschaft Herren- / städtischen Creyses Seniore. // Schlichtingsheim, / Gedruckt bey Johann Gottfried Haaseen
1714

2°; 24 s.; E XXIX 75 – egz.: MNPn XVIII-95

72. SOMMER Caspar

Eines gerechten Trost im Tode / Bey Christ-Adelichem / Leichen-Begängniss, / Des Weyland Wohlgebohrnen Herren, / HERREN / **George Caspar / von Tschammers**, / Herren auf Gross-Nieder-Tschirm, Gros-Osten-Sahle, / Sacker, Petersdorg und Quaritz, / Des Rütznischen Creyses im Wohlauischen Fürstenthum / Landes Deputiren. / Und des Gurauischen Zauden-Gerichts im Gross-Glogauischen / Assesoris / In gehaltener / Leichen-Predigt / Aus den Worten des IV. Psalmes letzten Verses / In der Kirchen des Königl. Kammer-Guthes Geischen / einfältig vorgestellt / Von / M. Caspar Sommern, Wratisl. Pastore Loci. / und der Ehrw. Priesterschaft Herrenstädtischen Creyses Seniore. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase
1719; 2°; 32 s. – egz.: BUWr 569765

SOMMER Caspar – zob, poz. 16a, 16b

73. STATUA

STATUA / Fratrum Minorum Observantium / S.P.N. FRANCISCI / Almae Provinciae Majoris Poloniae / S. MARIAE / ANGELORUM, / Ex antiquis Ordinationibus BB. PP. / Ladislai de Gielniow, & Raphaelis de Proszowice: / Ac / Recentioribus Constitutionibus Ge- / neralis, & Decretis Apostolicis / Compilata; / Pro puriori Regulae Seraphicae Observantia ad inviolabi- / ter observandum / Tradita / Anno Domini, 1728. / De Mandato Superiorum. / *Schlichtingkoviae*, / Typis Johannis Godofredi Hasii.

1728; 4°; k. nlb 2, 254 s. – egz.: AAPn 22300 adl., Franc.Pn SD2.956I; Lubiń Ben. 148/XVIII; UMK Pol.8.II.1144; BGd 2346/68; Franc.Wwa XVIII.259

74. STEIGEMANN Samuel

Der gedrückte und erquickte / Palm-Baum / Wurde / Vey dem unverhofften Absterben / Tit plen. / des weyland Hoch Edlen, Hochweisen und / Hochbeahntem Herrn, / HERRN / **Adam Fritesches**, / Vornehmen Raths-Seniorii und Hochverdien- / ten Kirchen Aeltesten der Evangel. Luth / rischen Gemeine in Pohln. Lissa / welcher im 76. Jahrre seines Ehren-vollen Alters / Anno 1729. den 3. May früh gegen 3. Uhr Seinen Geist sanfft / und selig aufgab / Und darauff / Am Sonntage Jubilate / unter solenner / FUNERATION / zu Erden bestattet ward / der Hochansehnlichen Fritschischen / Familie / vorgestellt / Von allerseits verbundenem Diener / Steigemann. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase

1729; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 555629

75. STOLTZ Caspar

VIRI MAXIME REVERENDI / **SAMUELIS FRI- / DERICI / LAUTERBACHI**, / ECCLESIARUM AUG. CONF. INVAR. IN MAIORI POLONIA / SENIORIS GENERALIS, / CIVITATIS FRAUSTADIENSIS PASTORIS, ET SCHOLAE INSPECTORIS, / EXEQVIAS AN. M.DCC. XVIII. DIE XII. JULII CELEBRATIS / CONDECORABAT / ERUDITORUM IN SILESIA / COLLEGIUM PHILADELPHICUM.

[b. m., d., r.]; 2°; k. nlb 2

acc:

75a WOHLVERDIENTE

Wohlverdiente / Ehren-Bezeugung / Dem weyland / Hoch Ehrwürdigen, in Gott andächtigen und / Hoch-gelahrten Herrn, / HERRN / **Samuel Friedrich / Lauterbachs**, Hochverdiemtem Pastori bey dem Kripplein Chri- / sti in Fraustadt, der Schulen Hochansehnlichem / Inspectori und Proto-Scholarchae, der Kästlein / Lazari getreuem Vorsteher, und eines Ehrwürdi- / gen Ministeri J.C.A. in Gross-Pohlen Hoch- / verordnetem Seniori Generali, / Bey dessen den 12. Jul. Anno 1728. gehaltenem / solennem / Leich-Begängnüß / Im nachstehenden / Ruhm und Klage-Schriften / schuldigst und wehmüthigst / abgestattet.

2°; k. nlb 11, teksty wierszowane podp.: Johann Christian Schindel, Christian Brusckke, Johann Heinrich Matthiä, Johann Lauterbach, Johann Christoph Schulz, Gottfried Trautmann, Johann Friedrich Kepler, Samuel Thiel, Johann Christoph Anders, Melchior Matthias Teschner, Carol Abraham Kittelhoff, Ernest Ferdinand Böhme, Samuel Friedrich Hentschel, Samuel Friedrich Zachler, David Christian Gerlach, Johann Gottlieb Jenthe, Samuel Beniamin Rutsch, Gottfried Vicentz, Carolus Christian Reich, Johann Adam Scholtz; K. x₃r-v: kalendarium zycia S.F. L. podp. J.F.K. A.J.V. – egz.: BUWr 420469; BK 33082

76. TESCHNER Melchior Matthias

Den letzten Jahr-Gang, / Des / Hoch Ehrwürdigen, in GOTT andächtigen und Hoch- / gelahrten Herrn, / HERRN / **Samuel Friedrich / Lauterbachs**, / Hochmeritirten Pastoris bey dem Kripplein Christi in Fraustadt, der Schu- / len Hochansehnl. Proto-Scholarchae, der Kästlein Lazari getreuen Vorste- / hers, und des Ehrwürdigen Presbyterii J.A.C. in Gross-Pohlen / Hochverdienten SENIORIS GENERALIS, / Welcher / Anno 1728. den 24. Junii am Tage Johannis des Täuffers in seinem Erlöser / Christo JEsu, denselbigen seelig beschlossen, / Im 66. Jahre seines Ehren-vollen Alters, / Und der wehrtesten Kirchen-Gemeine / mit einfältigen Gedancken / vorstellen, / Des Seeligen Herren Pastoris / true-verbundester Pathe / Melchior Matthias Teschner. // Schlichtingsheim, / Druckts Johann Gottfried Hase.

1728; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E – por. E XXXI 113 – egz.: WBPBK 116437

77. THIEL Samuel

Den / im Leben / EXEMPLARischen / und im Tode / Beweinens-würdigen / SAMUEL / Wolte, aus den I. Sam. 12. cap. v. 1-5,25. v. 1.28. v.3. / Als ein Exemplarisches Exempel / Bey dem, mit viel tausend Thränen / benutztem Grabe / Dey Weyland / Hoch Ehrwürdigen, Grossachtbahren, und Hoch- / gelehrten Herrn, / Hn. **Samuel Friedrich / Lauterbachs**, / Hochverdienten pastoris bey dem Kripplein Christi in Fraustadt, der Schulen daselbst / Hochansehnl. Inspectoris und Proto-Scholarchae, der Kästlein Lazari getreuen / Vorstehers, und der gesambten vereinigten Kirchen A.C.J. in Gross- / Pohlen, Hochverordneten / Senioris generalis, / Alss Derselbe / Anno 1728 den 24. Junii am Tage Johannis Bapt. / nach Mittage umb I. Viertel auf 3. Uhr, an einem Fluss Fieber, / In den 66. Jahre seines rühmlichen Alters / seelig und sanffte seinen Geist auffgab, / Und den 12. Julii darauff mit einer Christ Priesterlichen / Leichen-Predigt / In dem Kripplein Christi Volckreich beehret wurde, / in etwas vorstellen / Und / Diesem Exemplarischen und beweinens würdigen / SAMUEL / auch seine schuldige opffern / Samuel Thiel, /Rev. Minist. Cand. // Schlichtingsheim / Druckts Johann Gottfried Haase

1728; 2°; k. nlb 2; E XXXI 151 – egz.: BUWr 565817

THIEL Samuel – zob. poz. 27b**78. TITIUS Andreas**

Königs Davids / und / Eines frommen Predigers steiffe und feste Hoffnung, / Wie solche / Bey Christlicher und Volckreicher / Leich-Bestattung / Des Wohl Ehrwürdigen, Gross Achtabren, in / Gott andächtigen und Hochgelahrten / HERR/ M. **Daniel / Klesels**, / Treuesten Seelen-Sorgers bey

der Christlichen Gemeine / Zu Gimmel / Am 30 Julii oder Dom. VII post. Trin. / Dieses lauffenden 1724. Jahres / Aus den schönen Worten / Des LXXI Ps. v. 5.6.7.8. / Du bist meine Zuversicht Herr, Herr, meine Hoffnung / von meiner Jugend an rc. / öffentlich gepriesen / Und auf Begehren zum Druck überlassen / Von / M. Adrea Titio, / Pfarrern in Piskorina // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / druckts Joh. Gottfried Haase
1724; 2°; 14 s.; E XXXI 168 – egz.: BUWr 565026

acc:

78a. KLOSS Christian, FÄUSTEL Aegidius

Der / Weyland Wohl Ehrwürdige, Grossachtbahre, / Hoch- und Wohlgelehrte Herr, / HERR / M. **Daniel Klesel**, / 23. und 1. Viertel Jahr treu-verdientester Pfarrer / In Gimmel / Wurde / Am Tage seiner Christ-Priesterlichen / Leich-Begängniss, / nemlich den 30 Julii dieses 1724 Jahres / In folgender kurtz und einfältigen / PARENTATION / Aus / Den Worten des 40. Psalms v. 18. / Der ein unbesorgter Seelen-Sorger / fürgestellet, / Von / Christian Kloss. / Diacono der Herrnstädtischen Stadt- und S. Andreanischen / Land-Kirche. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim / Druckts Joh. Gottfried Haase

12 s., k. nlb 2; tekst wierszowany; E XIX 313 – egz.: BUWr 565026; 420482a

79. VORZÜGS-STREIT

Vorzügs-Streit / Der / Kauffmanschaft / und der / Gelehrsamkeit / Am Tage des / **Rechenbergisch-** / Und / **Schültzischen** / Ehelichen Verbündnisses / Welches im Jahr Christi 1716. den 25. Februarii / In Fraustadt / glücklich vollzogen wurde / vorgestellt / Von Zweyen verbundenen Freunden / Die dieses / Hochzeit-Fest / in der / Ferne Begangen / uns zwar / In Charitate Bonâ // Schlichtingsheim / Gedruckt bey Johann Gottfried Haasen

1716; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPCK 114383

ULRICH George Daniel – zon. poz. 49a

80. WEBER Friedrich

Als / Der Hoch- und Wohlgebohrne Herr / HERR / **Augustus Constantinus**, / **Freyherr von Schlichting**, / Erbherr auff Rogaline, / den Besitz, derer, / Dem Hoch Freyherrl. Schlichtingschen Hause / zustehenden Gütter, / nemlich, / Der Stadt Schlichtingsheim, und der zugehörigen Dorff- / schafften, Gurschen und Attendorff, antratt, / Und bey Antretung ihrer, / Den __ September, itzlauffenden 1731. Jahres, / Unter allgemeinem frolocken der gesambten Bürgerschafft, / Seinen öffentlichen Einzug, / In die Stadt Schlichtingsheim hielt, / bemühet sich / Unter hertzliche Anwünschung, / Einer glückseligen, gesegneten, u. langwierigen Regierung, / Seine Beyfreude, darüber, schuldigster Massen zu bezeugen, / auch sich, / Mit Ihro Hoch Freyherrl. Gnaden, / **Frauen Anna Justina**, / Verwitbtber **von Schlichting**, **geb. von Bachstein**, / Als Seiner in das 24ste Jahr gewesenenen gnädigen Lehns-Frauen, / Bey ihrem gänzlichen Abzuge aus Polen, nicht ohne empfindliche Betrübniß, sei- / nes, anderweit vielfältig betrübten Hertzens, zu gesegnen, / des gesambten Hoch freyherrl. Schlichtingschen Hauses / Von vielen Jahren her, zu Gebet, Danck, und Dienst, tieff verbundener / Friedrich Weber, / Past. und der Schulen Insp. in Schlichtingsheim, / Seines mühseligen Lebens, im 74sten, seines heiligen Predigt Ambtes aber, im 38sten Jahr. // In der Frey-Herrl. Stadt Schlichtingsheim, / Druckts Johann Gottfried Hase

1731; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXXII 273 – egz.: BUWr 569049

81. WEBER Friedrich

Bey dem / Zwar früzeitigen, und hochzubeklagenden, / iedoch / sanften und seligen Absterben, / Der weyland / Hoch und Wohlgebohrnen Frauen / Frn. Ursula Helena / Vermählter Freyin von Schweinitz, / gebohrner von Zedlitz / Frauen, auf Tschepplau, Wetschnütz, Mülche, Wilckau, / und

Panckendorff, rc. / Des Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn, / Hn. Hannss Christoph / Freyherrn von Schweinitz / Erbherr, auf Tschepplau, Wetschnütz, Mülche, Wilckau, / und Panckendorff, rc / des Hochlöbl. Königlichen Mannrechts, im Glogauischen Fürstenthum, / Hochansehnlichen Assessoris, / Hertzgeliebtesten Frauen Gemahlin, / Welche / Nach völliger Abkräftung Ihrer, den 9. May des Jahres 1726. Abends, halb 10. / Unr, im 39sten Jahre Ihres Ruhm- und Ehren-vollen Alters, / Und im 14sten Ihres andern höchstvergnügsten Ehestandes, / Das Zeitliche mit dem ewigen verwechselte / Und zum grösseten Leidwesen, Ihres gesambten hohgen Hauses / Diese Welt in Tschepplau gesegnete / Auch daselbst den 12. darauff/ Mit Standmässigen Ceremonien, in der Frey- / Herrl. Grusst versencket wurde / bezueugete, / Sein aufrichtiges und hertzliches Mitleiden / Friedrich Weber, / Past. und Inspect. in Schlichtingsheim // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Haase 1726; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany; E XXXII 273 – egz.: BUWr 366758

82. WEBER Friedrich

Sechsfaches Sonnett. / in welchem / Das Ihm tiefz zu Herten gehende Absterben, Seiner lieben / und treuen Ehegattin, / weiland / Frauen **Annae Christianae / Weberin, / gebohrner Hoffin,** / Welche Ihm, / Nach dem Er mit Ihr, und Sie mit Ihm 36. Jahr 24. Wochen und 3. Tage, in / einer vergnügten und gesegneten Ehe gelebet, / Und mancherley Trüb- und Drangsal, insonderheit, Krieg, Raub, treue Zeit und Pest, / ausgestanden hat, / Auch Ihr Leben und Christenthum, nach dem Fürbilde Ihres Heylandes, / unverändert zu führen, unablässig beflissen und bemühet gewesen ist, / Den 17. April, war der Oster-Sonntag, des Morgens kurtz vor 10. Uhr, des jetzt- / lauffenden 1729sten Jahres, nach einer 7.tägigen Niederlage, und nach völli- / ger Abmattung und Entkräftung Ihrer / Bey Christlicher Geduld, und guter Vernufft, jedoch, / in Abwesenheit Seiner, / Zu nicht geringer Veermehrung, Seiner desshalben Ihn, oft überfallenden trautigten und / ängstlichen Stunden, / In eben der Studene, da Er auf der Cantzel stund und predigte, / Durch einen gar sanssten und seligen Tod, im 61. Jahr ihres Ehren- / vollen Alters, / Von dem Herrn, der die Ausgänge des Lebens und Todes in seinen Händen hat, eintrissen ward, / hertzlich beklaget, und zugleich, die, durch Ihr Absterben, Ohm zugefügte äusserste / Betrübniß, Seines Hertzens, aufrichtig bezeuget, / IHR, / Am Tage Ihrer Volckreichen Beerdigung, / War der 22. April, des besagten 1729sten Jahres, und der Freytag nach Ostern, / mit gehäussten und bittern Thränen, im 72sten Jahre, seines mühsamen Alters, / Und im 35sten, seines Predigt-Ambtes, / Sie, / Zu Grabe Begleitender, / Und den halben Theil seines Hertzens zugleich mit Ihr / Zu Grabe schickender, / gewesener, bekümmerter Ehemann / Friedrich Weber, / Past. und der Schulen Inspect. in Schlichtingsheim. // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase.

1729; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: WBPBK 116563

83. ZIMPELIUS Heinrich

Der lautere Bach, / in den Heyl- und Blut-flüssenden Wunden / unsers gerentzigten Erlösers / An den solennen / Leichen-Begängnisse / Des Weyland Hoch-Ehrwürdigen, Gross Achtbahren / und Hochgebarhten Herren, / Hn. **Samuel Friedrich / Lauterbachs,** / Der Vereingten Kirchen ungeänderter Augsburgischer Confession in Gross- / Pohlen Hochverordneten Senioris Generalis, bey dem Kripplein Chri- / sti in Fraustadt Hochverdienten Pastoris, und der Schulen daselbst Hoch- / Ansehnlichen Proto-Scholarchae und Inspectoris, wie auch / der Kästlein Lazari getreuen Vorstehers / Welcher / den 24. Juni, Anno 1728., nach Mittage / umb 1. Viertel auf 3. Uhr, / in dem HERren seelig einschlieff / Und den 12. Jul. An. curr. mit Christl-geziemenden Leichen- / Ceremonien beehret wurde / In einer Hoch Ansehnlichen und sehr Volckreichen Trauer-Versammlung / aus 1. Joh. I. 7. / Nach Anleitung des auf den Nahmen des Hochseeligen gerichteten / und von Ihm selbst ausgesuchten schönen Symboli, / Sangvis Filii Lavat, / In der begehrten Stand-Rede / gezeigt / Von / HENRICO ZIMPELIO, / Evangel. Prediger der Christl. Gemeine in Bojanova // Schlichtingsheim, druckts Joh. Gottfried Hase.

1728; 2°; 20 s.; tekst wierszowany; E XXI 129 – egz.: BK 33082; BUWr 420467

Aneks II

Druki Gottfrieda Börnera

1. BEER Christian Gottlob

Kindliche Klage, / und Väterlicher Trost, / Würde / bey dem zwar gehlingen, doch seligen Ableben / Eines getruen Vaters, / nehmlich / Des Weyl. / Hoch-Wohl-Ehrwürdigen, Hochachtbaren, in Gott / Andächtigen und Hoch-gelehrten Herrn, / Hrn. Christian Beers, / Zuletzt bey der ansehnlichen Volckreichen Kirch-Versammlung zu Roster- / dorff in die 25. Jahr eyfrigt-wacksam und trreu- fleissig gewesenenen Pastoris, / Welcher / In dem 65. Jahre Seines Ehrentvollen Alters, Anno 1738. den. 5. September. durch / einen unvermutheten Schlag-Fluss, nach virher viel ausgestandenen Sicht- und / andern empfindlichen Leibes-Schmertzen, aus der streitenden in die triumphirende Kirche / der Seelen nach eingegangenen, / Und Dessen Körper den 8. darauf, in Sein zubereitetes Grab auf dem Ro- / sterdorffischen Gottes-Acker, unter hoher und ansehnlichen Beleitung / seiner Kirch-Kinder und anderer nachbarschaftlichen Freunde, / beygesetzt wurde, / Am tage Seiner solennen Christ-Pristerl. EXEQUIEN, / Welcher war der 1. Octobr. a.c. / zu einiger CONSOLATION / Der Hochzuehrenden höchst-bestrützten Frau Mutter, / tiefgebungten herzlich-geliebsten Brüdern, / und sämtlichen Hochwerthesten Leidtragenden / FAMILIE, / Mit bekümmertenm Hertenzen und flüchtiger Feder in etwas entworfen, / von Des Wohlseligen Herren Vaters / ältesten und bis ins Grab treu-ergebensten Sohne, / Christian Gottlob Beer. / Rev. Minist. Cand. // Schlichtingsheim, druckts Gottfried Börner

1738; 2°; k. nlb 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 555700

2. ENDLER Johann Georg

Johann George Endlers / Lust-Zier- und Orangerie-Gärtners / in Kietschütz, /Kern und Stern / der / Gott und Menschen wohgefälligen / Garten-Lust, / Nicht nur / aus wäterlicher hertzlicher Liebe und Treue / seinem einzigen u. vielgeliebten Sohne, / Sondern auch andern / jungen und erst ausgelernten Gärtnern / zum Besten wohlmeyend entworfen, / und nummehr / GOTTE zu Ehren, / und allen Liebhabern der Gärtnerey, / auf Begehren vieler aufrichtigen Freude / zum Druck überlassen, / Nebst einem Anhange unterschiedener / Gärtner-Gebeten und Liedern, / welche, sowol als das gantze Tractätlein / von / Herrn M. Gottlieb Höppnern, / Past. in Gafron, / in verbesserter Schreib- und Redens-Art / ausgehühret. // Schlichtingsheim / Druckts und verlegt Gottfried Börner

1740; 8°; 208 s. – egz.: BUWr 333430

3. HÖDELHOFER Franciscus

Das / Gnädige Andencken Gottes, / als ein besonders Vorrecht der Knechte des Herrn, / Würde / Bey / Hoch ansehnlicher und Volckreicher / Leichen-Bestattung, / des Weyland / Hoch-Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahnen, Hoch- und / Wohlgelehrten Herrn, / HERRN / Friedrich Webers, / Der vereinigten Kirchen I.A.C. in Gross-Polen / Hochverordneten CON-SENIORIS, / Und / des Fraustädtischen Creyses / SENIORIS, / Welcher / über 24 Jahr der Evangelischen Gemeine in Schlichtingsheim / als Pastor und Inspector, zuletzt Emeritus / vorgestanden, / aus dem erwählten Texte, Psalm XXV,7. / Den 19. Aug. 1739. / in folgender / STATIONS-Rede / vorgestellt / von / FRANCISCO Hedelhofer / Predigern beym Kripplein Christi in Fraustadt. // Schlichtingsheim, druckts Gottfried Börner

1739; 2°; 16 s. – egz.: BUWr 570259

4. HEMPEL Sigmund Gottlieb

Das / Allgemeine Haupt-Geschäfte / so wohl / treuer Lehrer, als auch frommer Zuhörer, / sich selbst selig zu machen; / erklärte / bey dem doppelten Leichen=Begängniss, / Welches / Dem Hoch-Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahnen und Hoch- / gelahrten Herrn / Herrn M. Friedrich Ernst / Scholtze, / Treuverdientem PASTORI in Stropfen, der Priesterschaft / selbigen Krayses Hochansehnliche, SENIORI, und der Stadt- / wie auch Land-Schulen wachsamem INSPECTORI, / Und / Dessen geehrtesten Ehe-Frauen, / der Hoch-Edlen, Hoch-Sitt- und Tugendbelobten Frauen, / Frauen Susanna Elisabeth / Scholtzin, / gebohrnen Linckin, / Die beyde am Anfange des 1738ste Jahres, nach erlittener Kranckheit / im HERREN selig verschieden, / Dem 22sten Januarii darauf in der Kirchen in Stropfen / Bey sehr Volckreicher Versammlung / zugleich gethan wurde, / und überliess solche gehaltene Trauer-Rede / Denen hinterlassenen, zwisach betrubten Leibtragenden / zu Ihrem Trost, dem Drucke, / Des seligen Herrn SENIORIS bis ins zwölffte Jahre / treuverbundener Collega- und Nachfolger im Amtes / Sigmund Gottlieb Hempel. // Schlichtingsheim, druckt Gottfried Börner.

1739; 2°; 34 s.

acc:

4a. HELLWIG Georg Heinrich

Die belohnte Treue, / wurde / an zweyen Treuen im Lande, / nehmlich, / Dem Hoch-Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahnen und Hochgelahrten Herrn, / HERRN / M. Friedrich Ernst Scholtze, / treugewesenem PASTORE der Gemeine Gottes zu Stropfen und / Wersingave, wie auch einer Ehrwürdigen Priesterschaft selbigen Cräyses / Hochansehnlichem Seniore, / Und / Dessen getreuen Ehegehülffin, / Der Hoch- und Wohl-Edlen Frauen, / FRAUEN / Susanna Elisabeth Scholtzin, / geb. Linckin, / Am Tage ihres öffentlichen Begräbnisses / in dem Stroppischen Gotteshause, / auf einmal / einer hohen Frauer-Versammlung / gewiesen / von / M. George Heinrich Hellwig, Freyst. Sil. / Pfarrern in Gimmel. // Gedruckt im Jahr 1739

s. [35]-44 – egz.: BUWr 367900

5. HEMPEL Sigmund Gottlieb

Die Braut des Lammes / in ihrer hertzlichen Freude, und in ihrem herrlichen Schmucke, / zeigte / an dem Exempel, / Der Wohl-Edlen, Hoch-Sitt- und Tugendbelobten Jungfer, / Jgf. Maria Elisabeth / Scholtzin, / des weiland, Tit. Pl. / HERRN / M. Friedrich Ernst Scholtzes, / Treuverdieneten Pastoris, Senioris, und der Schulen Inspectoris / in Stropfen; / Und tit. Pl. / FRAUEN / Susanna Elisabeth Scholtzin, / geb. Linckin, / Hinterlassenen mittelsten Jungfer Tochter, / Welche / in der schönsten Blüthe eines Alters von noch nicht neunzehn Jahren / und ausgestandener harten Niederlage, / nur einige Wochen nach dem Tode ihrer seligen Eltern, / Anno 1738. dem 4ten Hornung, / starb / Und den 7ten darauf / mit solennen EXEQUIEN zur Erde bestattet wurde, / Aus denen / von der Wohlseligen selbst / mit vieler Freudigkeit erwehlt / Leichen-Text-Worten, Es. am 61. v. 10. / Sigmund Gottlieb Hempel. // Schlichtingsheim, druckts Gottfried Börner

1738; 2°, 22 s. – egz.: BUWr 367901

6. HERRMANN Zacharias

Frommer Christen / Seuffzende Seele / und / Singender Mund / In / Sonn- und Festtäglichen, / Nebst andern / Klag-Buss-Trost- und / Sterbe-Gebeten, / wie auch / verschiedenen ehemals schon gedruckten / Liedern, / Seiner andächtigen Gemeinde, / zur Beförderung der Gottseligkeit / fargestellt / von / Weyl. M. Zach. Herrmann, / derer vereinigten Kirchen ungeänderter Augspurgis. / Confession in Gross-Pohlen Seniore Generali, und / der lutherischen Gemeinde in Lissa Pa- / store und Inspectore. // Schlichtingsheim, druckts Gottfried Börner. 1739.

8°; k. nlb 8, 202 s., k. nlb 2, 100 s. – egz.: BK 129115

7. STATUA

Statua Fratrum Minorum Observantium S.P.N...

1740; Drukarze, s. 40

8. THOMAS Christian Siegmund

Die / Barmherzigkeit Gottes über einem Evangeli- / schen Lehrer, der sein Amt redlich ausrichtet, / Bey / Christlicher und ansehnlicher Beerdigung / Der Weyland / Hoch-Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahren und / Hoch-Wohlgelehrten / HERRN / Friedrich Webers, / freuverdienten PASTORIS der Evangeli- / schen Gemeinde ind Schlichtingsheim, / Und / Wohlverordneten Con-Senioris derer Evangel. Kirchen / U.A.C. in Gross-Pohlen, / aus denen / von Ihm erwehlten Worten Pauli, Rom. V, v.20. / in gehaltene / Leichen-Predigt, / den 19. Augusti Anno 1739. / erwogen und vorgestellt / von / Christian Siegmund Thomass, / Past. und der Schulen Inspect. in Lissa, auch derer vereinigten Kirchen U.A.C. / in Gross-Pohlen Seniore Generali. // Schlichtingsheim, druckts Gottfried Börner

1739; 2°; 26 s.; E XXXI 156 – egz.: BUWr 570 260

acc:

8a. HEYN Caspar

Ein / Durch Jesu Christi Blut Friedrich / gemachter / Friedrich, / wurde / bey denen Volckreichen EXEQUIEN / des weyland / Hoch-und Wohl-Ehrwürdigen, Grossachtbahren, Hoch- und / Wohlgelehrten Herrn, / Herrn Friedrich Webers, / Der vereinigten Kirchen I.A.C. in Gross-Pohlen Hochmeri- / tirten Con-Senioris, des Fraustädtischen Kreyses Seniori, / und bey hiesiger Evangelischen Kirchen und Schulen über 24. Jahr / gewesenem treuwachsamen / PASTORIS und INSPECTORIS, / Den 19. Augusti Anno 1739. / aus denen / von dem Wohlseligen selbst erwehlten Worten, / I. Joh. I, v.7. / Das Blut Jesu Christi, des Sohnes Gottes, macht / uns rein von aller Sünde. / In einer / PARENTATION / gezeigt, / von / Caspar Heyn, / Pastore der Evangelischen Kirchen in Schlichtingsheim

k. nlb. 7; E XVIII 184 – egz.: BUWr 570260a

acc:

8c. MEMORIAE

MEMORIAE/PLVRIMVM REVERENDI DOCTISSIMI QVE/FRIDERICI WEBERI, ECCLESIAE SCHLICHTINGHEIMENSIVM PASTORIS ET SCHOLAE INSPECTORIS, / TANDEM EMERITI, / NEC NON VNITARVM ECCLESJARVM I.A.C. MAIORIS POLONIAE / CON-SENIORIS / ET CIRCULI FRAVSTADIENSIS SENIORIS DIGNISSIMI / EX MERITO PROPAGANDAE / S.

k.nlb 2; podp. Socio Conivinctissimo et desideratissimo Societas Erudito Philadelphica Silesiaca, L.M.Q.P. – egz.: BUWr 570260

acc:

8d. ADEL T Martin

Als / Sr. Hoch-Wohl-Ehrwürdigen, / HERR / Friedrich Weber, / Der Kirchen und Schulen in Schlichtingsheim Hochwer- / dienter, und zuletzt emeritirt Pastor und Inspector, / Wie auch / Derer vereinigten Kirchen in Gross-Polen CON-SENIOR, und des / Fraustädtischen Kreyses SENIOR, / Dieses ietzlaufenden 1739. Jahres, den 14. Augusti / in seinem Erlöser selig entschlafen, / Und den 19. darauf / Im 82 Jahre seines Ehrevollen Alters / Christ-rühmlich zur Erden bestattet ward, / Wolte / weil wegen seiner Amts-Geschäfte er selbst unmöglich der Funeration mitbewohnen

können, / gleichwol durch diese eilfertige Zeilen / seine Liebe und Hochachtung / gegen / Den seligen Herrn Vater, / der wiederum die Ehe gehabt, / von Selbigem / Vater genennet zu werden, / in etwas zu erkennen geben / Martin Adelt, / Past. & Insp. Eccl. Smig.
 k. nlb. 2: tekst wierszowany; E XV 62 – egz.: BUWr 570260c

acc:

8e. WEBER Samuel Friedrich

Als / TIT. DEB. / Friedrich Weber, / Der vereinigten Kirchen I.A.C. in Gross-Polen, / Hochverordneten CON-SENIOR, und des / Fraustädtischen Kreyses SENIOR, / Welcher / über 24 Jahr der Evangelischen Gemeine in Schlichtingsheim, als / Pastor und Inspector, zuletzt Emeritus vorgestanden, / Den 14. Augusti des Jahres 1740. / auf kurtzes Erkranken, des Morgens um 9 Uhr, / Seines Alters 81 Jahr, 3 Monat und 3 Tage, / sanfft entschlief, / den 19. Aug. darauf ansehnlich beerdiget wurde, / führte / über Sein festes Hangen an Gott, / davon Er auch in seinem seligen Verscheiden nicht abliess, / zu seinem eigenen und derer übrigen Anverwandten Troste, / folgende Gedanken, / der / über das Absterben / Seines Herrn Vaters / hochbetrübe einige Sohn / Samuel Friedrich Weber
 k. nlb. 2: tekst wierszowany – egz.: BUWr 560 270d

acc:

8f. HENTSCHEL Christian Gottlieb

ELEGIE, / worin / Das Absterben / Tit. plen. / HERRN, / Herrn Friedrich Webers, / Weil. / Hochverdientesten Pastoris und Inspectoris der / Evangel. Kirche und Schule in Schlichtingsheim, / Und / der vereinigten Kirchen Inv. Aug. Conf. in Gross-Polen / CON-SENIORIS, / wie auch des Fraustädtischen Kreyses / Hochansehnlichen SENIORIS, / wehmüthig beklaget, / und die / gegen seinen / seligen Herrn Grossvater / stets gehegte kindliche Liebe und Hochachtung / öffentlich bezeigt / Christian Gottlieb Hentschel, / der Weltweisheit und Rechte beflüssener. // Im Jahr 1739. den 19. Augusti.
 k. nlb. 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 570260e

acc:

8g. ULTIMAM

ULTIMAM PIETATIS TESSERAM / IN MEMORIAM AVI MATERNI / VIRI / PLURIMUM REVERENDI DOCTISSIMIQUE / DOMINI FRIDERICI / WEBERI / ECCLESIAE SCHLICHTINGSHEIMIENSIIUM, / DUM VIVERET / PASTORIS FIDELISSIMI, TANDEM EMERITI, / SCHOLAQUE INSPECTORIS VIGILANTISSIMI, / NEC NON / UNITARUM ECCLESIAE I.A.C. MAJORIS POLONIAE, / CON-SENIORIS, / ET CIRCULI FRAUSTADIENSIS / SENIORIS DIGNISSIMI, / ANNO EPOCHES CHRISTIANE: CI)I)CCxxxIx. / DIE XIX. KALEND. SEPTEMBR. EXPLETIS IN HAC VITA MORTALI ANNIS LXXI, / III. MENSIBUSET III DIEBUS / PLACIDE DENATI, / ET / DIE XIV. KALEND. SEPTEMBR. / FUNERIS EXEQVIIS HONORIFICIS PERACTIS / CONTUMULATI, / PONERE VOLUIT DEBUIQVE / AVI MORTE / TRISTISSIMUS NEPOS / GEORGIUS CHRISTOPHORUS HENTSCHEL. / LL.AA.ST.
 k. nlb. 2; tekst wierszowany – egz.: BUWr 570260e

ABSTRACT

KAMILA SZYMAŃSKA

The District Museum in Leszno

THIS PAPER WILL REMAIN TO THE WORLD...
HAASE AND BÖRNER – BORDERLAND PRINTERS

The paper discusses the lives and activities of two printers: Johann Gottfried Haase and Gottfried Börner who operated their printing houses in Szlichtyngowa, a small town on the borderland of Great Poland and Silesia, during the years 1715-1740. Their output is represented by 101 items known today, dominated by ephemeral literature, documenting social and family life of Protestant elites, the burghers and gentry of the historical Land of Wschowa and Duchies of Głogów and Wołów. The authors of those prints were mostly Lutheran clergymen and town officials from Wschowa, Leszno, Głogów and other places. Very few items are connected with the local Catholic community. The downfall of printing in Szlichtyngowa was brought by the competitive activity of Michael Lorentz Presser in the nearby town of Leszno, who also served Polish language clients.